This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Это цифровая коиия книги, хранящейся для иотомков на библиотечных иолках, ирежде чем ее отсканировали сотрудники комиании Google в рамках ироекта, цель которого - сделать книги со всего мира достуиными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских ирав на эту книгу истек, и она иерешла в свободный достуи. Книга иереходит в свободный достуи, если на нее не были иоданы авторские ирава или срок действия авторских ирав истек. Переход книги в свободный достуи в разных странах осуществляется ио-разному. Книги, иерешедшие в свободный достуи, это наш ключ к ирошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все иометки, иримечания и другие заииси, существующие в оригинальном издании, как наиоминание о том долгом иути, который книга ирошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использовапия

Комиания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы иеревести книги, иерешедшие в свободный достуи, в цифровой формат и сделать их широкодостуиными. Книги, иерешедшие в свободный достуи, иринадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, иоэтому, чтобы и в дальнейшем иредоставлять этот ресурс, мы иредириняли некоторые действия, иредотвращающие коммерческое исиользование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические заиросы.

Мы также иросим Вас о следующем.

- Не исиользуйте файлы в коммерческих целях.
  Мы разработали ирограмму Поиск книг Google для всех иользователей, иоэтому исиользуйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.

- Не отиравляйте автоматические заиросы.
  Не отиравляйте в систему Google автоматические заиросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного иеревода, оитического расиознавания символов или других областей, где достуи к большому количеству текста может оказаться иолезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем исиользовать материалы, иерешедшие в свободный достуи.

- Не удаляйте атрибуты Google.
  В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он иозволяет иользователям узнать об этом ироекте и иомогает им найти доиолнительные материалы ири иомощи ирограммы Поиск книг Google. Не удаляйте его.

- Делайте это законно.
  Независимо от того, что Вы исиользуйте, не забудьте ироверить законность своих действий, за которые Вы несете иолную ответственность. Не думайте, что если книга иерешла в свободный достуи в США, то ее на этом основании могут исиользовать читатели из других стран. Условия для иерехода книги в свободный достуи в разных странах различны, иоэтому нет единых иравил, иозволяющих оиределить, можно ли в оиределенном случае исиользовать оиределенную книгу. Не думайте, что если книга иоявилась в Поиске книг Google, то ее можно исиользовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских ирав может быть очень серьезным.

О программе Поиск кпиг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне достуиной и иолезной. Программа Поиск книг Google иомогает иользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый иоиск ио этой книге можно выиолнить на странице `http://books.google.com/`

JC
329
.B779
1908

A 450073

П. БУРД

РОДОЉУБ

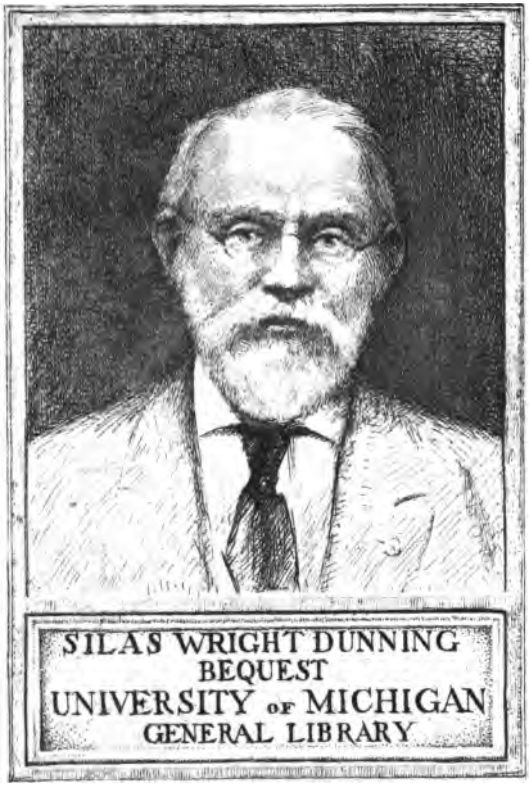

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

Јов. Хаџи Васиљевић

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА
ЗАДУЖБИНА ДИМИТРИЈА СТАМЕНКОВИЋА
КЊИГА 1.

Родић, Рад.

РОДОЉУБ

Јов. Хаџи Вас

ОД

П. БУРДА

С ФРАНЦУСКОГ ПРЕВЕО

ЈОВАН М. ЈОВАНОВИЋ

С БИОГРАФИЈОМ ДОБРОТВОРОВОМ

БЕОГРАД
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1908

JC
329
.B779
1908

ВЕЛИКИ ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОР

ДИМИТРИЈЕ СТАМЕНКОВИЋ

БИВ. ТРГОВАЦ БЕОГРАДСКИ

(1845 – 1899)

T24-95655

I

ЗАПИСНИК СВЕЧАНОГА СКУПА СРП. КРАЉ. АКАДЕМИЈЕ

8 СЕПТЕМБРА 1900 ГОД.

II

ЖИВОТ И РАД ДИМИТРИЈА СТАМЕНКОВИЋА

БИВ. ТРГОВЦА БЕОГРАДСКОГ

I

ЗАПИСНИК

СВЕЧАНОГА СКУПА

СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

8 СЕПТЕМВРА 1900 ГОД.

Били су на скупу: председник, ђенерал Ј. Мишковић; академици: Д. Нешић, Др. Вл. Ђорђевић, Љ. Стојановић, А. Николић, М. Ђ. Милићевић, П. С. Срећковић, Гл. Гершић, Љ. Јовановић, М. Валтровић; дописник Др. Свет. Радовановић, и привр. секретар П. П. Ђорђевић. — Скуп је изволео походити и министар просвете г. Павле Маринковић, а међу осталим гостима били су: доцената петрогр. универзитета г. Н. Јастребов, министар у пенсији г. Живан Живановић, сестра пок. Дим. Стаменковића — г-ђа Катарина Карастојановићка, неколико професора средњих школа, г. Милован Миленковић, трговац, и сарадник „Малога Журнала“ г. Пера С. Савић.

1.

Председник ђенерал *Ј. Мишковић* отвара скуп речима:

Господо академици!

На данашњи дан прошле године испустио је своју племениту душу један редак Србин, један велики српски патриота, а то је пок. *Дим. Стаменковић,* биv. београдски трговац.

Он није био књижевник, али је његово бистро око увидело како је велики утицај књиге на буђење свести и патриотизма у једноме народу; он није био

педагог, али је његов родољубиви дух запазио да је морална снага једнога народа темељ његове среће и величине; он није био ни политички агитатор, али је његова српска душа дисала најчистијим српским дахом, а његово племенито срце обухватало је целокупно Српство.

И доиста, пок. Дим. Стаменковић оличен је и својим мислима и својим осећајима у свом *завештању*, које је написао скоро на годину дана пред своју смрт (19 октобра 1898 год.).

У њему се он сећа *целога Срйства*, јер оставља суму од *три стотине хиљада динара*, из које ће се, под извесним условима, писати књиге и *„бесплатно раздавати Српском Народу у Србији и ван Србије.“*

А садржина тих књига треба да говори: о Српству и српској мисли, о отачаствољубљу, о вери, моралу, раду итд.

То све показује најјасније колико је врли покојник много мислио о своме Српскоме Народу, и колико је силно волео цело Српство; то његово завештање тврди, како је пок. Дим. Стаменковић био велики родољуб.

Српска Краљ. Академија Наука сматра за дужност да овако одлично дело свечано објави, да име овако великог патриоте пронесе по целоме Српству, те да се на њ угледају и други Срби, који би располагали средствима, а били задахнути патриотизмом, као што је био наш неумрли покојник.

У том циљу и држи се данашњи *свечани скуп*.

Да чујемо најпре завештање и стање његовога фонда на данашњи дан, а затим и његову биографију.

2.

Академик *Љ. Стојановић* чита из тестамента пок. Дим. Стаменковића тачку 13. и 17. до 22., које гласе:

13. Динара у злату (300.000) три стотине хиљада остављам на оснивање једнога фонда, који ће носити назив: „Фонд Димитрија Стаменковића бив. трговца београдског“ и који ће фонд стајати на приплоду код Управе Фондова и служити једино на то, да се из приплода његовог издају књиге и бесплатно Српском Народу раздају, у Србији и ван Србије, о ком фонду ја ћу ниже детаљније говорити.

17. Кад се сва поменута сума од 300.000 динара Управи Фондова, односно у мој фонд, положи (в. т. 13.) с предвиђеним интересом (в. т. 16.), то ће се иста капитализирати, све док не достигне суму од (400.000) четири стотине хиљада динара, која ће сума служити као капитал стални мога фонда, који се ни у ком случају не сме крњити нити смањивати, и само свакогодишњи приплод (интерес) употребиће се сав на издавање књига (в. т. 13.).

18. Приплод из мога фонда на издавање књига употребиће се овако:

а) До (1000) једне хиљаде динара награђиваће се писци за сваку годишњу књигу, која се из мога фонда изда.

б) До (1000) једне хиљаде динара награђиваће се двојица господе, који ће надзиравати над штампањем, повезивањем и растурањем књига и који ће се бирати на (2) две године.

в) Сав остали приплод из мога фонда употребиће се на штампање и повезивање књига, које морају у тврдом повезу бити и с назначењем да су из мога фонда штампане.

19. Књиге из мога фонда штампане издаваће се редовно годишње једанпут, у једној свесци, а само са следећом садржином:

а) о Српству и српској мисли,
б) о отачаствољубљу,
в) о вери,
г) о моралу и истини,
д) о раду и прилежању, и
е) о чувању здравља.

20. Ове књиге, по мом мишљењу, најбоље би било растурати чрез школске деце.

21. Награде писцима, као и бирање двојице господе (в. т. 18.) за надзор над штампањем, повезивањем и растурањем књига одређује, односно бира, Академија Наука, која ће такође и надзор као и контролу над мојим фондом водити, и ја се надам и молим је, да се ове дужности прими, како би овај фонд од користи Српству био, као што ми је и намера.

22. На завршетку овога мог тестамента, који ће се отворити, кад ја под земљом будем, хоћу да кажем да овај дарак, који ја чиним, Српство треба с искреношћу да прими, јер је исти плод чистог и поштенога рада мог.

3.

Академик *Љ. Стојановић* прочита извештај Управе Фондова Краљевине Србије од 7 септембра о. г.,

Бр. 11.011., из кога се види да цео капитал „Књижевнога Фонда Димитрија Стаменковића, бив. трговца овд.“ с интересом износи на дан 8 септембра 1900 год. *динара 316.013,55 у злату.*

4.

Привр. секретар *Пера Ђорђевић* прочита у изводу биографију покојнога Стаменковића, коју је написао и Српској Крал. Академији на расположење ставио велики пријатељ покојников г. *Живан Живановић*, (види стр. XV).

Читање је трајало 45 минута и с пажњом је саслушано.

5.

Председник по свршеном читању затвара скуп речима:

Господо академици!

После свега овога што смо чули устанимо и одајмо пошту сени врлога покојника и рецимо: „Нека му је вечан спомен у Српскоме Народу! Слава му!“ (Академици устају и те речи понављају).

Скуп је закључен.

Председавао
председник академије,
ђенерал

Јов. Мишковић

Записао

П. П. Ђорђевић

ДИМИТРИЈЕ СТАМЕНКОВИЋ

(СЛИКА ИЗ МЛАЂЕГ ДОБА)

II

ВЕЛИКИ ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОР
ДИМИТРИЈЕ СТАМЕНКОВИЋ

ЊЕГОВ ЖИВОТ И РАД[1]

(1845—1899)

НАПИСАО

ЖИВАН ЖИВАНОВИЋ

ЧЛАН ДРЖАВНОГ САВЕТА

Димитрије Стаменковић, бивши београдски трговац, завештањем својим од 19 октобра 1898 године, оставио је 300.000 динара у злату „на оснивање задужбине, која ће носити назив: *Фонд Димитрија Стаменковића, див. трговца београдског,* и који ће фонд стајати на приплоду код Управе Фондова и служити једино на то: да се из приплода његовог издају књиге и бесплатно Српском Народу раздају у Србији и ван Србије“ (т. 13. завештања). Али, да би овај велики књижевни фонд што већу корист могао доносити, завешталац је даље наредио (т. 17. завештања): да се предња сума с интересом капитализује, све док не нарасте на 400.000 динара, која ће сума тада служити

[1] Ова биографија, читана у изводу на свечаноме скупу Академије 8 септембра 1900 године, доноси се овде у целини, и попуњена, потпуности ради, још неким накнадним детаљима, о породици, фонду и другим појединостима.

као сталан капитал Стаменковићева фонда, који се ни у ком случају не сме крњити нити смањивати, и само свакогодишњи приплод (интерес) употребиће се сав на издавање књига. По одредби завештаочевој (т. 19. завештања) књиге, издане трошком његова фонда, могу бити ове садржине:

а) о Српству и о српској мисли; — б) о отачаствољубљу; — в) о вери; — г) о моралу и истини; — д) о раду и приљежању; и — е) о чувању здравља.

Овај, сада највећи, књижевни фонд у Србији, као и старање о извршењу племените последње воље Димитрија Стаменковића, истим завештањем (тачка 21.) поверен је Српској Краљевској Академији Наука, „која ће — по речима великога добротвора — такође и надзор, као и контролу, над мојим фондом водити. И ја се, — вели завешталац — надам и молим је, да се ове дужности прими, како би овај фонд од користи Српству био, као што ми је и намера.“

Краљевска Академија Наука изашла је насусрет племенитој жељи и молби великога просветног добротвора Димитрија Стаменковића, учинивши и себе тиме непресушним врелом књижевног подстицаја и народног просвећивања, у смислу одредаба Стаменковићева завештања.

Стојећи пред овако великим и родољубивим делом, које нас је довело на овај скуп Српске Краљевске Академије у спомен родољубивоме сину Српскога Народа, Димитрију Стаменковићу, — која нам, данас, реч може бити преча, него да изнесемо и за потомство овековечимо живот и рад његов?

Одазивајући се дужности, коју сви имамо према великим и честитим људма; одазивајући се уједно и одлуци Српске Краљевске Академије, која је рада да на листове просветне историје Српства што лепше и што тачније упише име једнога од највећих добротвора и дародаваца Српској Књизи, а кроз њу и српској просвети, — писац ових врста врши уједно и акт своје личне захвалности, излажући у даљим врстама живот и рад Димитрија Стаменковића, по свом најбољем и непосредном сазнању и тачним податцима.

I

Димитрије Стаменковић је Београђанин и по рођењу и по васпитању и по животу. Рођен је у престоници Србијиној 28 јануара 1845 године. Био је шесто — од седморо деце — својих родитеља: *Стаменка Јовановића*, кожарског трговца, и жене му *Анастасије*.

Родитељи Димитријеви беху тип правих, честитих српских људи онога доба, када још ȳвеликѣ заповедаху Турци на утоку Саве у Дунав, у тврдињи и ван ње у староме Београду; и када у домовима српским беше патријархалан живот, у коме се развијаше српска породица и цело породично васпитање.

Стаменко беше у се повучен, своме послу предан, вредан и побожан човек. Анастасија је била у пуном смислу једна од оних српских домаћица, на којој, по речи народној, „кућа стоји.“ Стаменко је радио своју радњу на старинској основи, која носи лепо

име: поверење. Своје муштерије сматрао је као своје пријатеље, као што и њега сматраху они, с којима је и сам радио; а радио је поглавито с прерађивачима кожа („табацима“) из Скопља и Кратова. Како онда не беше међународне радње, олпчене данас у пошти, телеграфу и железници, — Стаменко би сваке године морао ићи сам у Скопље и др. места, где би по који месец пробавио, сачекавши потпуну израду робе, која би се удешавала према ондашњој ношњи обуће, махом „папуџијске“ израде. По себи се разуме, без данашњих саобраћајних средстава и сигурности, та путовања не беху ни лака ни безопасна, ма да овде морамо одвојити друмску несигурност[2] од солидности и поверења турских трговаца, с којима је и Стаменко, као и многи наш суграђанин онога времена, спокојно и успешно могао радити.[3]

Од особитог је значаја, што овде нарочито и наглашавамо, да је Стаменко био одличан родољуб. Путујући често и дуго преко јужне границе, он је

---

[2] У том путовању кућа је Стаменковића била стекла и једно кумство у Врањи, за времена турске владавине. Пре наших ратова за независност и уједињење (1876—78) Димитрије Стаменковић лично је ишао да крсти једно дете, те мал' није главу изгубио у Владичином Хану, где су се били распртили неки Арнаути, које је млади Београђанин „вређао“ својим слободним понашањем, што у она времена није смело бити некажњено по самовољним арнаутским појмовима.

[3] Још 1899 год., кад је млађи син Стаменков, Светозар, из Врањске Бање ишао у Скопље ради виђења тога историјског места застао је у животу једнога старог Турчина, који је радио са Стаменком пре три деценије. Сазнав да је то Стаменков син, необично се обрадовао, лепо га дочекао и показивао му једну, сада опалу, кућу, у којој је Стаменко за бављења у Скопљу обично становао.

тамо примерно будио српску свест међу сабрањом, преносећи и делећи књиге појединцима и српским школама. Као човек знатан, а с најбољим везама трговачким, Стаменко је тај родољубиви посао у толико успешније вршио. О томе је од стране једнога познаваоца историје наше народне пропаганде писано у „Босанској Вили“ од 1906 год.

Као што напред рекосмо Стаменко је био веома побожан. Свакога је празника пшао Богу на молитву и, по том, својима у кући читао и тумачио Христово Еванђеље. Волео је оне млађе, који би седми дан у седмици употребљавали на исти начин. Будући с таквим склоностима, он је нерадо прелазио кафански праг. Своје госте, купце, угошћавао би, кад треба, у свом дому, или би се донело у дућан што тога ради треба од куће, где би примерна домаћица Анастасија чинила све, да се ова похвална врлина њена мужа може свакад у дело привести.

Из ових цртица из карактера Стаменка и Анастасије могуће је закључити и какав је био целокупан живот људи, чији је син Димитрије Стаменковић.

Намере оца Димитријева као да су ишле на то, да свога сина даде на школе. С тога, по свршетку основне школе у Београду, ступи Димитрије школске 1856-57 године у Београдску Гимназију, коју је, с пуних *седам разреда,* и свршио 1862-63 школске године.[1] У гимназији се учио *врло добро.* У школске

[1] Види и *Извештај* о I-ој Београдској Гимназији за школску 1899-1900 годину, у коме је изнесена сва прошлост ове најстарије престоничке гимназије, основане 1839 године. Коло ученика, који су

књиге уписан је био као *Димитрије Јовановић*, по презимену свога оца.[5]

Свршивши гимназију Димитрије одмах ступи у новоотворену Велику Школу, и упише се школске 1863-64 у *правни факултет*, и то одмах у II-гу годину. Овај необичан скок дошао је отуда, што је у то време број разреда у гимназијама био сведен од седам на шест, те су ступили у Велику Школу и ученици VI и ученици VII разреда гимназије, само ови последњи у другу годину свога факултета.

Кад је Димитрије ступио у Велику Школу, отац му не беше више у животу.[6] Мати му Анастасија није реметила ток синовљег школовања.

Али је смрћу очевом ипак другојачије било суђено....

Радња покојног Стаменка била је, поред једне куће, једини ослонац за породицу његову. Већ и по томе, што је радња била напредна, и радила с таквим артиклима (кожама за обућу), који не подлеже променљивим ћудима „моде“, по себи се разумевало да је радњу требало продужити и одржати. То је и пало

1862-63 школ. год. свршили VII разред, — у ком је и *Дим. Јовановић—Стаменковић* — налази се уписано на стр. 205. тога извештаја.

[5] Потпуности ради навешћемо овде оцене, с којима је свршио VII разред. Оне су: из грчког, латинског и немачког језика, као и из математике — *добар;* из литургике, историје српске књижевности, француског језика и физике — *врло добар;* а из земљописа и историје — *одличан.*

[6] Стаменко је умро уочи Св. Томе, 5 октобра 1862 године. Мати пак Стаменковићева надживела је свога мужа за пуне 32 године, посветивши живот и љубав своју деци својој. Анастасија је умрла 7 августа 1894 године.

у део старијем сину Стаменкову, Јовану, и он је у прво време и предузео и водио радњу очеву. Али он, и ако уметан у послу, не само што не одаваше великих склоности за радњу, већ изгледаше да ће с тога и сама она доћи у питање, а с њоме и сва породица.

С тога мајка, породица и пријатељи дома Стаменковићева поставе младоме Димитрију питање, које је за све значило у суштини: бити или не бити? Одговор на ово питање решио је судбину будућега рада и живота његова. И тако је другом сину Стаменкову, Димитрију, правнику друге године, требало сићи с лепе висине веселога ђачког живота у прозу борбе за живот: *Димитрије Стаменковић постаде 1864 године — у својој непуној двадесетој години — трговац, што је и до смрти своје остао, на част имену своме, и на понос свему реду трговачком у Београду и у Србији.* „Било је то у децембру месецу, дана 18-га 1864, — причаше он писцу ових врста, — када сам се нашао као газда у радњи..... Напољу беше мећава, дан буран и хладан. Срце ми бије од узбуђења, а ја сам, у са свим новим приликама, стојим у дућану и ишчекујем: ко ће ми први доћи у радњу, да што пазари. То беше први дан мога самосталнога живота, као трговца!..“ [7]

---

[7] Пошто је Стаменковић двадесет пету годину опстанка и срећна рада своје куће тихо прославио и једним прилогом Друштву Св. Саве, то ће за утврђење дана почетка његове трговачке каријере бити од важности навести и овај податак, за који имамо да захвалимо љубазности члана управе Друштва Св. Саве, Тих. Ј. Марковића. На нашу молбу он извештава овако:

И не беше, доиста, лак тај дан, као ни цео почетак нове каријере Димитрија Стаменковића, као трговца. Примио је радњу, о којој дотле, као ђак, није водио никакве велике бриге,[8] коју дакле није ни познавао, као што радњу познају они, који кроз њу прођу као „шегрти“ и „калфе.“ Непокретно имање оца његова и његово, кућа у непосредној близини београд. тврдиње[9] беше до темеља изгорела за време бомбардовања (1862), када је и радња (дућан), која је била на раскрсници сада Краља Петра и Узун Миркове улице (у „Главној Чаршији“), такође испробијана турским ђулади̇ма; границе окућнице потрвене и помакнуте у корист тадашњих суседа. Једном речи: беше тежак положај и мучно време за младога, једва двадесетогодишњега „газда-Миту.“

Али је требало живети и требало је радити. И зато се великошколац Димитрије и морао жртвовати и променити школску клупу с „тезгом.“ Време је

„Поштовани Господине *Живановићу*,

Част ми је овим известити Вас, да је пок. Димитрије Стаменковић положио Друштву Св. Саве 500 динара, на име добротвор. чланства, 18 декембра 1889 год.

27—VIII 1900,

у Београду. С одличним поштовањем и пријатељским поздравом,
Тих. Ј. Марковић с. р.“

[8] Ма да су се синови Стаменкови у ваншколско време увек савијали око радње у дућану, и ту узгред по штошта и од трговачког посла видели и тувили.

[9] Садашња побочна мала улица, која је између улице Цара Уроша и Кнез-Михаилова Венца и која гледа право на бедеме. Доцније ту подигнута кућа, коју је Димитрије подигао, у којој је дуго живео, и сад постоји и носи бр. 3, у улици сада званој Цинцар-Јанковој (прва мала, паралелна с главном — Узун Мирковом — улицом, која води у град).

показало да је он ипак био дорастао за све тешкоће. У самоме почетку јавља се његова честита и одлична мајка Анастасија, као његов добар геније. Док би млади Димитрије по потреби одсуствовао од радње, или би каткад, као доскорашњи ђак, одспавао јутро, мајка би бпла у дућану, примала муштерије и чувала радњу. По доласку Димитријеву она би ишла да, као и увек, гледа домаће послове, а у вече да са сином преброји дневни пазар, који се остављао на чување у стари, добро оковани сандук очев, који би често, и за очева времена, био увршно пун звечећега ондашњег новца разних држава, какав је у то време у нас, у највећој разноврсности, циркулирао.

Али је велпки прелом био већ учињен. Ускоро се млади Димитрије потпуно упознао са својим новим положајем п новим послом. Он беше стао у ред одличних трговаца. „Увек сам, — причао би он, — и ако млад, волео да сам уза старе уважене трговце. С њима сам се у слободно време дружио, с њима шалио, и они су ме сви волели.“

Радња је Стаменковићева пошла живо и брзо напред. Он ју је проширио и на нову основу положио. Радећи с кожама свију врста, за обућу и сарачлук, он је убрзо изишао из скученога једноликог круга свога пок. оца и потражио даље трговинске центре за набавку што боље робе. Ударивши једном срећним путем, срећа га никад није остављала, и Стаменковић је имао у својој радњи само напредак, само успех.

Природна разборитост Димитријева, усавршена знатним школовањем, довољно знање немачког језика,

трговачка окретност у највећем смислу те речи, нису дали да рад и радња његова остану у узаном оквиру са скученим додиром, који би се, на страни, почињао обично с Пештом а свршивао с Бечем. Не, цела трговачка Средња и Западна Европа постале су у току времена пространо поље за развој трговачког талента и трговачких комбинација Димитрија Стаменковића. Трст, Венеција, Ђенова, Марсељ, Хамбург, Амстердам, Хаг, Хавр, Париз, Лондон, па и сама Африка (Мисир) и Америка, и далеко острвље Индијског Океана: Јава, Суматра, Борнео и др. — беху предели, где је посредно или непосредно тражио Димитрије све нове и нове изворе за повољну куповину добре робе, нарочито сирових говеђих и бивољих кожа разних врста и назива. Шефови великих трговачких фирми у првим, сада споменутим, местима у Европи не беху искључно у пословним односима, у којима је само интерес и добит прва и последња реч. Они беху постали, у току времена, *пријатељи* Димитријеви, чија трговачка солидност и одличне му личне особине придобише и кроз дуг низ година до смрти очуваше то пријатељство првих кућа и представника кожарске трговине у Аустрији, Италији, Немачкој, Холандској, Енглеској и Француској. Кад је, по отварању међународног железничког саобраћаја, велики европски свет чешће пролазио са Запада на Исток, и ти пријатељи Стаменковићеви ударали су на Београд, бивали његови гости, као и он њихов, разгледали његову радњу и дивили се њеној уредби и величини, како то уме да види и оцени око правога трговца.

коју је и уздигао на њену знатну висину, и даље волео и чувао; срећу и напредак свога брата и његове породице није одвајао од своје. То показује и његово завештање и што се брата тиче. Али та сваколика љубав према брату и његову напретку није умањила строго и ауторитативно држање старијега брата, који је у радњи према свима без изузетка био оличена строгост и прецизност. Кад год би он, с јутра, у радњу долазио, све би на ноге устајало.

Сам енергичан, творац своје радње и свога одличног положаја у грађанству, Димитрије Стаменковић имао је ту амбицију, да све, што је с његовом радњом у вези, буде вредно, паметно, напредно и способно за опстанак у борби и конкуренцији данашњега времена. Исто је тако негодовао и на тромога и заваљенога млађега, кога би корио и подстицао на рад. Сматрао би се оправдано за срећна, кад год би могао указати — а таквих случајева има доста — на оне трговце и занатлије (сараче, обућаре, опанчаре), који су годинама радили с његовом кућом и тако и сами постали угледни и имућни представници свога реда. Везе су те и биле огромне и дуготрајне по целој земљи, па, у последње време, и по Румунији и Бугарској.

Свој је посао називао „златним послом“ и жалио што млађи нараштај често нема веће трговачке амбиције, до само „дан и комад.“ Многобројне трговачке везе, услед којих су, у току времена, милиони били у обрту између радње Стаменковићеве и оних, који су с њом били у пословној вези, — све те много-

бројне везе нису ничију кућу угасиле иницијативом Стаменковића, ни за време трговања ни после, кад је Стаменковић сувишак свога личног имања давао на хипотеке. Чешће би он рекао: „Нећу ја да продајем ничију кућу! Ја имам и онако више но што ми треба.“ С тога је и ценио, коме ће поверити свој иметак, гледајући да то буде човек, који ће се помоћи тиме, а не још се горе упропастити. Карактеристично је за Стаменковићев начин схватања вредности, да је он своје новчане односе са сваким утврђивао увек у *злату*. То је потицало и из његових начелних погледа на валуту, о чему ћемо имати прилике да ниже изнесемо који податак из јавнога рада Стаменковићева, чији је приватан рад, као што видесмо, остављао за собом само благословене последице плодног и неграмзивог делања једнога честитог човека.

Дим. Стаменковић искрено је мислио и о себи и о свима онима, који су с њим, као трговцем и приватним човеком, имали буди каква, краћег или дужег, мањег или већег посла. *Његово је завештање његова најбоља сведоџба.* Тај израз последње воље Дим. Стаменковића у свима својим тачкама пун је обзира према свима и свакоме, почев од великог завештања за Српску Књигу и јавних хуманих и других установа,[10] па преко свакога члана своје родбине, личних при-

[10] Тако је, између осталога, оставио: Школи Беогр. Трговачке Омладине 5000 дин.; — Друштву Св. Саве 2000 дин.; — Друштву Краљ Дечански за глуво-нему децу 2000 дин.; — Друштву за сиротну и напуштену децу 2000 дин.; — двојици великошколаца свој бриљантски прстен и златан сат, који израде најбољи технички темат, — млађима у својој кући 1000 дин.; — млађима у радњи „Браће

јатеља и саме послуге, све до случајних многобројних сиротних кирајџија његовога једног имања, којима (т. 4. додатка тестаменту, од 7 новембра 1898) поклања једномесечну кирију за онај месец у коме умре. Исто тако видимо Димитрија Стаменковића и за живота му као добротвора, утемељача и првог приложника свију наших патриотских, културних, добротворних и витешких друштава. Свуда се он обилато, и ако увек без истицања, одазивао, кад год је требало помоћи какву добру намеру, установу и друштво.[11] С правом се, доиста, смемо запитати: колико има још овако племенитих људи, какав беше незаборављени Димитрије Стаменковић?

II

Кад би Димитрије Стаменковић сав свој рад управљао само према дужностима, које човек дугује *самоме себи,* овде бисмо могли стати, ма да је и довде изнесено толико похвалних личних особина његових, довољних да га најлепше окарактеришу.

Али Стаменковић није сву своју пажњу обраћао

Стаменковића" 1000 дин.; — Општини Београдској да подели на 10 сиротних породица 1000 динара.

[11] По разним повељама домаћих удружења види се да је био: утемељач Друштва Св. Саве; — утемељач Друштва Велике Србије; — добротвор Београ. Тргов. Омладине; — добротвор Женског Друштва; — оснивач Фонда за потпомагање сиротне и напуштене деце; — добротвор грађ. гимнаст. друштва „Душан Силни"; — почасни члан Београ. Тргов. Омладине; — добротвор Српске Књижевне Задруге. — А колико ли има још нигде незаписаних подарака и прилога Стаменковићевих у разним приликама? Најзад треба додати да га је Трговачко Удружење у Филаделфији (Америци) The Philadelphia commercial museum изабрало за свога почасног члана (1898).

само себи: *он је живео и радио и за шири круг, за друштво, и то радио дуго и урадио много.* Трајни и корисни резултати тога јавног рада његовог, поред одличних му личних особина, учврстили су у савременика и другова, пријатеља и поштовалаца његових стално његов углед. Те творевине његове и његових другова *трговаца* надживеле су Стаменковића, да похвално сведоче, и онима што и за њим и за нама долазе, о његову раду и труду. Прегледајмо и тај део живота и рада Димитрија Стаменковића.

*

За последње две деценије нарочито се осећао велики покрет у нашем трговачком свету. Тај се покрет усредсређивао око организовања капитала у *стварању Народне Банке* (1883) и *Београдске Берзе* (1895); око корисне примене капитала и организације рада стварањем *Бродарскога Друштва* (1891) и *Друштва за клање и прераду стоке* (1895), све у духу родољубивом и у корист народне привреде. Покрет је тај обухватио и саме српске трговце и довео их до организације себе самих, стварањем *Српскога Трговачког Удружења* (1890), које је, мало по мало, постало центар и представник трговачке интелигенције и корпорација, којој је често припадало и припада решавање многих и важних привредних питања у Србији.

При стварању свих ових установа видимо Димитрија Стаменковића међу првима у редовима својих другова, а највише као вођа и одличног организатора. Ми ћемо посебице разгледати удео Стаменковићев

у раду око стварања и унапређења сваке од ових важних установа, које чине част свему трговачком реду у Србији.

При *оснивању Народне Банке* Димитрије Стаменковић је био тај, који је — у кругу трговаца, махом консервативних у својим погледима — цифрама доказао могућност оснивања једнога овако великог завода, који ће доминирати свеколиким новчаним обртом у Краљевини. Потребна је била ова свежија иницијатива, пошто су старији трговци још јако стајали под утицајем слома (краха), који је (у мају 1875) постигао Прву Српску Банку и њене оснивоце и управљаче, и повукао и банку и многе од њих у пропаст. Као што се зна, дело оснивања Привилеговане Народне Банке, путем закона и статута, успело је.[12] Али — за све доцније време видимо баш Димитрија Стаменковића као сталног опозиционара, и ако не Народној Банци, оно њеном правцу, нарочито што се тиче начина за издавање новчаница, који је, по мишљењу Стаменковићеву, био погрешан па, дакле, и штетан.

Тај је контраст најочитије избио године 1893. Зауставићемо се на овоме случају, не да овде расправимо питања која се озбиљно тичу развоја Народне Банке, него да изнесемо конкретне доказе о јачини мисли и назора Дим. Стаменковића и на овоме важном пољу, којима се он мерио с представницима противних назора.

[12] Конференција од 118 чланова, махом трговаца, држана је у Београду 20, 22 и 23 маја 1883 год. Упис акција извршен је од 15 до 20 октобра 1883 године. Први састанак акционара и избор прве сталне управе банчине био је 26 фебруара 1884 године.

Године 1891 Народна Скупштина, и сама осећајући дисхармонију између величине подлоге (злата и сребра) банчине и множине новчаница, овласти министра народне привреде: „да сагласно с Управом Народне Банке одреди једну комисију, у којој ће и једна и друга страна (влада и банка) имати подједнак број чланова, да промисли о начину, на који ће се решити питање о издавању златних и сребрних новчаница, и каква метална подлога треба да служи за гаранцију тим новчаницама.“

Један од тројице чланова, које је овим поводом именовао министар народне привреде, био је Димитрије Стаменковић. Јула 8-ог године 1893 — када је и извршено претходно решење Народне Скупштине — Стаменковић је поднео министру свој засебан опширан *Извештај,* друга два министеријална члана засебан, а делегати Народне Банке засебан. Сва три извештаја заступала су у главном два скоро непомирљива правца, од којих су банчини делегати бранили један, сви остали у главноме други. Како се смерало на веће измене и допуне закона о Народној Банци, то је министар народне привреде све те извештаје поднео Народној Скупштини, сазваној за 1893 годину. (Види *Народну Скупштину,* стенографске белешке за сазив 1893 год., стр. 28—43).

Остављајући целину тога питања на страну, поменућемо само то: да се Стаменковић основаним разлозима уставио у свом *Извештају* на *ажији,* која је периодично узимала велике размере; а ради њеног отклоњења, као једнога великог зла по трговину, по-

ред захтева да се редукују количине сребрних новчаница, у исти мах је чинио и конкретне предлоге за *регулисање валуте,* као најсигурнији лек противу уништења ажије, која је доиста гутала и гута често скоро сву добит трговачку.

Односно *ажије* Стаменковић је у своме поменутом *Извештају* својим назорима дао овај израз:

„Да пак сребрне новчанице Народне Банке стварају ажију код нас, потрудићу се да докажем.

„Призната је ствар, да сребрн новац има опредељење да служи само за поткусуривање, и чим он пређе Рубикон тога опредељења, онда прелази у трговину — спекулацију, — и што год истога као таквог у једној земљи има више, тим је све већа ажија, што је и наука признала. Да је то пак заиста тако, ја ћу један жив пример из наше државе употребити.

„Још пре него што је Народна Банка постојала, било је у Србији добрих и рђавих година што се извоза тиче, и при свем том, нико не памти да је била овако велика ажија, при свој разној сребрној монети.

„Код нас је било у течају и сребрних меџедија и бешлука, рубаља, талира орлаша, крсташа, цванцика звездара, полуцванцика бушених и небушених и ваздан другог сребрног новца, и при свем том ажија није била ни изблиза овако велика, као што је данас.

„Заведе се десетични систем новца код нас, који истисну ову галаму напред поменутог новца. Ажија постаде готово стална, која је варирала обично између 1 а ретко 2%; но и ове мале ажије не би било, да наша држава није исковала више сребра, но што нам је за размену потребно било, додајући к томе још бакар и никл.

„После неколико година установи се Народна Банка, и у почетку, док није почела издавати сребрне новчанице, сразмера између злата и сребра остала је иста, која је и пре била. Али, чим је она почела издавати сребрне новчанице, појавила се и ажија већа. И што год је она више сребрних новчаница пуштала у оптицај, у толико је све већа и већа она бивала.

„Но да бих ово стварно доказао, нека ми је дозвољено да неумитне цифре употребим:

„За две три године издавања сребрних новчаница, а то је у години 1887, 1888 и 1889, ажија је највећа била 1 динар на наполеондор, или 5%. У овој последњој години, тј. 1889, било је у оптицају динара 18,000.000, а доцније са растењем новчаница расла је и ажија. Тако: у 1890-ој год. био је највећи оптицај банкнота 26,000.000, ажија највећа била је 1·15 дин. У 1891-ој год. био је највећи оптицај банкнота 30,000.000, ажија највећа била је 1·25 дин. У 1892-ој год. био је највећи оптицај банкнота 30,500.000, ажија највећа била је 2·25 дин. А ове (1893) године с пролећа 2·50 дин. на наполеон или 12½ % ..... За прве три године била је ажија само 1 динар, — једино с тога, што релативно много новчаница није било у оптицају, и што се онда још није знало за спекулацију злата. Али, у последње време, са великим намножавањем новчаница банчиних, та је спекулација општа постала, тако рећи с њима створен је лов на злато, у коме је Народна Банка увек прва била.“

И тако у том смислу написан је цео Стаменковићев извештај, који га, као што напред рекосмо, истиче као непомирљивог опозиционара правцу рада у Банци. За тим наставља даље односно *валуте* овако:

„Сматрајући да сам овим ову ствар довољно расветлио, а тако исто доказао да је ажију код нас произвело једино сувишно сребро но што нам је исто потребно, нарочито због сребрних новчаница банчиних, то у интересу државе, у интересу земље, част ми је замолити господина министра, да Народну Банку нагна на поштовање њених статута, односно чл. 11. закона о Банци[13], и да она на основи злата издаје златне, а на основи *српскога кованог сребра* издаје сребрне новчанице, које ако се учини, ажија ће се знатно смањити, а у следству тога и штета државна и народна.

„Но при свем том, што сам био тако слободан господину министру горње препоручити, како би се данашња ажија сузбила, и ако се у велико надам да ће господин министар, у интересу земље, народа и државе ово моје мишљење усвојити — ипак зато ја сам слободан напоменути да влада Његовога Величанства може независно од овога и без учешћа Народне Банке, с малим и то само са привидним жртвама, *приступити и регулисању валуте*, тј. отклањању ажије са свим.

„То би се пак могло извршити просто тиме: да господин министар финансија повуче из саобраћаја ковано сребро, које нам је сувишно за поткусуривање; а по мом мишљењу, то би, од прилике, износило онолико, колико Народна Банка истог у својим касама има: око динара 4,000.000. А осим тога да повуче и бакарни новац, кога у саобраћају има око дин. 900.000, и како поменуто сребро тако и тај

[13] Члан 11. по изменама од 1885 год. као *чл. 11.и*, у другој алинеји гласи овако: „Банка неће моћи никад пустити у течај више банкнота него два и по пута колико злата, односно сребра у касама својим има. При том злато може бити замењено сребром највише за четвртину.“

бакар претопи и прода. И сама та проста операција довољна би била да ажије са свим нестане. Јер повлачењем сребра извукла би се и банчина сребрна подлога, и у том случају банчине новчанице — гласиле оне у злату или у сребру — добиле би вредност злата. Јер Банка по статутима својим обвезна је да по виђењу сваку своју новчаницу исплати. Немајући сребра мора златом исте исплаћивати, и тим начином регулисала би се валута, и ажије би са свим нестало.

„Штета, коју би држава на продаји сребра и бакра имала, била би око 1,650.000 динара, али и ова штета била би привидна, јер би држава исту у течају неколико година накнадила тиме, што у будуће не би имала губитка на ажији за интерес и ануитет на страни, који данас има; а доцније у толико би државни расход био мањи, не говорећи још о користи коју би отуд цела земља имала."

Били смо нешто опширнији у наводу или боље изводу из далеко већег *Извештаја* Стаменковићева по овом важном питању. Но, као што смо напред рекли, ово нисмо учинили да овде расправимо то питање, већ да у колико толико заокругљеној мисаоној целини изнесемо с једне стране сарадњу Стаменковићеву у овоме, а с друге начин његова излагања мисли, пошто се по њима сваки најбоље познаје, — а нама је овде главни циљ, да што потпунију слику о самом аутору њихову изнесемо.[14]

[14] Борба је ова вођена и на неслужбеном терену, и ту много оштрије но у овоме, службеној радњи намењеном, *Извештају*. У својим чланцима који носе наслов: *„На извештај чланова комисије одређених од стране Народне Банке"* Стаменковић је (види „Трговински Гласник" бр. 133, 134 и 136 од новембра 1893) у највећој опширности пропратио, са свога критичног гледишта, сву радњу око издавања новчаница и назоре банчиних делегата у том погледу. Може се рећи

Борба је ова имала и свога резултата. Приликом ревизије закона о Народној Банци, исте 1893 године, стављено је, у прелазном наређењу (чл. 25.о), у дужност Народној Банци: „да у споразуму с министром народне привреде поступно, а у року најдаље од пет година, сведе издавање својих новчаница, које гласе на сребро, на ону основу, која је исказана у чл. 11. овог закона.“

А да би се, најпосле, отклонило свако дотадашње погрешно разумевање тога чл. 11. зак. о Нар. Банци, под 15-им дек. опет исте 1893 год. изађе законодавно тумачење тога члана, да се он има разумети тако: „да предвиђена подлога у злату служи као подлога само за новчанице које гласе на злато, а подлога у сребру, као подлога само за новчанице које гласе на сребро“ — са свим у смислу како је и Стаменковић разлагао.

Има да се на завршетку дода још и то: да је доцније следовала даља уплата акција Народне Банке, повлачење бакрених новаца из саобраћаја, такође у смислу како је то, и једно и друго, и Стаменковић у своме извештају и чланцима захтевао.[15] Све ово,

---

да је Дим. Стаменковић водио праву војну око расправљања овога питања.

[15] Потпуности ради напоменућемо да је сва прилика, да су из пера Дим. Стаменковића и доцнији чланци под насловом: *Дајте мало одушке I и II,* у листу *Одјеку* (види „Одјек“ бр. 242. и 243. из 1894 год.) под потписом *„један трговац“*, а које чланке уредништво приказује белешком „да их је добило од једног пријатеља.“ Ови су чланци имали бити одговор на чланак истог наслова у листу *Виделу* бр. 127. те године. Писцу ових редова казао је сам Стаменковић, да је о банчином питању, преко једног пријатеља, *Одјеку* послао чланак, пошто је тај лист такође био заузео одлучно гледиште у истом питању.

што смо довде навели из рада Стаменковићева на овом пољу, по питањима чисто привредно-финансијске природе, даје јасну и несумњиву сведоџбу, да Стаменковић није био човек обичан, већ праксом утврђене и сређене више спреме. Како је он био и сталан акционар Народне Банке, он је целим овим својим радом показао да је радо запостављао своје интересе општима.

*

Димитрија Стаменковића видимо с почетка и у *Управи Српскога Бродарског Друштва,* из које је доцније сам иступио, али и даље остао акционар и пријатељ друштва.

*

Честе, готово периодичне, мере, које Аустро-Угарска и њене ветеринарске власти предузимљу према Србији затварањем границе за извоз стоке, највише погађају српске трговце, а преко њих и српску привреду и целокупан наш међународни биланс. Ово у толико теже пада, што се не зна увек колико је то затварање оправдано истинитим узроцима: евентуалним обољењем домаћих животиња, већ се оно по кадшто сматра у нашем свету и као израз неке политике. Природно је онда, да на сваку такву акцију мора да следује, од стране свих чинилаца, а трговаца у првом реду, реакција — отпор.

Знајући Стаменковића као вођа трговаца, са свим природно налазимо га на челу и свакога таквог покрета у трговачким редовима. Од многих манифестација,

намењених одбрани наших животних интереса, прибележићемо овде *јаван збор трговаца* из целе Србије, држан 18 јуна 1895 у Београду, поводом затварања границе за извоз свиња. Збор је отворио Дим. Стаменковић, као председник Трговачког Удружења, лепим и патриотским говором, осуђујући неоправдане поступке, који су овај збор изазвали.

У том говору, између осталога, вели:

„Но при свем том, господо, што ми треба да се старамо да нашем уговорном праву важност сачувамо, ипак за то, за сваки случај, ми треба за будућност да се постарамо, да не би, као сада, били излагани разним евентуалностима. (Одобравање).

„А то ћемо пак — наставља говорник — учинити тиме, ако озбиљно порадили будемо, да и у будуће не буде, као сада, за нашу извозну трговину само једна капија, од које је кључ у рукама тих наших грамзивих суседа, да нам они по својој увиђавности и благоволењу отварају и затварају (чује се: Хоћемо да смо господари у својој кући!), па, ако нам се једна затвори, биће отворена бар друга. (Одобравање!). А осим тога, да се постарамо да, по могућству, и нашој извозној трговини у неколико и други облик дамо. (Одобравање).

„А то се, господо, може све постићи, само ако се хоће. Само мало више воље, труда и усталаштва, па све може бити. Јер, у противном случају, поред наше економне ми бисмо бацили на коцку и нашу политичку самосталност, коју су нам наши стари крвљу извојевали..... Позната је ствар, — продужује Стаменковић умесно: — да се данас не освајају народи и државе једино топовима и пушкама, него и економским освајањем, у коме се, чини ми се, наши суседи добро

разумеју. И, судећи по свему, они нам ове честе неприлике с тога и праве. Зато будимо на опрезу — и ако ни за шта друго, а оно бар ради успомене на наше праоце и ради наше миле Отаџбине." (Одобравање! — Види *Српску Заставу*, бр. 74. од 1895 године).

Збор, који Димитрија Стаменковића, по том, једногласно изабра за свога председника, и кретао се у та два правца, обележена у говору његову. После говорâ свију наших првих и угледних трговаца из Београда и унутрашњости донесена је протестна резолуција противу самога факта затварања границе без оправдана узрока. За тим је изабран нарочити одбор, као саставни део Тргов. Удружења — и том је одбору стављено у дужност: да се побрине о најбољем начину за осигурање правилног извоза наше стоке и сточних производа, нарочито свиња. Овоме су ускоро следовали и резултати.

Октобра 1-ог исте 1895 године био је други скуп, на коме је утврђено: да се оснује *Друштво за клање и прераду стоке*. Кланица на Дунаву, испод Београда, трајан је плод тога покрета у трговачком свету. — Дим. Стаменковић, чији је улаз у овај одбор Збор једногласно захтевао, измолио се тиме, што је као председник Трговачког Удружења и Београ. Берзе јавним дужностима, доиста, и сувише био оптерећен.

Овим смо дошли на те две поменуте установе, за које припада пуна заслуга нашим трговцима, а којима је Димитрије Стаменковић, и дуго и много и корисно, поклањао сву своју пажњу и сарадњу. По-

следњу деценију свога живота и јавног рада посветио је нарочито тим установама.

*

Трговци српски, и по интелигенцији и по укупном развоју српске трговине, као носиоци свега скоро обртног капитала, на коме почива и којим се креће сва наша извозна и увозна трговина, — давно беху изашли из старих узаних граница еснафског уређења свога. За живљу измену ми́сли̑, за своју бољу организацију, за сложнији рад не само у питањима ужих, чисто трговачких интереса, који су, као интереси нашега релативно најимућнијег реда грађанства, и важни и велики, већ и ради питања целокупне привреде у Србији — трговци су основали, године 1890-те, *Српско Трговачко Удружење,* са седиштем у Београду, а по потреби с пододборима у целој земљи.

Коме би пре припадала почаст вођства трговаца, ако не Димитрију Стаменковићу, вредноме представнику трговачког реда, вазда преданом сваком општем добру? И доиста, од постања овога значајног удружења, па све до смрти Дим. Стаменковића, он је био сталан председник и вођ његов, вазда биран једногласно и једнодушно од својих другова. Он је ту пуну части дужност вршио с ретком марљивошћу, чему су сведоџба стални изрази поверења из године у годину, као и многобројни радови удружења, његови толики скупови и одлуке о свима важнијим привредним питањима и приликама.

Свест наших трговаца о важности свога великог привредног позива и улоге, коју су од вајкада трговци

имали у нашем народу, очевидно је знатно повишена установом Српскога Трговачког Удружења.

На IV редовном збору Српскога Трговачког Удружења, држаном 27 марта 1894 год. у Београду, у поздравној речи, Димитрије Стаменковић, као председник, врло је лепо и јасно обележио значај Српскога Трговачког Удружења:

„Поштована господо! Кад сам пре две године имао част да вас, са овога места, на другом редовном збору Српскога Трговачког Удружења поздравим, ја сам том приликом честитао нашем трговачком сталежу на користима које је он овим нашим удружењем постигао; а тада је била протекла само једна година од постанка Српскога Трговачког Удружења.

„Зато држим да нећу погрешити, ако то и сада учиним; а у исто време биће слободан, да напоменем и једно упоређење између онога времена, када наше удружење није постојало, с временом минуле три године, од кад оно постоји; јер ми данас, у име Бога, улазимо у четврту годину од постанка овога нашег Трговачког Удружења. И тако да видимо разлику, каква је она била у односу на наш трговачки сталеж пре постанка овог удружења, а каква постоји сад.

„Пре три године, кад ово наше удружење није постојало, може се казати да се наш сталеж није довољно бринуо за *опште* добро своје; јер онда, кад је некоме добро било, он се слабо старао за другога. А и када су се дешавале прилике, да смо имали потребе, да се о каквој важној ствари поразговоримо, ми смо то обично чинили по кафанама и улицама. Данас пак, од кад ово наше удружење постоји, ствари су са свим други правац узеле. Данас, кад

некога од нас што заболи, он се обрати Трговачком Удружењу, с молбама и жалбама, и Управа овог удружења сваку такву молбу и жалбу, као неко званично тело, озбиљно и свестрано претреса и о истој решава, и са којим решењима може се само похвалити, јер се о њима, на надлежним местима, готово увек озбиљна рачуна водило.

„Тако исто наш трговачки сталеж, поводом постанка овога нашег удружења, стекао је себи врло добар глас, који му и пристоји. Јер, од како оно постоји, ни један важан чин у држави, у односу на трговинске и економске прилике, није учињен, док о истом није било упитано и наше удружење. И наше мњење о оваковим стварима било је готово меродавно. Дакле, и с те стране треба честитати нашем удружењу.

„Осим тога, господо, ми смо постајањем нашег удружења јасно доказали, да увек не вреди она пословица, која вели: да смо ми Срби „плехана фуруна", која се брзо угреје, али се још брже охлади. Јер, ево, ми улазимо у четврту годину, и љубав спрам истог не само што није охладнела, но ми видимо да је сваког дана све већа. Дакле, и с те стране можемо бити потпуно задовољни.

„Но, при свима тим лепим успесима, ја вас молим, господо, да и у будуће не малакшете, но да и од сад добру вољу и рад, као и до сада, покажете, како бисмо наше удружење, које је нашем трговачком свету толике користи донело, још на већу висину подигли; јер, колико буде оно, у толико ће више напредовати и наш трговачки сталеж." (Види „Тргов. Гласник" бр. 44. од 1894 год.).

Одушевљени својим председником и његовим плодним и несебичним радом, чланови удружења, бе-

оградски трговци, да би дали израза своме неподељеном поштовању, ускоро после свог четвртога годишњег збора, приређују, на дан 9 априла 1894 године, сјајан обед (банкет) у почаст Димитрију Стаменковићу, захваљујући му на његову труду и раду, и уверавајући га о својој искреној потпори, на коју председник може свакад рачунати, — па коју је Стаменковић, доиста, с пуно поуздања и рачунао.

То сведоче и успеси удружења за живота и рада његовога првог и дугогодишњег председника; то сведочи и даљи развој удружења, после преране и ненадне смрти Стаменковићеве, које живи и корисно ради на чврстим темељима међусобне љубави и солидарности чланова, на које је темеље и постављено својим примерним организатором.

*

Непуну годину дана после ових овација, а пет година после оснивања С. Т. Удружења, видимо Димитрија Стаменковића на новом, не мање важном, делу. То је: *оснивање Београдске Берзе.* Ма да је закон о Берзи донесен још 1886 године, требало је да прође 7—8 година, па да се ова, по целокупни валутни обрт и обрт новчаних вредности, важна установа у дело приведе. За то је требало усталаштва наших трговаца, и они су га и овде показали.

На сјајном збору виђених београдских трговаца, лицем на Нову Годину 1 јануара 1895, Димитрије Стаменковић у лепом и опширном говору казује значај Берзе у модерној трговини, бацајући уз то поглед

на развој трговине и значај трговачког реда и рада у давнашњим временима, на хиљаду година пре Христа, кад су у блиским пределима Средоземног Мора и приморја још Феничани трговали. Наводи, у даљем развоју мисли, како је Берза, као модерна трговачка установа, постала први пут пре 200 година у Амстердаму у Холандској, и уставља се на потреби ове установе у нас и у нашим довољно развијеним трговачким приликама.

„Зар би — наставља Стаменковић — Енглеска, Француска и остале велике државе, биле тако силне и снажне, да оне одавно нису усвојиле поменуто начело? (То јест — раније, у говору изражено: „да и наш народ усваја освећено начело напредних народа, по коме је *извор моћи једне државе благостање њеног народа*, које се састоји у добро уређеној трговини и народној привреди, и без чега једна држава не може напредовати нити јака бити").

„Зато и видимо да те државе, у интересу трговине и народне привреде, чине велике жртве.

„Оне, за љубав трговине и народне привреде, подижу безброј железница, субвенционишу разна бродарска друштва, зближују удаљена мора и реке великим вештачким каналима, подижу трговачка пристаништа, кеове и антрпоте, и све друго што у прилог трговини и народној привреди иде.

„Па не само то, господо, но те државе, у корист народне привреде, воде чак и дуге и тешке ратове. И, ко иоле прати колонијалну политику тих држава, признаће да те државе готово никада без тих ратова и нису, и то већином под видом цивилизације, да усреће и полу-дивље народе!

„А шта још да кажемо, како те државе при склапању међународних трговинских уговора, су-

ревњиво бране интересе својих грађана, тако, да оне један добро закључен трговински уговор више цене, но какву велику задобивену победу на бојном пољу.

„Дакле, господо, као што се из напред казаног види, утврђено је већ начело како у далекој прошлости, тако и у садашњости, да само онда једна држава може бити јака и напредна, у којој је трговина и народна привреда добро развијена; онда, велим, господо, зар ми немамо узрока и повода радовати се данашњем отварању ове установе — Берзе — која показује да и ми потпуно усвајамо поменуто начело! Јер ова установа, служећи интересима трговине и народне привреде, служи у исто време и јачању и напредовању државном. И у том погледу зар нисам имао право, кад сам (напред) казао да ће данашњи дан заузети видно место у повесници српске трговине?....

„Али при свем том, господо, што имамо повода и узрока радовати се овој установи, ми, ако смо ради да она потпуно одговори свом задатку, морамо тек сад радити на оснажењу исте; јер, у противноме случају, она не би ни издалека донела оне користи, што јој је улога наменила. —

„Да пак овога последњег не би било, дужност је како владе тако и свију нас, да се постарамо да се иста потпомаже свима средствима. А у првом реду та би се помоћ састојала *у концентрисању наше извозне трговине у Београду.*

„У Београду велим, господо, не само с тога, што је ова установа — Берза — ту; у Београду велим, господо, не само с тога, што је Београд престоница наше Отаџбине, и што је Београд најбогатија и најмногољуднија варош у Србији, већ поглавито с тога, што је сама природа, положајем

Београда, определила њему, поред осталога, и врло знатну улогу у трговини светској. Што ми пак ту улогу нисмо до сада у нашу корист употребили како треба, ту нико други није крив, већ ми сами, због своје опште немарности.

„Концентрисање пак наше извозне трговине у Београду, у главноме извршило би се тиме: ако би се досадашња железничка подвозна тарифа у корист Београда изменила, и ако би се у Београду подигле за наше сировине антрпоти, а за стоку обори.

„И ако то, господо, учинили будемо, онда сигурни можемо бити да ће ова данашња установа — Берза — не само потпуно одговорити своме задатку, него ће у исто време бити и народу и држави од неоцењиве користи, а поврх свега тога, ми бисмо овим дали видна доказа, да смо достојни потомци наших јуначких предака, који су нам, тако рећи, с голим шакама извојевали политичку самосталност; и ми, ценећи исту, овим бисмо посведочили да смо ради очувати и економну, без које ни политичка много не вреди, јер оне једна с другом у тесној вези стоје." (Види „Тргов. Гласник" бр. 4. из 1895 год.).

Обиљем разумних мисли, које у погледу извозне трговине наше сачињавају читав један програм, — испунио је Стаменковић свој говор приликом свечаног отварања Берзе.

Он, скроман и сваком сатрудбенику и раднику признателан, одаје том приликом топлу хвалу свима, који су својом сарадњом помогли да се сви претходни радови сврше,[16] а у првом реду Управи Српскога Трговачког Удружења, „која је не само иницијативом

[16] Нарочито, између осталих, Милошу Т. Туцаковићу, који је по смрти Стаменковићевој изабран за председника Берзе.

својом ову установу у дело привела, но која је много воље и много труда у овај посао уложила," и најпосле, у име Управе Београдске Берзе оглашује: да је ова установа отворена.[17]

Сјајни успеси, које је Берза у оба правца — као Берза *продуктна* са земаљским производима, и као Берза *ефектна* — ускоро показала и све више показује, осведочили су довољно: да је за Берзу било довољно основе, као што је, обратно, успехом Берзе дата исто тако сјајна сведоџба о увиђавности њених оснивалаца, на првом месту Димитрија Стаменковића. Он је — као и у Трговачком Удружењу — остао до смрти њен сталан председник. Последње године јако је настајавао на реформи Берзе, руководећи израду нових *Правила,* која и данас важе. С каквом је марљивошћу и пажњом рађено тада у средини наших трговаца у Управи Берзе, доказ је то, што је нпр. после свега искуства и старих правила, новима посвећено преко тридесет састанака Управе Берзанске под председништвом Дим. Стаменковића.[18]

*

На жалост, Стаменковић није дочекао остварење још једне друге, по трговце веома важне установе, на којој је са својим друговима дуго и много радио. То је *Трговачки Пенсиони Фонд,* или боље: хипотекарни новчани завод, с правом издавања заложница. И

[17] Прва Берза отворена је, где је неко време и радила, у пределу извозничком, на Сави, на горњем спрату гостионице *Босне.*

[18] Уз сарадњу и државнога комисара при Берзи, Васе У. Јовановића, секретара Министарства Народне Привреде.

по хуманој и по финансијској замисли, *Трговачки Фонд* био би савремен завод првога реда, из кога би и *невину пострадали* трговци, на основи улога, имали издржавање, и не би, на понижење и своје и свога реда, падали на милост и немилост судбе и долазили до прошње и бедне служитељске службе где било. Ну остварење овога фонда, онако како су му *правила* била израђена, застало је на захтеву основалаца: да право продаје непокретног имања (хипотека, залога) има сам Трговачки Фонд, као и Управа Фондова.

С гледишта јавнога кредита и васпитања народа у одговарању својим обавезама, без сумње је имало разлога да се оваква повластица даде једном великом заводу, тим пре, што би он од ње чинио употребу после потпуно свршене судске процедуре. Али то не мења ствар, у колико се овде тиче одавања правде и признања онима, који су се заузимали — са Стаменковићем у првом реду — тако живо и усрдно за једну, по трговце племениту, а у финансијском погледу важну установу. Рад јавног збора Трговачког Удружења, 1898 год., и записници претреса нацрта нових *Правила* Трговачког Фонда, остаће сјајан доказ о увиђавности ових људи. Сад је организација фонда пречишћена, ствар је готова, и кад дође дан остварења, у толико ће лакше ићи.

Колико је пак лично Стаменковићу лежала на срцу мисао о оснивању оваквога фонда, видимо пуних шест година раније, г. 1892, кад се мисао о фонду и зачела, из једнога чланка његовог под насловом: *„Нека је са срећом!“*

„Зар не треба да се тој лепој установи сваки Србин радује, кад види да се тако један велики и снажан трговачки сталеж пренуо из сна у ком је до сад био, и да је почео да се стара да се чланови његови, на случај несреће — немања, — израније побрину, те да у таквој прилици не буду на терету ни себи ни ближњима, и да не буду принуђени, у таквим немилим случајевима, постављати алтернативу: или — или! Или руку за милостињу пружити, или живот себи одузети, као што смо до сад, на несрећу, више таквих прилика и доживели...

„Ако је трговац имућан, он никада не треба да заборави на променљиву трговачку судбу, да се за краћи или дужи низ година стање може лако променити, и да, за такву прилику, израније помисли како на себе тако и на своју породицу, а најзад, да помисли и на то: шта може и после његове смрти наступити.

„Но. узмимо баш да ми данас имамо и таквих трговаца, који су и себе и своју породицу за сваку евентуалност осигурали, па зар баш ти тако имућни грађани немају узрока зарадовати се овој установи, и насусрет јој изаћи, када су они у свакој срећи и благостању, да бар својим ближњима, друговима и пријатељима, којима Бог среће није био тако наклоњен, у случају несреће, с маленкошћу колико толико будућност осигурају?“ [19]

---

[19] Види *Тргов. Гласник*, бр. 69. од 1892 г. — О узроцима неуспеха првог покушаја, 1892, за оснивање *Трговачког Фонда* говори извештај управе Тргов. Удружења, поднесен IV редовној скупштини удружења 27 марта 1894. Из њега се види: да, сем еснафа трговачко-болтацијског, остали еснафи трговачког карактера, бакалски, магазацијски, лончарски, нису се хтели изјаснити да своје еснафске капитале уложе у *Трговачки Фонд*. Управа удружења, као и скупштина, напуштајући с тога основу *Правила* из 1892, изјашњује се тада

[illegible]

*

Стаменковић је [illegible] живота. [illegible] Стаменковић је [illegible] је радо. [illegible] било да [illegible] дело [illegible] успех, било да започети рад [illegible]. А што је главно: Стаменковић је и своје перо стављао у покрет увек с разлогом. Тајна тога успеха, као и увек, лежала је у отвореном, несебичном, свакад правилном и на штету користи намењеном раду и поступању његову. Речима су следовала увек дела, резултати. Стаменковић је имао оно, што се зове куражи личнога мишљења, које је увек отворено и слободно, кад год је требало.

[illegible], да се вода мора на другу основу поставити. То је и било у [illegible] новим правилима из [illegible], о чему смо напред већ говорили.

исказивао путем јавности.[20] Правац мишљења Стаменковићева био је вазда стваран. Он није волео, а још мање тражио, новинарске кавге и празна прегоњења путем јавности. Али, кад би се — као што смо до сада видели — покренуло неко питање, које интересује српске трговце, или се тиче трговине, финансија или привреде у опште, или је у питању каква опште-корисна установа, *Стаменковић би тада свом силом свога уверења стао на бранк онога правца који је он, по озбиљној оцени, изабрао* или које би Трговачко Удружење, као установу, увлачило у јавну дискусију.[21] Мисли своје исказивао је Стаменковић

---

[20] Писао је обично под шифром „— С. —“ или ређе „Ђ.“ у колико то нису биле ствари такве природе, где се потписивао. Има доста његових чланака нарочито у *Трг. Гласнику*, као листу у првом реду трговачком; а има их и у другим листовима тога доба. Мање је писао у листу својих политичких пријатеља, да му се не би пребацило да он ради као партизан, чега се нарочито клонио, што је у осталом, према његовом положају као вођа трговаца, у многоме било и умесно.

[21] Тако је између осталих, значајна, јер је била озбиљна и начелна, дискусија коју је водило Трговачко Удружење с листом „Народ“, а преко „Трговинског Гласника.“ Тицало се посебице питања о војним набавкама, нарочито чоје за војну одећу; а начелно о индустрији у опште, која се у Србији не ствара *но набавља*. Изјава од стране Управе Трг. Удружења под насловом: „*Народ и индустрија*“ (види „Т. Гл.“ бр. 7. од 1897) и чланак: „*Наша фабричка индустрија*“ (види „Т. Гл.“ бр. 76. од 1897) износе јасно практичне погледе трговаца на несређено питање о „потпомагању домаће индустрије.“ Како су ствари тада стојале, а како и данас стоје: истина је пре на страни оних назора, какве је имао Дим. Стаменковић и Трг. Удружење — а који се оснивају на тој умесној поставци: да је Србија у првом реду *земљорадничка и сточарска земља*, и да жртве, које подноси, треба ту да заложи, па тек онда, па и тада разумно, у махом привилегована — дакле плаћена — индустријска предузећа, од којих су се сва главна и највећма повлашћена, изметала само у — лиферанте.

начином простим, логично, и без сувишног кићења, које је чешће маска за покриће оскудице мисли и разлога. У јавној полемици био је одмерен, негодовао је грдњу.

Оно што смо довде навели нека буде довољно за поткрепљење ових тврђења, која дугујемо једноме скроз исправном човеку, — јавном раднику и родољубу, који је у расправи питања од општега добра запостављао своје личне интересе.

*

Ценећи спрему Димитрија Стаменковића у трговинским питањима, влада 1891 године именује га за свога делегата за преговоре ради закључења трговинског уговора и ветеринарске конвенције с Аустро-Угарском. Из разлога нама непознатих Стаменковић се захвали на тој почасти, ма да је ту мисију с почетка био прихватио. Независно од тога, а ценећи, с једне стране, замашај трговинских уговора с нашим најближим суседом, који доминира увелике нашим извозом; а с друге, честу употребу репресалија према Србији — Стаменковић је опет путем јавности расправљао и питање о закључењу нових трговинских уговора с Аустро-Угарском.

У чланку под насловом: „*У последњем часу!*“ изложио је и о том преважном питању своје погледе:

„Само се по себи разуме, вели Стаменковић, између осталога у томе чланку: да су интереси српски, као агрикултурне и сточарске земље, да што веће користи из тога уговора извуче у погледу извоза својих сировина и стоке, не заборављајући у исто

време ни на заштиту заната, без чијег напретка у опште народно благостање не да се ни замислити.

„Исто тако, по себи се разуме и да је Аустро-Угарска, као индустријска земља, упућена једино, да својим фабрикатима осигура увоз у нашу земљу.

„Дакле, као што се јасно види, интереси обеју земаља са свим су супротни, а баш за то што су супротни, они се могу најлакше у склад довести. И према томе, ако обе државе, заступајући своје, поштују међусобне интересе, онда, без сваке сумње, предстојећи уговор решиће се у корист обеју страна."

Но, да од суседне стране не буду респектовани наши српски привредни интереси, онда би то, по умесном Стаменковићевом нахођењу, било из задњих намера, и ти би смерови ишли на „економно упропашћење Србије, коме следује и политичко и у ком случају нама ништа друго не остаје но да довикнемо: Стој!"..... Настала би, дакле, економна борба.

„Но ову борбу, вели Стаменковић, ја не разумем економним ратом, затварањем границе, *но аутономном тарифом*. Царина увозна за све државе подједнако, — и то би за Аустро-Угарску прави економни рат био, почем су готово све европске државе јаче од ње у индустрији. А стојећи с њом на равној нози односно српских царина, то би је оне, у том случају, у најкраћем року из Србије истисле, и она онда не само да не би постигла своје задње смерове, но би у великој штети и неприлици била. Јер она, која нема својих прекоморских колонија, а нејака према осталим индустријским државама, да би могла тамо (у колонијама) српску изгубљену пијацу накнадити, већ једино на Исток упућена, очевидно изложена би била великој штети. Покрај

румунске, губећи и српску пијацу, то би за њу велики ударац био, и она би пред малом Србијом капитулирала, пошто су неки индустријалци и радници, губитком румунске и северо-америчке пијаце, — ове последње због Кинлијевог била (bill) — и онако рђаво расположени. А губитком пак и српске пијаце, то би им се нерасположење још већма увећало, о ком нерасположењу индустријске земље јако рачуна водити морају.... Тако би изгледало с аустроугарске стране, кад не би она поштовала наше економне интересе, но би нас тиме принудила на аутономну тарифу."

Погледајући и на положај Србије у том случају Стаменковић тврди:

„Душа ваља, ако ћемо правични бити, морамо признати да и нама глатко ићи неће, нарочито у почетку; али, као што сам напред поменуо, да народ, који сме смрти у очи с оружјем гледати, зар у овој ствари сме слаботиња бити, и за љубав материјалних жртава своју земљу продати? Не, то не сме да буде! Наша влада не сме од поменутих привредних интереса наших ни једне „јоте" попустити..... јер, на крају крајева, изаћи ћемо из ове борбе као победиоци." (Види „Тргов. Гласник" бр. 106. од 26 септ. год. 1891).[22]

„А да ове моје речи нису мртво слово на хартији, потврдићу доказима!" — узвикује Стаменковић, и онда у другој половини чланка с правом трговачком сигурношћу разлаже, шта би с којом од

[22] У истом листу, бр. 112., Стаменковић је још даље обрадио своје мисли о тргов. уговору, у одговору неком критичару на чланак „*У последњем часу*", који је разлоге Стаменковићеве напао у бр. 212. „Дневног Листа" из 1891 године.

својих сировина, као и са стоком, нарочито свињама, радили; и куда би у велики свет коју од сировина требало упућивати. „Ко и најмање данас појма о трговини има, тај ће признати: да је конкуренција врло осетна ствар — не 10, но само за $^1/_2{}^0/_0$ нек се зна да је у Србији сировина јевтинија, полетеће купци са свих страна.“

Мисли овде изложене, а које се тичу нашега једног животног питања, колико су основане и разумне, толико су *у свако време* информативне, и за шири круг не губе, дакле, ни данас свога значења. Уједно су сведоџба, колико је било разгранато, као што је и темељито трговачко знање, или боље рећи: трговачки таленат Димитрија Стаменковића.

*

Кад год је требало у већем размеру што учинити ради љубави према ближњему, видимо Димитрија Стаменковића увек међу првима.

Тако га видимо пуна добре воље и усталаштва у купљењу прилога и организацији таквога хуманог рада. Кад је оно 1891 г. била глад у више губернија у Русији, као и кад је 1896 с јесени ударила поплава у Србији, и када је — у оба случаја под председништвом Његовог Високопреосвештенства митрополита *Михаила* — требало идућих година помоћи паћеницима и у својој и у братској земљи, Дим. Стаменковић је био у оба та хумана одбора. Захваљујући мнозини оваквих људи, какав је био Стаменковић, Србија је у помоћи Русима била, и ако мала и нејака,

скоро у првом реду по величини прилога (на 70.000 динара!); а и беде, поплавом у Србији учињене, биле су знатно ублажене, и наши, у обична времена махом најплоднији предели — дуж река, — од веће беде сачувани.

Као члана овога другог одбора, за пострадале од поплаве, Његово Величанство Краљ одликовао је Димитрија Стаменковића 1 фебруара 1898

Орденом Св. Саве III степена;

а као одличног представника трговачког реда и признатог радника на толиким важним питањима, Краљевско Намесништво одликовало је 1893 г. Стаменковића[23]

Таковским Крстом III степена.

У то време, 1893, пада и избор Дим. Стаменковића *за посланика у Народну Скупштину* за Београд.[24] Пре и после тога заузимао је међу политичким људима, све до 1898, место *потпредседника у Главном Одбору Либералне Странке.* На част његову има се овде напоменути да он није био партизан, ма да је стално припадао поменутој политичкој групи. Радник у пуном смислу те речи, и предан стваралачком послу у установама, које су га себи ставиле на чело — као што су Трговачко Удружење и Берза, — где је било,

---

[23] Слике његове, у Академији Наука, Минист. Просвете, Трговачком Удружењу, с овом су декорацијом. Слика пак уз ову биографију пада у време нешто пре тога.

[24] Бивао је и члан *Одбора Општине Београдске*, а последњих година старешина *Трговачко-болтацијског еснафа,* у коме је такође оставио светао спомен, удвостручивши имовину (готовину) еснафа мудрим и савесним руковођењем. На велику молбу његову одустало се од поновног избора за старешину (у јуну 1899 год.).

и где има, представника свију политичких странака, Стаменковић се брижљиво клонио сваке тесногруде искључности, и умео је, тако, око себе прикупити и на пољу племените утакмице у раду за опште добро одржати људе свију праваца.

Стаменковић и његови другови — први београдски трговци — у својим сложним радовима успели су да на делу реше онај, у Србији често врло тежак, проблем: *да људи иначе посебних назора, могу ипак, под мудрим и толерантним вођством, сложно и искрено радити на општем добру.* Сам је Стаменковић делио људе: „на оне, који својом личношћу одбијају и свако друштво растерују, и на оне, који својом личношћу људе спајају и удружене одржавају у заједници и слози.“ Ова последња особина била је једна од добрих црта карактера Дим. Стаменковића.

Одајући овим пошту имену и раду Димитрија Стаменковића ми је уједно одајемо и његовим друговима, најбољим представницима српскога трговачког реда у опште.

III

Димитрије Стаменковић је био раста осредњега, више ситнијег но крупнијег, нежне телесне грађе, ма да је у ранијим годинама био пун, као што то показује и слика која је уз ову биографију. Слика пак што је напред, до насловног листа, копија је с последње његове слике, од које се налазе такође копије, у боји рађене: у Академији Наука, Министарству Просвете, Тргов. Удружењу. У лицу је био

нешто црномањаст. Жива, отворена погледа, жива говора и покрета. У опхођењу са сваким обазрив и пажљив, с пуно уљудности држећи мање познате увек на „пристојном одстојању," чинио је утисак вазда озбиљна човека; али му то није сметало да воли пријатну и веселу шалу у кругу својих другова. Живео је љубазно и у потпуно исправним односима са својим друговима, трговцима, као исто тако и с многобројним својим пријатељима *из свију одличних кругова нашега друштва,* где је свуда био радо виђен, цењен и поштован.

С философском резигнацијом предао се био самачком животу, после развода са женом, и после смрти своје двоје деце. „Е, где би ми био крај, — говорио би он каткад, — да су ми деца жива и да имам за шта да се радујем животу..." О слави својој, Св. Петки Параскеви (14 октобра), сабрао би ипак своје пријатеље и другове, да се на заједничкој трпези провеселе у његову дому. У својим потребама био је посве скроман. Ма да је имао једну од најлепших кућа у престоници и на најживљем месту у Кнез-Михаиловој улици (бр. 16), он је цео скоро живот провео у својој малој кући, на месту где се родио, близу тврђаве. Тек по смрти своје мајке (1894) исели се отуда и усели у своју велику кућу, па и ту у стан са стране Чика-Љубине улице (бр. 5), где је и умро.

Једини луксуз његов био би свакогодишњи одлазак у коју од најбољих европских бања, ради опорављања свога, последњих година и сувише нежнога, здравља, као и ради одмора. Али је тамо био у потпуном

смислу *господин човек,* што су му и његова средства допуштала, те је најодличније репрезентовао једнога отменог Србина у тамошњем великом свету. Волео је отменост, чистоту, лепоту у свему и свачему. Увек се, тога ради, радовао и сваком приновљеном напретку Београда, о чему је и у штампи говорио, пребацујући зачмалост у радовима и неиспуњење најбитнијих погодаба за здравље становништва и чистоћу престонице, као што је канализација и др. Колико је полагао на лепоту престонице, нека, узгред буди речено, послужи за пример што је он, са својим суседом, зидајући своју троспратну кућу у Кнез-Михаиловој улици, трипут мењао фасаду, утрошивши на њену лепоту око 25.000 динара!

Нерадо је тражио туђих услуга. Али, ако би му ко какву сам учинио, или би дошао у положај, да му ко, по молби његовој, што учини, он би учињено вишеструко вратио. Он није остајао ничији дужник, па ни у случају ако је требало парирати чију неуљудност, испад или штетан рад. „Е, таква ми је нарав, ја не могу да трпим кад је човек неваљао, и хоћу право у очи да кажем.“ Та његова строгост у понашању знала се, и сваки је мерио шта ће рећи пред „ћир-Митом“,[25] и како ће се понашати. А сам се није волео истицати, ни, где се не мора, у прве редове стати. Колико се само љутио, кад је у листу „*Вечерњим Новостима*“ (1895, бр. 50. од 19 фебруара)

[25] У општењу у друштву, у породици и иначе, сви су га звали *Митом*, а ретко кад Димитријем. По старом пак чаршијском реду, њега, као одлична трговца, млађи би звали увек „ћир-Мита.“

изашла његова слика, с кратким назначењем његових истинитих заслуга, као јавног радника. Али кад је требало заступати једно мишљење, поћи с друговима ради некога општег посла, или тражити од владе или ма кога оно што би за општи напредак било потребно, — онда је Димитрије Стаменковић сав излазио, без уздржавања, без околишења. Његова одлучност била је тада примерна и без резерве, као и његова љутња често и на своје другове, кад нешто не би, с нехата, ишло како треба.

Напред наведени случајеви из његова јавног рада, из његових чланака, стручних извештаја, из говора на јавним зборовима итд., довољно сведоче о свему овоме, што овде од карактерних црта и о спреми његовој наведосмо.

Стално је читањем и праћењем савременог живота и напредака себе усавршавао, као што је у опште свој свеколики лични напредак постигао једино самим собом.

Тако се је он издигао до висине једнога ауторитета у кругу свога рада.

Колики је, онда, био потрес и опште учешће, кад се чуло за ненадну смрт његову!

*

Димитрије Стаменковић је умро 8 септембра 1899 године, у $6^3/_4$ часа у вече, у својој 55 години, поживевши: 54 године, 7 месеца и 10 дана. Три кључа крви, која је ударила на уста, угасила су у тренутку овај племенити живот. Очи му је затворила

и свећу придржала, уз присуство писца ових редова, сестра његова г-ђа Катарина, удова Милоша Карастојановића, бив. београдског трговца, најстарије дете родитеља њихових, (умрла о ускрсу 1904), која је код брата Димитрија живела и за живота и после смрти мајке им Анастасије.

Дим. Стаменковић сахрањен је 10 септембра пре подне. Опојан је у београ. Саборној Цркви, где му је држао говор Живан Живановић, тада министар народне привреде; а пред Трговачким Удружењем и Берзом опростио се, у име другова, с дугогодишњим председником обе ове установе, Петар И. Јовановић, београ. трговац и потпредседник Трг. Удружења.[26] При спроводу сва је чаршија била затворена, почаст, коју су трговци сами указали своме другу и своме прваку. Сахрањен је на новом београдском гробљу, у породичној гробници Браће Стаменковића, у првој врсти гробова што су око цркве Св. Николе, а према њеној јужној страни.

Учешће, које је грађанство овом приликом показало, било је ретко и примерно.

А породична жалост била је у толико већа, што је за трајања Димитријеве тешке тродневне патње,[27] као и у тренутку сахране старијега брата, млађи брат његов *Светозар* лежао у тешкој болести, тако

[26] О погребу Дим. Стаменковића види: „Трговински Гласник" бр. 106. од 11 септембра 1899 године.

[27] Септембра 6-ог, пре подне, покојник се револвером рано у груди. Рана је проузроковала трећег дана унутрашње крволиптење, од кога је и смрт тренутно наступила. Још на неколико минута пред смрт покојник је разговарао са сестром и Ж. Живановићем.

да није могао доћи ни видети својега упокојеног брата. Отишавши у Беч, по том, да тражи исцељења, и Светозар је умро у Бечу (7 октобра 1899), месец дана по смрти Димитријевој. Тако оба стуба, као што смо видели, једне од првих трговачких кућа у Београду и у Србији, падоше сломљена пре времена..... Али је трговачка кућа „Браће Стаменковића," не прекидајући својега рада, поново оживела, чијег су имена и стеченога лепог гласа сада носиоци опет два брата Стаменковића: Ђорђе и Димитрије (Мита), синови Светозарови. Радња је сад у новој монументалној кући Стаменковића (подигнутој 1907) на раскрсници Краља Петра и Узун Миркове улице — где је негда била радња и старога им деде Стаменка.

Одмах по сахрани Дим. Стаменковића отворен је његов тестаменат. Тачан у свему, па и у томе, он је своје завештање био депоновао у првостепеном суду за варош Београд, у ком је за извршиоце одредио *све трговце,* и то: брата свога Светозара, Милана Бранковића, Косту Ризнића и Давида Симића. Пред своју смрт Димитрије је бринуо о својој последњој вољи, подсећајући, при једном виђењу Косту Ризнића на то, речма: „Знаш, Коста, да добро пазиш да се све онако и тачно изврши како сам наредио у тестаменту." Како је Светозар, као што рекосмо, умро ускоро у Бечу, — изјавивши пре тога свој, по закону као наследника и најближега сродника, потребан пристанак на тестаменат свога брата, — то је наместо Светозара, а за извршиоца тестамента,

изабран Жив. Живановић, лични пријатељ покојников, који је Димитрија веома ценио и поштовао.[28]

Децембра 31 исте 1899 год. извршиоци последње воље Дим. Стаменковића већ су положили[29] Управи Фондова *три стотине хиљада* (300.000) *динара у злату*. Пре истека године 1905 капитал Стаменковићева фонда достигао је своју одређену суму од *четири стотине хиљада* (400.000) *динара у злату*.

Првим даном године 1900 ступио је, дакле, у живот *„Књижевни фонд Димитрија Стаменковића, быв. трговца београдског,“* а с овом књигом првом отпочиње и остварење замисли овога великог просветног добротвора. Српска Краљевска Академија примила је у своје старање овај велики и драгоцени аманет. Он је у тако јаким рукама, које ће помоћи да се племенита замисао великог добротвора просветног Димитрија Стаменковића остварује из векова у векове, њему у славу, а Српској књизи и Српској просвети на срећу и напредак!

---

[28] У знак свога високог поштовања, Живановић је 1894 год. своју књигу, под насловом: *„Задаћа Србије* и наше политичке заблуде и дужности“ посветио своме добром пријатељу овим речима:

„У уверењу, да су независни часни људи у првом реду чувари слободе, представници народног благостања и преходници на путу остварења задаће своје Отаџбине — посвећује писац ове своје мисли — своме драгом пријатељу и једномишленику, вољноме устаоцу за свако опште добро — *Господину* **Димитрију Стаменковићу**, београдском трговцу, председнику Српскога Трговачког Удружења итд.“

[29] Уз тачну и брзу сарадњу старатељскога судије Живка Аћимовића, као и г-ђе Персе, примерне супруге пок. Свет. Стаменковића и старалаца масе овога: Светозара Јанковића и Милована Миленковића, беогр. трговаца.

Ако све довде, и опширно речено, сведемо у једну сажету слику, и још једним погледом обухватимо овај не толико дуг, колико плодан и благословен живот, онда се пред нашим духовним очима узноси, као што ће се и пред будућим поколењима узносити, ова морална слика Димитрија Стаменковића:

Видимо Српче из честите српске трговачке куће и патријархалне побожне породице, сина добрих родитеља, кога они упућују на пут науке, за којом се тако жудно тежило око прве половине знаменитога деветнаестог столећа, првога од нашега ослобођења. Видимо да судбина скреће живот још нејакога двадесетогодишњег младића у нов колосек, уводећи га у мучан, прозаични живот, у коме има само тешкоћâ, које он по смрти оца свога застаје.

Видимо, даље, како се кроз *тридесет и шест година часна рада,* из године у годину, подиже име, глас и величина трговачке куће Стаменковића, у коју с поверењем улазе стотине и хиљаде послених пријатеља, да се никад нико не потужи на какву неправду.

Видимо у последњем, најлепшем, добу тога живота, како се морални стас Димитрија Стаменковића узвишује мимо обичну величину својих вршњака; видимо га, како у средини својих другова трговаца постаје стожер и покретач за многи користан јавни рад на пољу трговине и трговачких интереса у ужем, а привредних у ширем смислу, с ретком стваралачком енергијом.

А кад је Промислу било угодно да носилац свега овог труда сиђе с позорнице земаљскога живота, онда тек засијава име његово новим сјајем, који не само да се неће никад угасити, него ће се све више и више ширити. *Димитрије Стаменковић постаје велики просветни добротвор, с израженом последњом вољом својом: да се зраци чисте науке и искре свести народне шире из векова у векове у Српском Народу, а из средстава, која је он часном тековином прибрао и српској књизи оставио.*

Академији Наука припада хвала на прихваћању молбе добротворове и овога великог аманета. Нека јој је у име оних, који ће уживати благодати од свега овога, свуд и свакад хвала и од савременика и од потомства! —

Па којим речима признања да завршимо ову биографију честитога Димитрија Стаменковића за његово велико, добро дело?! Можда је, према величини дела његова, недовољно све што би се могло рећи! Дубоком захвалношћу обавезује он све пријатеље просвете и народног напретка својим огромним даром на олтар српске просвете; родољубиви пример великога дародавца биће светао углед и за друге Србе, да се на последњем часу своме сете и на тај исти олтар положе прилоге своје.

Слава Стаменковићева имена биће истом објављена из срдаца и уста оних, који, кроз кратко време, па по том из векова у векове, буду имали у рукама својим дар његов: *Књигу Српску.*

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ОД ОДБОРА

Одазивајући се вољи великога просветног добротвора Димитрија Стаменковића, Академија Наука с Одбором задужбине његове, по испуњењу тачке 17. покојникова тестамента, пушта у народ ову прву књигу Задужбине његове.

Књига ова припада управо првој, 1906-ој, години, којој би следовала друга, за годину 1907-му. Али се то није могло извршити, пошто Задужбина није била срећна, да за 1906-ту добије спис, који би награду заслуживао.

Пошто је стечај, расписан у почетку 1907, био срећнији, то је и Председништво Српске Краљевске Академије с Одбором учинило што треба, те да се тај заостанак накнади и воља завештаочева изврши. Зато су по пропису члана 19. „Правила“ ове године примљена два списа и сада се у исти мах издају две књиге.

Ова, прва од њих: *„Родољуб“*, којом отпочиње низ књига за народ из Задужбине Дим. Стаменковића, важи дакле за годину 1906-ту; а књига друга *„Шта ћемо и како ћемо,“* која с овом једновремено излази, важи за ову 1907-му годину.

Обе ове књиге, у укупном броју од *педесет хиљада* комада, све укоричене, по тачки 13. добротворова тестамента, *раздају се Српскоме Народу бесплатно.*

За у будуће Одбор се нада, да ће се одржати правилан ток, те ће свака година имати и своју књигу из ове Задужбине.

Пуштајући сада у народ ову прву и другу књигу, завршујемо речима овога племенитог и великог добротвора просветног, који је, оснивајући ову своју Задужбину, с пуно топлине изрекао:

„На завршетку — хоћу да кажем: *да овај дарак, који ја чиним, Христово треба с искреношћу да прими, јер је плод чистог и поштеног рада мог.*“

У Београду, 31 децембра, 1907 године.

Одбор

Стаменковићеве Задужбине

РОДОЉУБ

Отаџбина је њива на којој се непрекидно сеје и жње: ми жањемо што су сејали наши преџи, а сејемо да имају шта жёти наши потомци.

ОТАЏБИНА

1. Нема честитости без патриотизма

Чућеш понеке људе, како исмевају родољубље, а видећеш друге како се размећу, да су тобоже претекли своје доба тиме, што говоре о родољубљу као о застарелој врлини. Такви су људи или заблудели, те њихово мишљење не вреди ништа, или су покварена срца, па се плаше своје дужности. Добро утуви ово: баш и кад би код људи љубав према Отаџбини престала бити нагонска, здрав разум би је повратио и учврстио, јер ниједно осећање није од ње потребније. Људи не могу живети ван људскога друштва, а како трајнога друштва не може бити без честитости, то ни праве честитости нема без патриотизма.

2. Шта је Отаџбина

Отаџбина нас везује с људима нашега рода и језика, било да припадају прошлости, или будућности, било да живе у садашњости: она је знамење свих оних благодати које нам пружа Отаџбина и свих оних дужности, које нам она налаже.

Отаџбина је њива на којој се непрекидно сеје и жње: ми жањемо што су сејали наши предци, а сејемо да имају шта жети наши потомци.

3. Благодати Отаџбине. Наслеђе од предака

Ти се несвесно служиш благодатима које ти Отаџбина даје, јер ти је то прешло у навику.

Располажеш, пре свега, баштином своје Отаџбине, као ватром, водом и ваздухом и не мислећи о томе. Од ње ти, међутим, долази све што те уздиже изнад првобитног, бедног, стања рода људскога. Коме имаш, ако не њој, да захвалиш за своје образовање, за ону мудрост што си је стекао, за слободу у којој се развијаш, за благостање које уживаш заједнички са својим сугрђанима?

Уместо да си као онај дивљак који по афричким шумама лута нâг, слаб, затупан, лаковеран и суров, око тебе је све удешено за виши душевни живот. Земљиште је у твојој Отаџбини раскрчено и плодно, а таквим га је учинио рад многих поколења твојих предака; препреке су у њој отклоњене многим путовима. Железница је скратила простор. Подигнути су многобројни градови, украшени дивним споменицима. Земљорадња, која је учинила да се, теби на корист, припитоме животиње и облагороди биље и растиње, трговина, која ти, пронашавши велике светске путове, доноси са свих страна богатство, индустрија која непрекидно умножава твоје приходе употребом природних сила — пружају ти у изобиљу све што ти је

потребно за материјални опстанак. Закони ти уједначавају безбедност и правду. Наука ти помаже да проникнеш у тајне васељене, чији си и сâм један делић, уметност скрива у својим творевинама изворе најчистијих ти душевних покрета, родни језик који ти, као какав чаробан кључ, отвара све области људскога знања, морал који ти развија племенита и узвишена осећања — све то даје правац и одређује облик твојим мислима и осећањима. Ти се напајаш духом народним, који је прослављен због своје чистоте и јасности, због поузданости свога укуса, због своје живахности и веселости, због своје љубави према раду и реду. Најзад и славне успомене, које ти изазивају и јачају свест о овим особинама нашега рода и језика, испуњују те уверењем о твојој снази и проширују границе области, у којој твоја радна снага може да се вежба и развија.

Радови и тековине науке и уметности, закони, обичаји, дух, укус, језик и успомене — све то скупа творевина је твојих предака, и ово, теби завештано наслеђе, устостручава твој живот.

Да се до тога богатства дође, требало је великих мислилаца, славних писаца и уметника, који су понос и слава твоје Отаџбине, а поред њих и безброј других, који су остали незнани. Требало је мученикâ и апостолâ, научника и проналазача упорно преданих послу истраживања, много милијуна људи, који се савијаху под теретом свакидашњег рада — а сви ти напори и сав тај рад не би за тебе никако ни постојали да није Отаџбине. Она их је чувала

у својим чедним недрима и нама их, служећи као жива спона између разних доба у развићу народног живота, у аманет предала; она је капиталисала прошлост за нас, јер ови силни трудбеници не би ништа створили да су остали осамљени, а овако, удружени у њој, они су ојачавали и допуњавали једни друге; она је, сачувавши их потомцима, обезбедила будућност њиховим тековинама, она је у себи оличавала јединство и непрекидност онога огромног низа од напора, одакле је потекла наша цивилизација.

Без Отаџбине не бисмо имали предака, а без њихових тековина ти би био исто онако убог и бедан као што су дивљаци.

4. Наслеђе од наших предака

(наставак)

А с каквом су се тек ретком истрајношћу борили наши предци, руковођени час нагоном, час јасно одређеним планом, да би само Отаџбини поставили чврст темељ, који је тешко разорити! Нису они штедели своје крви, њоме су натапали сваку грудвицу земље, из које су Отаџбину створили. Вековима су се борили да, део по део, отргну Отаџбину из варварства, да је спасу од локалних задевица, спољних непријатеља, задахнути овом узвишеном мишљу, за коју су, кад је требало и главама плаћали: да створе једну земљу, уједињену, чврсту, силну, окружену сигурним границама, које ће да одоле свему што води распадању и да обезбеди неповредно склониште цивилизацији, која је у њој поникла.

Земља, којој припадаш, творевина је твојих предака.

5. Благодати Отаџбине. Сурадња наших суграђана

Али, ти не уживаш све користи, које ти пружа ова цивилизација само зато, што су је наши предци створили, него и зато, што њу наши суграђани одржавају и продужују. Наш ти језик олакшава разумевање свега што долази у област умне радње зато, што је у њему скуп ми́сли́ једнога народа који живи; у нашим ћеш законима наћи заштите зато, што су сви грађани пристали да им се покоравају; ти живиш спокојно зато, што има ко да брани нашу Отаџбину; ум ти се развија зато, што можеш да се крећеш у друштву образованих људи, а срце ти се оплемењује, јер можеш да се угледаш на добре људе; користиш се јавним путовима и грађевинама само зато што се нови граде, а стари одржавају у доброме стању. Ти, дакле, имаш свој део од општега благостања само зато, што хиљаде хиљада људи ору, раде и броде по води за тебе. Цивилизација ти долази од предака, али њезине благодати уживаш помоћу својих савременика.

Испитај то добро, па ћеш видети да ти сва добра долазе од друштва, из којега си поникао и у којем се крећеш; уверићеш се да су твоји суграђани твоје право богатство. Кад би нешто био сам на земљи, био би збиља господар на њој, али би и твоја сиротиња била без примера. Какве би нам сласти и

задовољства пружали ум и срце кад не би било људи? Како бисмо могли без њих живети? Где то жетва одједном уроди? Где то земља сама истура из своје утробе скривене руде? Нигде: *људи ти показаше њена богатства.* Кад је само за једну чиоду — коју ти намерно бацаш чим се мало искриви — потребно било мноштво радника који ће руду ископати, однети је у ливницу, сковати, развући и спремити је за твоју употребу, а да шта ли је остало за друге крупније ствари? Колико ли је људи радило, док су направљене све оне ствари, које ти данас употребљаваш? А кад закони штите твоју слободу и стварају погодбе да се слободно развијаш, зар то није отуда, што је у њима оличена воља свих твојих удружених сународника? Размисли само о томе, па ћеш видети да су, било у физичкоме, било у моралноме животу, они, твоји сународници, у исто време и твоји помагачи у свакоме тренутку.

6. Без Отаџбине се не може

Као што видиш Отаџбина ти је од помоћи и зато што ти је очувала тековине предака, и зато што ти обезбеђује помоћ суграђана.

Догоди се у животу да се човек лиши потпоре своје породице, али никад, докле год будеш живео, нећеш се моћи лишити благодати, које ти пружа Отаџбина; ти припадаш њој, као што растиње припада земљи, из које сиса потребне сокове. Без Отаџбине не би могао расти, као што ни биљка не може у ваздуху; она те окружује као и ваздух који удишеш

и без којега не можеш бити ни једнога тренутка. Она ти даје не само оно што ти је потребно за материјални живот, него ти снабдева храном и срце и душу. Она ти помаже у најсићушнијим пословима, она је твој сарадник и у најтајнијим мислима твојим. Погледај у оно што је најскривеније у твоме бићу, што мислиш да је само твоје, испитај своје склоности, жеље, страсти, па ћеш и тамо наћи трагова и утицај образовања које ти је Отаџбина дала.

7. Наша је цивилизација дело наше Отаџбине

Чућеш да се каже: цивилизација је заједничко дело свеколикога човечанства, а не дело само једне државе; оно што се приписује Отаџбини, припада човечанству.

Нико не може одрицати да у свакој цивилизацији има нешто што је заједничко целокупнога образованог човечанства. Очевидно је, на пример, да извесна морална истина, известан умни поступак, извесно научно откриће, не могу остати и искључива својина једнога народа. Али и најбоље замисли имају практичне вредности само кад се примене; управо ове личне способности, употребљене да се нека замисао оствари, стварају свакој држави засебну цивилизацију. Правда захтева да се људи цене само по својим заслугама, па да ли је услед тога мање у свету неприродних неједнакости? Пара може покретати машине на целоме шару земљином, па ипак има много земаља, по природи богатих, које животаре без индустрије. Да си нешто налик на дивљака из Африке,

шта би то вредило, што је Србија цивилизована, зар би с тога твоје дивљаштво било мање? Упамти, дакле, да напредак за тебе постоји само онда, кад је у твоме домаћају; што су наши предци позајмили од других, то су удесили према својим, па дакле и нашим потребама и укусу, и зато треба да си им захвалан.

Пређеш ли једнога дана преко границе своје Отаџбине, одмах ћеш осетити да има различних цивилизација, па ћеш разумети, зашто је твојим сународницима тешко напустити своју Отаџбину. Навике и миле успомене на живот у Отаџбини непрестано их упућују да живе, мисле и осећају као и њихови предци, и они се не могу одвићи од тих навика; туђинштина не може да им накнади добра која су оставили у својој Отаџбини, па се из нагонскога поштовања према њој увек обраћају народној им имовини.

8. Странце и сународнике не можеш подједнако волети

Они исти, који тврде да је цивилизација заједничко дело целога човечанства, мисле да наше дужности треба да буду једнаке према свима људима, да треба све људе подједнако волети. Они полазе од погрешне основе, па им ни закључак не може бити правилан. Одвајај у својим наклоностима оно, што је у ствари одвојено; подај Отаџбини што је у ствари *само* њено. Странац нема права као твој сународник на део тековине твојих предака; њему није дужност да је очучу преда твојим потомцима, нити он шта доприноси

друштвеноме раду који теби омогућава опстанак. Без странца можеш опстати, а сународник ти је непрестано од неопходне помоћи. Ако и заволиш странца као свога сународника, опет ћеш имати више обавеза према сународнику, а кад је тако, онда их не можеш подједнако волети. Тако бива обично.

Чућеш да се говори: волети Отаџбину и сограђане своје више свега, дакле, више него ли сва друштва и све људе, значи сужити свој видик. Није тако. Напротив, то значи проширити га, докле то допуштају границе стварности.

Јест, постоји нешто што је заједничко дело свега човечанства, и ја се надам да ћу ти моћи показати, зашто сваки од нас треба да ради на њему колико може, али тај заједнички рад целога човечанства, то заједничко дело његово, могло је постати само радом посебних група, које сачињавају човечанство. Појединци могу помагати овоме раду само тако, ако потпомажу радљивост групе којој припадају. Заједничко дело целога човечанства је круна посебних цивилизација које се, дајући једна другој своје проналаске, развијају, обнављају и умножавају баш зато што су различне.

Живот није расплинута снага која се повија по случају; његови организовани облици имају своја средишта, своје јасно обележене ивице, а делови су им потпуно солидарни. Човечанство, растурено по земљи и раздељено по расама, по језику, по простору и по клими, сувише је различно у својим деловима да би могло представљати хармоничну целину; оно постоји

и напредује само зато, што су се људи, који међу собом имају највише заједничких прта, у недостатку једне опште заједнице која је немогућна, удружили у нарочите народности, у којима су нашли потребне погодбе за своје развиће. Човечанство не може живети заједничким животом у целини, а народи њиме живе, па се и одушевљавају оним што га узећава, а тешко им пада све што га крњи. Њихови закони и обичаји њихов су организам, земља у којој живе њихов је стварни облик, а животно им је начело заједничка воља свију; нарушити њихове законе, сузити им границе, одвојити се од заједничке воље, значи сметати правилноме им раду, одвојити један део њихова тела, учинити злочин против њихове душе. То, најзад, значи сметати им животу, шкодити једној групи људи која је део човечанства, па, дакле, штетити и само човечанство као целину. Према томе, ако се који одвоји од својих суграђана, тврдећи да је прво грађанин целога човечанства па тек после своје Отаџбине, тај не ваља ни човечанству ни Отаџбини. Такав је човек налик на онога, који породицу своју остави судбини, а имање разда свету мислећи да је племенит, а међу тим је прави бедник.

Не бој се, дакле, да ће те љубав према Отаџбини икада завести с права пута, јер та љубав одговара природноме раду; сматрај себе као чедо своје Отаџбине, а не само обична човека. Отаџбина те везује за остали свет: прекинеш ли ту свезу, раскинуо си с целим светом.

9. Буди захвалан Отаџбини

Нема потребе учити децу да воле своје родитеље, јер онај који не воли своје родитеље право је чудовиште. Ти ћеш с гнушањем одбацити и саму помисао да заборавиш своје детињство и ону нежну негу која те је, док си био нејак, штитила као што чашица штити цвет у пупољку. Како би, дакле, могао и замислити да човек може бити незахвалан својој Отаџбини?

Учиниш ли какво добро души која је здрава, она ће ти бити захвална; а како ћеш се ти одужити Отаџбини? Само тако ако се одужиш својим прецима и својим сугрђанима. Запитаћеш, на који начин? Прецима ћеш се одужити, ако наставиш њихово дело, ако се поштено користиш оним што су ти завештали, ако се потрудиш да то оставиш увећано онима који за тобом долазе. Сугрђанима ћеш се одужити ако, према својој снази, помажеш напредовање и благостање друштва, за чију сте судбину везани и ти и они.

Ти ћеш, можда, упитати: па како ћу продужити дело предака, а како радити за благостање друштвено? На један и исти начин. Отаџбина је као свако живо тело, чије здравље зависи од радљивости удова; чим ови рђаво раде опада и тело; раде ли добро и оно је здраво. Гледај да извршиш што потпуније друштвени задатак, који су ти твоје способности одредиле, покажи све оно што је у теби добро, помажи својим сугрђанима, као што помажу и они теби, буди радљив и вредан члан Отаџбине, једном речи, буди оно што треба да будеш: *честит човек.*

10. Интереси Отаџбине и интереси грађана истоветни су

Честит је онај човек који врши своје дужности, а у колико грађани боље ове врше и Отаџбина им је моћнија. Њен је, дакле, интерес да будеш честит, јер — то ће ти се после само казати — човек који не зна своје дужности, не може имати ни будућности, никада се неће развити ни бити задовољан, као што може бити само онај који потпуно влада својом снагом. На овај начин твоји интереси и интереси твоје Отаџбине истоветни су: служећи Отаџбини служиш самоме себи.

Зар би друкчије и могло бити?! Оно што помаже дрвету може ли шкодити гранама?

О ЧЕСТИТОСТИ

1. Шта је добро а шта је рђаво

Ако хоћеш да будеш честит, научи се најпре разликовати добро од зла, јер се честитост састоји у овоме: чинити добро, бегати од зла.

Чула не могу бити мерило за распознавање добра од зла, јер шта је лепше од цветна мириса, па ипак се од њега може разболети и умрети. Зато што је нека ствар пријатна или одвратна твојим чулима, не мора бити да је она добра или рђава.

Не ослањај се лако ни на оно што кажу о томе неки мислиоци. Природа не зна за наше системе, а морал је постојао пре моралистâ. Немој мислити да су честитост пронашли неколики племенити људи које можеш по вољи слушати или не; њен је ауторитет много јачи, јер је она нераздвојна од наших потреба, тј. од нас самих; моралисте су честитост само издвојиле, објасниле, омилеле, доказујући да од ње зависи наш унутрашњи мир и наш живот са светом. У самој ћеш природи наћи што ти треба; кад њу познаш, моћи ћеш поуздано разликовати добро од зла.

Чему теже сви људи? Као и сва бића, да што потпуније проживе на свету; у тој је тежњи и врело њихове делатности и мета свих њихових радњи. Та је мисао за њих идеал и највеће добро: све оно што ће их томе приближити, ојачавајући у њих осећање о њихову бићу, примамљује их и наслађава; напротив, све оно што удаљава од њих, њима не годи и тешко им пада. Па како ће они остварити тај свој идеал? Само на један начин: хармоничним развијањем свих својих особина, јер ако се само једна развије, природно је, да се ни живот не може потпунце развити у њима.

Људи теже једноме идеалу зато што су сви једнаки и што је особина живота, ма какве да су погодбе под којима се развија, да тежи непрестано ономе, у чему се он огледа као најузвишенији. Сви га траже разним путовима и готово га нико не нађе зато, што једни друге не познају, што нису изучавали своје међусобне одлике, што један део себе жртвује ономе своме другоме делу. Они не виде да у себи имају да задовоље два нагона: индивидуални и социјални; да могу доћи до потпунога развића својих моћи само тако ако први подчине другоме. Кад су лично себе задовољили и тиме остварили своју жељу над жељама, људи траже највеће добро искључиво у томе, да задовоље индивидуални нагон; онај други, социјални, остаје незадовољен. Људи на тај начин напуштају једну половину себе самих и уместо да им живот да све што су мислили да им може дати, наиђе разочарање, замореност и одвратност.

Сматрајући себе као усамљена, независна бића, без друге одговорности сем оне према себи, они би се одрекли своје природе, а с њом и погодаба за свој живот. Па збиља, шта би био усамљен човек? Бедан и ништаван створ! На колико би опасности наишао у животу, каква би му слабачка и немоћна била одбрана, којом би им изашао насу́срет! Како ли би се бранио од жеђи и глади? Роб најгрубљих потреба, неспособан да их задовољи, жалосна играчка невоље, где би могао црпсти моралне снаге да истраје у мучноме положају? Не би ни један сат живео. Али нека се такав створ удружи с другима, његова ће моћ порасти, јер је друштво бедем против спољних опасности и у његовој ће се средини развијати. Кад га ослободи страха и бедâ, које му улева његова слабост, друштво ће очеличити и његов ум и дати му слободе. Ако хоћеш себе добро да познаш треба ово добро да утувиш.

Шта си ти? Бића створено за заједницу. Шта ти је потребно? Друштво теби равних. Друштво је као један део твој, иначе ниси потпун и без њега не можеш живети. Ако тражиш савршен живот без друштва, нећеш га наћи, јер један твој део није задовољен. Право благостање не може се никако замислити само за себе: чим твој опстанак зависи од опстанка друштва, оно што је добро или зло за тебе, мора бити добро или рђаво и за друштво. Да волиш живот, мораш пре свега заволети друштво себи равних, а да себе волиш, потребно је волети оне без којих не можеш бити то што си. У тој тесној солидарности,

која те веже за друштво, наћи ћеш и средство да се разабереш о оном што си хтео. Не реци никада: „ово ће ми бити од користи“ пре него што си промислио, какве ће то последице имати за оне који су око тебе. Ти ниси усамљен, већ си постао из друштва чији си члан, па си зато солидаран с његовим члановима. Ако је каква ствар корисна за тебе, а за друге, твоје ближње, штетна, одбаци је; чим је она штетна по опстанак друштва чији си члан, ни ти сâм нећеш имати од ње велике користи. У свакој прилици овако суди: шта ће из тога и тога изаћи за људе који су твоји помагачи, за друштво чији си члан, за целину које си део? Па према томе што ће ти нешто изгледати добро или рђаво, осетићеш да је ту зло или добро.

2. Социјални је нагон основа савести

Искуство, као и разум, утврдили су, да је свест о добру и злу само начин да се оцене наше радње, упоређујући их с радњама и делима осталих људи, а да је томе основа у социјалноме нагону.

Ма на коме дȇлу земље испитивао то, свуда ћеш наћи да се дошло до истих закључака. У свакоме се друштву назива пороком жеља да се друштво разори, а врлином осећање, из којега истиче тежња да се његови чланови што чвршће уједине.

Испитај све пороке посебице, па ћеш им запазити заједничку сврху да људе поделе и осаме: завист и мржња их једне с другима завађају; неискреност им уноси у односе неизвесност; подлост их излаже злом дејству саможивости; леност их чини некорис-

ним; необузданост им одузима памет у раду, поквареност их удаљује од породице, а цинизам их одвраћа од сваког реда и правила. Испитај затим врлине па ћеш видети да нема ниједне која људе не зближава: правда им обезбеђује награду за њихове заслуге; доброта им улева благост и попуштање; племенитост срца оспособљава их да се одушевљавају добрим делима; радљивост доприноси већем заједничком благостању; јака воља чини те могу своје радње довести у ред; чистота обичаја отвара вољу ка домаћем животу; част их обвезује да буду доброга понашања и примерног владања.

3. Шта је дужност. Блиска веза између честитости и патриотизма

Човеку, као бићу, створеноме за живот у заједници, *добро* долази из братства, које му олакшава опстанак у друштву њему равних, а *зло* из саможивости, које тежи да их раздвоји и завади. Братство ствара врлине, које га упућују да се прилагођава својој природи, подчињавајући се друштву; саможивост ствара пороке који га одвајају од друштва и гоне да гледа само себе. Дужности су погодбе, које треба да испунимо, да би се у нама одржали у складу нагони индивидуални и социјални. Напори, које тражи дужност, нису жртве које чинимо за друге. Ми од њих најпре имамо користи, а ако их имају и други, то је баш зато, што је — кад су интереси друштва и интереси његових чланова мешовити — оно што је корисно за једнога, корисно за све. Кад честит човек,

клонећи се зла, ради добро; кад сматра остале људе као другове, без којих се не може; кад њих воли као себе сама; кад поступа с њима онако, како би хтео да они с њим поступају — он ће онда испунити све погодбе унутрашње хармоније и стећи ће унутрашњи мир, који је највеће благо овога света.

Тако се обелодањује тесна веза између честитости и патриотизма. Честитост те позива да сматраш људе, а патриотизам сугрђане, као другове, без којих се не може; честитост ти налаже да своје интересе изједначиш с интересима друштва, а патриотизам те упућује да их изједначиш с интересима Отаџбине.

А да шта ли су твоји сугрђани, ако не људи, који су теби равни по крви, успоменама, образовању и животу? За Србина би било друштво: српске земље.

4. Наше дужности према странцима

Пошто се друштво, чији смо чланови, налази само у простору који захвата наша Отаџбина, имамо ли каквих дужности према странцима? Довољно ће бити да пажљиво проучиш то, па да одмах увидиш да нам сама љубав према нашим сугрђанима налаже, да са странцима поступамо као са својим сугрђанима све дотле, докле је Отаџбина у пријатељским односима с осталима.

С напретком цивилизације бивају све веће и узајамне везе између народности. Хиљаде наших сугрђана иду у стране земље, куда их примамљују било трговина, било богатство, наука, радозналост и

авантуре; многи странци, из истих побуда, долазе у нашу земљу. Те неопходне и непрекидне везе чине, да сви народи на свету уживају привилегију солидарности, која те везује за твоје сугрђане. Да би се и они користили благодатима друштвеним у иностранству, да би тамо нашли заштите и правде, потребно је да и ми то све дамо странцима.

Разлика између твоје дужности према твојим сугрђанима и твоје дужности према странцима у овоме је: прва, заснована на захвалности и потреби, не може застарети, а друга, напротив, подчињена је везама твоје Отаџбине с другим народима. Исто оно осећање солидарности, због којега, у време мира, поступаш са странцем као са својим земљаком, налаже ти да, за време рата, жртвујеш све спасу Отаџбине и да делиш с њом и добро и зло.

Има још један разлог који налаже да странце треба волети: и они су људи од поштења и воле своју Отаџбину; везујући свој за њен опстанак, они тиме чине део онога заједничкога рада за човечанство, од којега сви имамо неке користи. Најзад, има још један, и то најузвишенији разлог: сви праведни људи морају желети да једнога дана нестане мржње међу људима и с тога им је дужност да дају примера свеопште слоге и љубави према правди. Ове разлоге треба имати на уму за време рата и гледати да се ублажи сверепост крвавих бораба, у колико нам то допуштају патриотске дужности.

дужност увек иста, јер су им у природи такве особине, да их на њу упућују.

Запитаћеш ово: „Ко је поставио правила свету, ко нам је дао нагон за удруживање, ко нас је створио за живот у друштву, ко нам је дао идеал у животу?“ Све ти је то дао Бог! Ти у људима волиш другове које ти је Он дао. Ми ћемо бити достојни Њега, ако се покоравамо вољи Његовој, а њу ћемо познати само тако, ако је потражимо у Његовим творевинама, које видимо у ономе дȇлу света, који је видљив за нас и који је Он уредио по вољи својој. Покоравати се особинама своје природе, бити оно што треба да будеш, зар то не значи испуњавати у срцу своме вољу Његову, зар то не значи удешавати сваки свој рад према вољи Његовој?

8. Честитост је извор унутрашњега мира и спокојства

Могао би, под притиском сумње, рећи: „владао се добро или рђаво, све на једно излази; ако чиним што хоћу, ако живим као саможиВац, зар ће се свет преокренути?“ Наравно да неће, одговарам ти. Али ако ниси честит, како ћеш се захвалити Отаџбини за њена доброчинства? „А ко ме може наморати да јој будем захвалан“ могао би ми рећи. Нико и ништа, одговарам ти. Сваки има права да буде рђав. „Добро, али ако ја хоћу да будем рђав?“ Како год хоћеш, никоме није забрањено бити несрећан.

Права је санкција честитости у томе, што она може човеку дати унутрашњи мир. Ти си бȉће ство-

рено за живот у заједници, судбина ти је да као такав живиш, такав је природан закон; ти си створен за друштво, а честитост је тек једна погодба да у њему живиш, да свој живот посветиш ономе, за што си. Ако будеш честит, тек ћеш онда моћи постићи сврху којој тежи твој организам, тек ћеш онда моћи развити потпуну снагу и дарове, показати себе у целини, у савршенству.

Шта је усамљен човек? Пролазно и бесплодно бића, једна тачка у бесконачности. За саможивце је казна да осећају празнину и да у њу падају често; то је тајни разлог њихове туге и засићености; после задовољених жеља њихову душу, без хране и потпоре, обузима чама, они виде само себе, и ако су нилгавни; њихово биће, одвојено од света, нити има сврхе, нити смисла, нити вредности; у тренутцима разочарања, кад осећају сву таштину живота, самоћа им је претешка. Напротив, честит човек, у слози са човечанством, у хармонији с природом, осећа се на своме месту; он разуме зашто је и шта треба да ради на свету; живот има за њега нарочите драži, привлачности, које ништа на свету не може пореметити, па му је душа и у јаду и у чемеру узвишена над личним бригама, те може, блажена у тој свеопштој солидарности, и да сачува своју ведрину.

9. Сваки се мора подчинити законима природе

Правила, која ти поменух, могу ти бити досадна: можеш ме с тога и избегавати. Али има један учитељ, од којега не можеш побећи: то је искуство.

Ако не будеш хтео водити рачуна о законима природним, они ће се о теби бринути, њима је све подчињено: и онај, који их нарушава, као и онај, који им се покорава. Докле год се не будеш предао својој судби, ти ћеш личити на створење коме су одузете нормалне погодбе за живот, те нећеш никада бити задовољан и спокојан.

Погледај како, далеко од сунца, животари биљка у хладу; њезина неупотребљена снага, њезине неразвијене особине, њезине слабачке моћи, полагано се гасе и она, због тога, пати; живот јој није у складу с будућношћу. Тако бива и с оним који није честит: снага, коју је дужан био да употреби на добро, не дâ му мира, у њему пламти моћна жеља, која гони све људе да траже од живота све што им може дати, а он није у стању да је задовољи. Од тога часа, када њиме престану владати страсти, што су га дотле опијале, њега обузима неко непријатно расположење, које није у стању ничим разагнати; то се у њему буни природа. Он не зна шта му недостаје, већ гуњђа, није задовољан, несрећан је, живот му је мрзак, пита се на што му живот, горко се тужи на своју судбину. Да рђава света, узвикује он, и нариче што се родио. Боље би било да се жали на своје незнање, или рђаву вољу. Откуд може бити ведре душе, кад се не стара довести у склад своје владање и своју савест, свој живот и своју судбину. Ако није срећан, то је само зато, што не ради као честит човек и што му живот нема сврхе.

10. Срећа у лепоти

На коњу ти се допада она гипка окретност, на бику она необична снага; кад видиш бор, дивиш се правоме му стаблу, код лозе ти се допада оно чвораво вијугање. Зашто волиш овде ово, онде оно што је противно првоме? Видео си и схватио шта је чему намењено, па си задовољнији кад видиш да се сваки створ све боље својој намени прилагођује. Кад налазиш толико задовољства у лепоти једне биљке, да колико би требало да си задовољнији кад је у себи осетиш!

11. Погледај свуд око себе па ћеш видети зашто си на овоме свету

Како станеш губити храброст и напуштати пут врлинâ, окрени се природи, ту ћеш добити нове снаге.

Погледај васиони свет, он живи од напретка, он ће ти рећи, зашто си и ти створен. Зар није и он у вечноме раду? Да ли је икада данас оно што је јуче било? Где ћеш наћи сталну непокретност? Свуда се све мења да се побољша. Да ли су планете вечни пратиоци сунца? Да ли је на земљи увек расло исто биље, да ли су по њој вечно ишли исти људи? Да ли је човечанство увек било оно што је данас? Не. Било је једно време, када је материја, непокретна и расплинута, испуњавала један део простора: из анорганскога стања прешла је у органско, па је, из напретка у напредак, дошла до живота у биљци, до осећајности у животиња и до свести у човека. Земља, на којој се најпре јавише несавршена чудовишта,

дошла је до садашњега стања дугим низом постепених еволуција, од којих чува у утроби својој и данас трагове што личе на прве почетке рада вајарева, који непрестано усавршује своје дело. Човечји се род у почетку једва разликовао од животиња, које су га окружавале; он је почео као каква сиромашна породица, без игде ичега, с мучним радом и трудом, па је мало по мало себе кроз векове образовао.

Све што живи, тежи непрестано нечему савршенијем. Честитост, удружујући се са заједничким животом човечанства, увлачи и тебе у тај покрет што захвата све; удесиш ли живот према његовој намени, она ће ти одредити место у општој хармонији.

Не слушај оне који веле да ће све бити прах и да је, према томе, и сваки покушај узалудан. Ко је видео, како је пропао један свет, а ко може да прича како изгледа смак његов? Зар ти немаш доказа о ономе што знамо о природи? Откуда долазимо, куда идемо, о томе можемо правити само разне претпоставке. Ми имамо један део светске историје, нама је познат један део пута којим је свет прошао, и ми видимо да је вечно тежио бољему. Зар то није доста, па да нас испуни храброшћу и поверењем? Шта је боље: или да будеш паметан, осетљив и добар, или да, као дивљак, будеш по шумама? Наравно да је оно прво боље. Човечанство се, непрестаним радом кроз хиљаде хиљада година, додајући старо искуство новоме, мењало, од дивљака изашао је данашњи човек. Је ли то узалудан посао? Онај, који се усуди то рећи, нека се одрече свега што сада ужива. А ти

се опомени тековинâ, којима се користиш, па, с вером у будућност којој васиони свет тежи свима силама, помози свом снагом својом томе заједничкоме послу. Буди што треба да будеш, чини оно за што си створен, па ћеш, сем личног задовољства што си у целој природи на своме месту, наћи у своме владању оно осећање задовољства што живиш, које се само онде налази, где је снага у потпуној хармонији са задатком живота.

12. Честитошћу ћеш стећи љубав ближњих

Честитошћу ћеш стећи не само унутрашњи мир, него и љубав својих ближњих.

Кад већ мораш живети у њиховој средини зар није боље да су према теби пријатељски расположени, него ли непријатељски? Упитај себе, зар није и твоја жеља, да те цео свет воли? Зар не осећаш да би најбоље било, када би око себе имао само лица, која те воле? Кад нас љубав подржава, све нам је лако. У томе је надмоћност честитости, те је често порок себи присваја и иза ње се крије, да би могао поцрпсти све користи. Ни лаж, ни лакомост, ни завист не излазе никада отворено пред људску честитост; зна се да се свет њих гнуша, па се с тога преобучене јављају. Зар није очигледно да се поштовање људи не би могло задржати дуго онде где није њихов прави интерес. С честитим човеком живи човек поуздано, његово држање познато је унапред, јер се зна да ће бити веран својим дужностима, искрен и лојалан; с човеком који није честит тако се не може.

Да ти је нешто у ходању потребан ослонац, а имао би да бираш између дренове палице и труле гране, шта би изабрао? Јамачно палицу. Шта би други радили? Без сваке сумње што и ти. Е па како би се могло и замислити да би људи, имајући да бирају између рђава и честита човека волели невалалца? Свакоме од нас треба честитост других, па с тога и осете кад је не нађу. Ето зашто честит човек, сигуран са својом прошлошћу и самим собом, уверен да је према ближњем учинио што треба, леже мирно да се одмара; а онај, који је само привидно честит, пита себе свако вече, еда ли га сутра неће ухватити у лажи; неспокојство га мучи, будућности се плаши и непрестано мисли, како ће својим владањем обманути свет да му верује да је честит.

13. Честит човек

Не полажи само на мишљење људи: ако је повољно, лакше ћеш чинити оно што ти честитост налаже; али никад немој пристати да само оно буде начело твоме држању и владању. Напротив, научи се бити без њега као без ствари која није неопходна, али која паметноме понекад добро дође. Могућно је да те запоставе; саможивост често заслепи поједине људе, па те могу понекад неправедно осудити. Старај се, дакле, да сâм себе поштујеш, нека ти буде сврха да си увек у слози са својом савешћу, чини добра као што тица пева, као што се лоза вије, као што дивља ружа цвета, као што љубичица мирис расипа,

покоравајући се природи; не жели друго задовољство ни корист, до да учиниш оно за што си створен. Нека ти је непрестано у памети ово: докле год не изједначиш своје добро с добром других људи, докле год друге не будеш волео као самога себе, ниси за живот у заједници, ниси честит човек, живи син Отаџбине, ниси онакав Србин, какав треба да будеш. Гледај да постанеш добар, старај се да љубављу накнадиш друштву, Отаџбини, човечанству добра, потребна твоме животу; негуј душу као вртар свој врт.

Основа је честитости у правди, која те покреће да радиш заједнички на општем добру. А да би је могао чинити, потребно је да најпре од себе начиниш оруђе, које ће моћи одолевати свима сметњама. Незнање је једна од тих сме́тња̂, обазривост ће те упутити како да је учењем отклониш; неумереност у свачем друга је сметња, умереност ће је обуздати. Клонеш ли лако под ударцима судбе, знај да је и то једна сметња; снажна душа научиће те да и њу подносиш. И леност је тако исто сметња, марљив рад даће ти прилике да и њу отклониш. Као што видиш, свуда треба метод; врлина је не оставити ништа обичноме случају.

Научи се најпре да мислиш добро; не задовољавај се спољашношћу, испитај сваку ствар до дна, створи себи о њој тачно и што је могућно поузданије мишљење, како би увек знао где је добро; увек слушај разложна мишљења; чувај се свагда личнога расположења, које те може пре одвести твоме мишљењу, него ли истини: покори се неминовности,

а буди готов поправити се кад стечеш уверење да си погрешио. Ако си погрешно мислио, па се разуверио, савладај гордост и признај на чијој је страни разлог; кад будеш о нечем уверен, немој двоумити, владај се према уверењу. Буди одлучан у раду и смотрен при расуђивању; не заборављај никад да си слободан човек, да си у свету позван да нешто урадиш, да ништа не радити може значити исто што и зло радити.

Научи се одупирати се спољним и унутрашњим утицајима, који би те могли одстрањивати од братске љубави. Ћудљиву судбу дочекај неустрашиве душе, увек срчано, никад збуњено; труди се да у свакој прилици владаш собом, како би могао свагда хладно расуђивати и добро чинити; стрпљиво подноси, што те снађе, као човек, коме нису у вољи некорисна тужакања на судбу, па их, узвишен над догађајима, прима као последицу онога што постоји и чим се он користи. Поштуј свој ум толико, да твоји прохтеви никада њиме не обладају; сматрај свако саможиво задовољство као кобно, јер те оно удаљава од људи; буди умерен у свему што тело твоје тражи, да не би отежало, а тиме спречило старање о души; имај увек на уму, да је чистота душе прва погодба деликатности и јачине осећања. Имање и добар глас сматрај као средства, којима се појачава твоја радљивост па, према томе, и вршење твојих дужности; а имање и добар глас стећи ћеш ако си предан послу који си изабрао; прихвати их, ако ти падну у део, без гордости и лажнога стида, не као човек који гледа у њима највеће своје добро.

Најзад, научи се употребљавати своје дарове на оно што је најкорисније; ти свету дугујеш исто онолико колико ти је он потребан; држати себе далеко од света, не дати му оно што у себи доброга имаш, то би водило његову банкротству. Позив, којему те је срце вукло, сматрај као друштвену службу, као средство да се придружиш животу своје Отаџбине и да живо радиш на њезину благостању.

Кад будеш умео како треба мислити и радити, кад будеш умео себе чувати и споља и изнутра, кад свој ум употребиш на користан посао, правда ће ти постати сасвим природна, теби ће бити свуда добро, јер ћеш бити спреман на све, и ништа неће моћи помутити твоје расположење. Умећеш бити задовољан и с малим, јер ћеш самим собом бити задовољан; у превари, обмани, бестидности, увреди, кривоклетству, грубости, гледаћеш само последице незнања, којега ћеш се чувати из љубави према себи, а које ћеш жалити код других. Не буди сујетан, не оговарај, не сумњичи, не буди пргав, јер се онда нећеш моћи посветити стварима с правим интересом. Нека на твоје владање не утиче ништа што је саможиво. Као члан друштва, задовољан оним што је за њега корисно, ти ћеш одати хвалу свакој заслузи; буди оштар само онда кад си уверен да ћеш бити праведан. Доброта нека ти изгледа као потребно средство за поправљање расуђивања и као изговор за властите слабости; ма како велика била погрешка, не заборави никада, да је онај који ју је учинио, један од твојих другова. Буди благ, милостив, искрен,

озбиљан без усиљености, као човек који озбиљно схвата овај живот, добре воље, јер баш у тој озбиљности лежи интересовање. Ти ћеш, навикнут на братску љубав, приносити с по муке оне жртве које Отаџбина буде од тебе тражила, а које те везују за остале људе. Свакад ради као слободан човек, одговоран за своју слободу својим сугрђанима.

Ето, тако живи, па ако дочекаш старост, моћи ћеш, као оно ѳрач, који је цео дан добро орао, погледати за собом са задовољством и видети да ниси оставио необрађену ниједну особину своју, да си сву своју снагу употребио, да ниси оставио неплодан ниједан дар, да си се користио свима твојим правима, да си све своје дужности вршио и да си био какав човек треба да буде. Будеш ли имао порода, пустићеш га спремна у живот, за који ћеш му дати свој пример. А кад смрт дође, бићеш готов поћи тамо горе, спокојан, без туге и жалости за оним што остављаш, ако мислиш да оживети нећеш, а без страха за будућност, ако држиш да ћеш излазити пред јединога Судију.

О МУДРОСТИ

1. Честитости се ваља учити без одлагања

„Имамо времена да будемо паметни,“ веле једни; „живот је, веле други, тако кратак, да не знамо, да ли га вреди срећивати.“ А ти ћеш се, ако се увериш да је право добро само у честитости, старати да је што пре стечеш.

На мудрост не треба мислити онда кад си на муци; о ништавилу једне ствари не можеш стећи уверење у тренутку, кад због ње страдаш; душу своју ваља очеличити и свикнути на муке у оно срећно доба, када нам осмејак младости скрива све тешкоће, које нас у животу очекују. Живот личи у многоме на годину, а младост на пролеће: ако не посејеш неће ништа нићи; ако посејеш доцкан мало ће рода бити.

Нека те не вара мисао: живот је кратак! Путнику на високу брегу изгледају сви предмети на подножју мали, много ближи један другоме, а земљиште једнолико; али кад сиђе у долину предмети се један за другим подижу и показују у својој правој величини. Да прође ту земљу, коју је мало час једним погледом целу обухватио, потребно је да савлада многе тешкоће.

Тако је и са животом: чини се кратак, али су му дани дуги. Сећаш ли се дана, када ниси знао шта да радиш, када би дао много да си се могао забавити нечим, само да ти време прође? Ако си имао таквих дана, зар не би себе сматрао за луда, кад би цео свој век проводио као тај дан, без сврхе, без рада и правила, остављајући све случају, у вечној чами.

Ако ниси честит за остале си људе изгубљен. Буди уверен да је теби много потребније него ли другима да живот добро средиш, како би од њега имао све користи. Ако не буде озбиљан, биће празан, и онда те жалим.

2. Љубав према ближњему даје нам поуздано мерило за суђење о нашим осећањима

Није довољно бити склон добру; човек треба да је у стању да чини добра. Из своје душе треба ишчупати саможивост, узрок свих зала. Зато почни себе брижљиво проучавати да би могао сазнати где је ухватила корена.

Ако си тврдо решен покоравати се природи, живети као бићe способно за живот у заједници, бити активан члан Отаџбине, теби ће лако бити пронаћи саможивост, па ма се у каквом облику у теби скривала. Доиста, кад ти је сврха љубав према ближњему, да би себе огледао треба само да је одмериш на мерилу свога душевнога расположења. Немој се угледати на оне људе, који крију од себе самих своја осећања, те кад им се каже да би требало да се тога мâну, они то не разумеју. Они држе да су мудри што, према

своме нахођењу, живе мирно, па ма шта се око њих догађало. Мудар је само онај који свакога дана мери у себи све на мерилу љубави према ближњему.

Прва је погодба мудрости: никада се потпуно не поуздати у себе. Увек, дакле, испитуј себе, па ћеш избећи незгоду да као врлину сматраш недостатке који често узимају на себе њене облике. Ако тако радиш нећеш непоуздање и двоумљење сматрати као обазривост, неосетљивост као умереност, тврдоглавство и грубост као чврстину карактера, слабост као доброту, презирање за племенитост срца.

Где није љубави према ближњему ту неће бити ни честитости, зато поправљај себе.

Не стиди се свога несавршенства, напротив, признај га себи отворено, да би га се могао ослободити. Буди уверен да себе поправљати значи, учинити најбољу употребу од своје слободе. Навикни сматрати свој ум као дело које неће бити никад довршено, коме треба сваки дан додавати по нешто; то ће учинити да будеш скроман и готов да прихватиш оно што је добро. Испред неопходности уступи са задовољством, које изазива истина кад се открије; отреси се свих таштинâ и детињског славољубља; незналица који своје незнање признаје, личи на земљу, спремну за сејање; онај пак, што незнање своје крије, личи на камен из којега ништа нићи не може.

3. Проучавај себе на другима

У проучавању самога себе нека ти све послужи. Ако ти нешто нарочито падне у очи код другога,

испитај брижљиво шта ти се не допада, па ћеш наћи да је то био изданак саможивости. Загледај, да ли се сличан недостатак не налази и у теби; користи се незадовољством, које ти је он причинио код другога, па се завери да ћеш се поправити.

4. Дисциплина је потребна

Кад будеш себе брижљиво проучио и за тим и познао, убрзо ћеш приметити да ти је, као и већини људи, једна мана већа од других; она ти смета да идеш правим путем, везује те за саможивост. Одмах одлучно удри на њу и немој мислити да си ма шта учинио докле год је не будеш начео; обрати на њу сву своју пажњу. Кад ту везу прекинеш, остале ће саме попустити.

Немој клонути ако твоја добра воља одмах не победи; не треба се стидети слабости, него окорелости срца. Узми за пример војника: нити устаје кад хоће, нити ради шта хоће, нити се облачи по вољи; кад му заповедају он се покорава заповести; кад га осорно псују он ћути; кад му вређају самољубље он ничим не одаје срџбу. Шта? Зар он, који из бојазни од казне подноси стрпљиво сву строгост војничке дисциплине, да не може успети да: захвалност према ближњему, љубав према добру, старање о своме усавршавању, имају толико снаге, да на њему примене своју дисциплину и угуше у њему рђаве склоности! Да би ти нога била чвршћа и окретнија мораш дуго пешачити; да би ти мишићи били чвршћи, мораш сто пута на дан учинити исте покрете; најмучнија

вежбања чиниш исто тако, док најзад, дугом навиком, гипкост и лакоћа не постану нагонске у твојих мишића. Зар није то лепо кад се из навике лако чини једна ствар и кад је душа као млада стабљика која се развија како ми желимо. Немој одустајати од даљих напора, ако први не испадну повољно; помисли да ће они остали олакшати оне који за њима дођу.

5. Пријатељи

Тражи увек само такву средину у којој се можеш непрестано поправљати; не уздај се никада сувише у своју снагу, не рачунај никад на срећу, јер је она слепа. Ти припадаш људима, па и онима рђавим, али своје срце отварај само онима, који су у стању да могу разумети скрупуле, а поштовати деликатност. У свакоме другом друштву пази на себе.

Почне се разговор. А ко би се разговора плашио? Они, који учествују у разговору, судиће олако о стварима, онако како сами схватају срећу; некога ће занимати неваљалство, које би и сâм радо учинио, други ће завидети туђој погрешци, коју би сâм драговољно примио за своју. По нагону они ће покушати да своје мишљење о стварима које се око нас догађају оправдају чак и начином, како га исказују: своје жеље цртаће сјајним бојама, а дивиће се нечему тако да ће уједно спречити свако противно доказивање; саможивост постаје примамљива, а нискост заузима лепше место од честитости. Ти слушаш такав разговор, па, било из стидљивости, било из бојазни да не будеш смешан, било из учтивости, не

можеш одлучно да одговориш; чини ти се и сувише свечано да признаш своју наклоност добру у празноме разговору, те радије пристајеш да мисле да ти пороци нису на одмет. Док се то догађа, у теби ће се појављивати разни прохтеви; заједљиве примедбе довешће те, и против твоје воље, пред проблеме, за које си држао да си их решио. Ако ли они имају право, помислићеш ти, ако сам се преварио, ако се сви моји напори, да друге људе волим, своде само на то да ме лише задовољстава, која су ми на домаку? Ти ћеш изаћи из друштва збуњен и мање ћеш веровати у себе.

Немој се варати да можеш без вреда проводити време у друштву незналица и покварених људи; кад си с њима наоружај се штитом мудрости и обазривости. Имај поузданих пријатеља који ти могу дати полета и снаге, као оно пливачу који нађе одмора и снаге на каквоме балвану у води.

Бирај их брижљиво, тражи их међу онима који воле добро, како би у њиховој средини дисао и видео само честитост. Пре свега тражи да су честити људи. Неко је само богат, остави га. Други је само моћан, остави га опет. Трећи је мудар, приближи му се. Четврти је поштен и частан, њему се окрени. Шта ћеш добити тражећи оне прве? Само се можеш изложити опасности да се понизиш, у жељи да им се допаднеш. Разум и честитост су као и сунце које вазда светли а не помрачи, они просипљу благо око себе: разум, отворајући многе нове погледе, и честитост, дајући примере.

6. Користи од пријатељства

Желим ти да стечеш себи пријатеље: ако их немаш, тражи их, а ако их имаш, старај се да их сачуваш. Немој стварати лако раскидљиве везе, заснованe било на нечему што је променљиво, као што је интерес, било на нечему што је пролазно, као што је уживање; за праве пријатеље чврсто ће те везивати апсолутно поверење које ствара у теби уверење, да ћеш наћи часне и чисте намере у честита човека. Пријатељство је цвет нагона за животом у заједници и потребе да се некоме отвори срце, а корен му је у најинтимнијем куту нашега бића, које бежи од осамљености, јер су у њој људи непотпуни. Тешко је, доиста, човеку бити праведан ако није вољен, јер природа тражи од нас да будемо окружени симпатијама. Мисли, ради којих би морао човек црвенити, постају у самоћи, јер човек онда мисли само о себи, па с тога заборавља своју природу која га гони на живот у заједници те мисли на зло. Имати пријатеља значи имати много изгледа на честитост. Добро је имати око себе сведока чија ће љубав, опоминући нас непрестано да нисмо неодговорна и усамљена бића, бити као нека врста контроле нашем владању. Страх да пред њима мораш црвенити заштитиће те од многих несмишљених дела. Чим се бојиш да твој пријатељ не дозна да си учинио нешто што он не би одобрио, то ти већ може послужити као разлог, да не треба чинити оно што си наумио.

7. Господар си свога понашања, зато нека не утиче на тебе привидно победа порока

Да се опет вратим твоме друштву. Чувај се неповерења јер оно ствара притворство, али зато буди смотрен. Кад имаш што да радиш предај се сав послу као човек који је размислио о свему и који зна шта ради; кад неко ради пред тобом, потруди се да видиш у раду намеру и последице; не варај се ни у ономе који ради ни у ономе шта ради. Одај поштовање ономе што је добро отворена и весела срца, али се чувај утицаја онога што је рђаво; буде ли се пред тобом често понављало зло, не треба га трпети као и кад се ретко дешава.

Ако се сви варају, то још није разлог да се на њих угледаш; ако сви погреше ти ћеш ипак за то бити одговоран честитости. Шта тражиш у њој? Остварење онога због чега си на земљи; ако је то, откуда те онда могу други одвратити од тога пута? Зар ти не знаш унапред да су људи слаби, да њихово владање није увек на висини њихове савести, да они, и ако знају добре путове, често не могу њима да греде и да ти васпитаваш свој ум баш зато, да не би пао у опште блато. Зар ти не знаш да се тим већ, што друштво постоји и што напредује, доказује да добро побеђује зло, да врлине, те споне друштвене, надјачавају пороке, који би иначе друштво разорили. Поједини случајеви, које виђаш сваки дан, не треба да вреде више од овога општег доказа човечанске доброте, не треба да те обезоружају нити спрече да не примиш свој удео у животу друштва чији си члан.

Не заборављај никад ово непогрешно мерило за оцену онога шта треба радити: живи као бића створено за живот у заједници и у томе се покоравај природи; ближње нераздвојне другове своје вòли као себе сама. Ето, то треба да те руководи у владању; то начело, које је у теби, ништа споља не може изменити. Шта мари то ако хиљаду неваљалаца успевају, кад је честитост једини пут да се дође до потпуна живота који је целокупно људско искуство изабрало као најбољи.

Па и за те примере ко ти може јамчити да су потпуни и да имаш све потребне елементе да можеш о њима донети свој суд? Ко може рећи да они, који би се хтели по њима владати, не опажају, по кадшто сувише доцкан, по какву су цену купљени ти, како их народ зове, успеси и како их они испаштају? Ако им душа остане и даље чиста и нежна, какве ли још наметнуте јој нискости неће морати да трпи. А кад она у нискости очврсне зар то није најгора несрећа?

8. Бирај себи књиге као и пријатеље

Као год што човек може да промени у друштву своје мишљење, тако бива и с књигама. Не дај се лако утицају оних који нападају твоју наклоност ка добру. Писац вели да је слободан, јер не трпи никакву стегу за своју уобразиљу, то је његова ствар; али ти имаш да га оцењујеш по утиску који на тебе учини. Видећеш да данас светом влада књига која преврће и изврће душу људску само зато да изнесе све њене рђаве стране; таквим књигама писци хоће

да спреме и очврсну свет за живот, као да оно, од чега се човеку гади, може створити прохтев за јело. Сваку књигу која те одвраћа од свега, која те оставља без храбрости и у срце не улева рад и честитост, сматрај као рђаву књигу и старај се да је се клониш. Ми све ствари гледамо кроза се; онај који људе приказује као створове које треба презирати није здраве душе, него је и сам за презирање; не узимај га себи за пријатеља. У свакога је песимисте ниска и сурова душа, јер песимизам није друго до егоизам у другом облику. Кад у људи не би било ничега доброга глупост би била волети их као себе саме; а ако су сва дела човечанства гола таштина, лудост би била мислити да је задатак животу нашем потпомагати таква дела. Такав је суд свију песимиста, а казна им је као и за све саможивце: осећање, да су некорисни, испуњава их жалошћу.

9. Мудре изреке учвршћују суђење

Идеја је зачетак радње; чувај се, дакле, не само зла, него и мисли која би те злу одвела. А старај се да ти идеје буду јасне и чисте, како би и дела била разумна и часна.

Гледај, колико год можеш, да те догађаји не претекну и не упропасте, како не би личио на лист који бујица захвати и, титрајући се њиме, собом га у вртлог однесе; загледај их све, пажљиво испитај, па се решавај, пошто си их добро проценио. Пре него што се решиш на нешто, процени све добро. Да ли је твоја одлука доиста слободна? Да ли си је

донео у намери да добро радиш? Да ли при решавању није ушао и какав саможиви елеменат без твоје воље? Све то брижљиво испитај, па ако доиста нема ничега другога у твојој одлуци до твоје слободне воље да будеш честит, ма шта се догодило, ти ћеш радити како је требало да радиш.

Има прилика кад треба радити брзо, одмах; да би своје суђење осигурао и учврстио, за такве случајеве нека ти се увек у памети нађу мудре изреке као саветници, који ће ти дати одмах добар савет, а сачувати те од погрешке. Ево ти неколико истинâ које треба да су ти свакад пред очима, оне ће ти одмах показати где је место свакој ствари у свеопштој хармонији; из њих ћеш видети како треба да радиш, те им с тога обрати велику пажњу.

Некаква унутрашња сила гони сву природу савршенијем животу. Тежња ка напретку је, у неколико, основа васионом свету. Твој је задатак да се, према својим способностима, придружиш напретку. Моћи ћеш довести у склад своје способности, стећи ћеш унутрашњи мир и ведрину душе, само ако се управљаш према напретку. Ти си створен за живот у заједници, без ближњих не можеш бити, твој је прави интерес да своје волиш као и сама себе. Колико је год теби потребна Отаџбина, толико си потребан и ти њој. Прошлост ти је оставила имање за које ћеш одговарати пред будућношћу. Твоја дела само се тебе тичу, али како си ти члан друштва, то се она могу и њега тицати. За права човека има озбиљна рада, достојанства и величине у учешћу, које има у

заједничкоме животу. Рђава ће бити сва она осећања која теже да те осаме, да сузе твој видик ради задовољења својих прохтева и да те углибе у саможивост.

10. Ништа не остављај случају

Не остављај ништа случају, говораху стари стојици.

Нека ти то послужи као правило, према коме ћеш ценити важност сваког посла. Који се заустављa на глупостима, прави је глупак, а онај који се не заустављa на стварима, смешан је. Ако је живот кратак време је тим драгоценије; немој га никада губити без користи, па зато не предузимај ништа док ниси смислио шта треба радити; не ради ни сувише брзо, ни сувише полако, него према важности предмета.

Кад је у питању твоје држање и владање, не реци никада: то и то нема много важности, радио ја овако или онако. Није у питању да ли је нешто важније или није, него да ли си ти паметан.

У свакој прилици ради подједнако: ништа не остављај; решавај кад све сазнаш.

11. У раду треба бити одлучан онолико колико обазрив при одлучивању

Научи се бити одлучан у свакој прилици. Живот је борба у којој човек не може остати обичан гледалац: ваља радити зло или добро, на једно се треба решити, јер није могућно ништа не радити. Догађаји

су материја на којој треба да се вежбаш и покажеш. Кад неко погреши крив је, а кад погрешку не спречи опет је крив: одговоран је дакле и за радњу и за нерадњу.

Ако радиш ради после зрелог размишљања а не против своје воље. Ако не радиш, нека то буде с тога што ти тако памет налаже, а не зато што не можеш да се решиш. Само ћеш по ту цену бити човек, прави син Отаџбине. Баш ако нико неће ни чути за твој рад, ради опет, као да твоје самољубље подстичу твоји најбољи пријатељи. Немој бити као глумац који, скинувши маску, скида и племство. Немој сâм себе гурати у последње редове људске. Шта? Зар би се ти бојао да се осрамотиш пре пред једним гледаоцем, кога можда нећеш више никад видети, него ли пред својом властитом савешћу, која те суди и од које се не можеш раставити!

12. Треба тачно знати шта хоћеш у животу

Као год што *мудрост, одлучност* и *постојаност* треба да прате сваки твој рад, исто тако треба да те ове врлине руководе кроз цео твој живот. Онај који себи одреди циљ, изабере тачан пут, налик је на морнара који држи у својој руци кормило, па се по вољи користи свима ветровима, служећи се свим оним што му треба; онај пак који тога нема, пушта да га носе догађаји, јер нема унапред одређенога правца.

Од велике је користи да човек зарана оцени своју памет, да позна своје јаке и слабе стране, да одмери своје способности и њихову вредност, да обе-

лежи круг у коме се може корисно кретати и своју амбицију ограничити. Од позива, на тај начин одређеног, зависи јединство једнога живота, и даје му се сва његова вредност; тако се избегавају лутања, човек се не троши у некорисним покушајима и, најзад, штеди се снага.

Велика је то срећа кад честит човек нађе право место, где ће утрошити своју снагу, кад уме да изабере у Отаџбини себи место. Човек се у том случају осећа у равнотежи, личне су му склоности сагласне с дужношћу, ради оно што му се свиђа, а избегава рђаве саветнике, као што су чама, одвратност, неизвесност, па и беда. Јер откуда ће неко доћи до благостања, ако не умедне изабрати пут којим се њему иде?

Желиш ли, рецимо, бити сликар? И у сликарству има разних врста! Ако осећаш склоности за ону врсту сликарства коју велики ђенији нису радили, немој зато мање волети сликарство, већ сматрај да је то једини начин да покажеш и изнесеш оно што је у теби. Нико не мора имати неку нарочиту памет, али сви смо дужни старати се да будемо на своме месту и да чинимо међу људима оно што треба да чинимо.

О УМЕРЕНОСТИ

1. Умереност води правоме животу

Има две врсте осећања које ће те ометати да судиш о једној ствари добро и да лако чиниш добро. У прву врсту долазе она која се рађају услед утисака споља; предмети из спољнога света притискују као тежак терет човека, кад помисли на своју слабост, те му то лабави храброст; савладај га јачином своје душе. У другој су врстп, напротив, осећања која ствара она унутрашња жудња, што гони човека у наручја задовољству, као да је у њему савршенство живота којему несвесно теже сви људи. Ето, зато је потребна умереност.

Многима се не допада име умереност; сматрају је привидно као нешто што је противно природи, као штетну по наше бпће, као средство којим се наш живот ограничава, а, међутим јој најрадије споре име врлине зато, што им је њу најтеже задобити. Пусти нека сваки каже шта зна, па озбиљно испитај ствар. Кад је честитост само поштовање природних закона, онда откуда би било да је умереност противу њих. Разум каже да ваља употребити своју снагу

потпуно, откуд би онда умереност била штетна? Желео бих да начиним од тебе правог члана Отаџбине, грађанина који ће јој дати све оно што је у њему добро, човека који ће имати у свету место за које је створен — па како бих онда могао и помислити да ти живот ограничим? Не; на дрвету није добра ни закржљала ни сувише бујна грана, него је добра она која је здрава и снажна, која се, без непотребних изданака што их брижљив вртар одсеца, у пролеће окити с пуно цветова, а у јесен с пуно рода.

Разум је наше видело, наш вођ, али сам он није довољан да нас подржава на путу добра; потребан нам је још онај унутрашњи покретач, они спонтани покрети душе што се зову осећања која су, као и у биљци сок, основе наше животности. Бити без страсти, значи бити некористан и као земља хладне душе, у којој размишљање не може да донесе рода; имати страсти а немати воље која би их зауздавала, то значи бити немоћан; али имати их, и то силне, па њима господарити према правилима честитости, то је заслуга и слава човекова.

Немој мислити да је умереност потребна зато да угуши у теби свако осећање, да пресече везе које те везују за свет, у коме треба да живиш; умереност није зато да те стави у ред оних који се због своје неспособности клоне зла. Ако је оно што је око тебе лепо, допуштено ти је то волети и видети. Докле је човечанства, дотле је и правичности. Уместо да се од света клониш, умереност те учи да се за њ вежеш најчвршће. Није овде реч о томе да угушујеш полет,

него напротив да га умеш добро употребити; главно је да свој живот не расипаш у нечем што је без вредности, него да га што боље и лепше употребиш.

2. Умереност и неумереност

Пусти ли човек да њиме облада нагон, овај ће га избацити из обичнога тока и учинити да се у њему угуши црта удружљивости. Не може се тражити да наша снага процвета кад се подамо нагону, јер би он, у тежњи да задовољи себе сама, уништио, кад би надвладао, главну погодбу за људски живот: друштво. Нагон, који нас упућује на живот у заједници са себи равнима, уздиже нас до правога схватања наших потреба, до тачнога разумевања сложенога животног проблема: због њега осећамо да не можемо живети без осталих људи, да се лични интерес мора подчињавати општем.

Према томе, који од њих два надвлада, и твоје ће поље рада бити ограничено или раширено. Посматрај куда воде оба; види који је од њих бољи и завиднији, с које стране има унижавања и кварења. Подаш ли се првоме, постајеш саможив, дакле усамљен, остављен самоме себи, па зато брзо и осећаш своју немоћ, а живот ти се чини без предмета и интереса. Надјача ли други, ти се удружујеш с осталим људима и видику ти је граница тамо, где се граничи и човечанство. Тим се начином не одричеш себе: ти имаш не само пра́во него и дужност, коју ти честитост налаже, да пођеш за својим нагоном. Како ћеш иначе тражити места у Отаџбини, како

ћеш у њој играти извесну улогу, ако се не потрудиш да будеш снажан, моћан и вредан члан? Кад због неумерености жртвујеш тако рећи једну своју половину другој, онда она руши твоје бићe, обара ону хармонију коју је природа у теби удесила, па тиме најзад разорава ти и тело и душу. Умереност, напротив, обезбеђује здравље. За жив створ здравље је редовно стање, у коме он потпуно влада собом; умереност тежи да те у то стање доведе, одржавајући равнотежу између разних делова твога бића, подешавајући твој живот према ономе што му је сврха. Расуди сâм на коју се страну треба окренути.

3. Ником није у власти разоравати ни своје здравље ни свој ум

Немој никада рећи: шта је коме стало до тога што ћу ја уништити своје здравље и свој ум, то само мене штети.

Немогућно је да то уди само теби. Ти ниси сâм на свету, не живиш усамљен на некаквом неприступачном острву, него с људима. Да ли је било дана, када си могао бити без њихове помоћи? Зар не уживаш свакога тренутка благодати Отаџбине? Кад на телу болује један део, може ли бити да то други не осећа? Могу ли чеде напустити кошницу без штете по њу? Ти си члан друштва, Отаџбине, она тражи од тебе да будеш честит човек, одлучан и енергичан грађанин који зна своје дужности и уме их испуњавати; ти си Србин, Србији је стало много до тога да будеш добар Србин; ти си човек, зато

је и људима много стало до тога да будеш исправан и одан општем добру.

Ако своја задовољства сматраш као сврху којој тежиш, ако те захвати бујица свих чари саможивости, где ћеш онда наћи врлине да будеш и добар грађанин и добар члан друштва? Ако не будеш у стању да одговориш своме двогубоме позиву, зар нећеш учинити злочин према осталим људима? Својој обавези ниси одговорио, и они који су око тебе, могу те с правом презирати, јер си ти за њих пронао човек.

Оно што теби шкоди и њима не чини добра, па тако бива и обратно. Кад год будеш мислио о своме владању, видећеш да преоблађује ова истина: *један за све, сви за једнога.*

4. Склоности у служби добра

Ако своје склоности дотераш, руковођен љубављу према ближњем, ево какве ћеш нове снаге дати општем добру.

Јеси ли славољубив? Не одричи се славољубља, али гледај да га задовољиш законитом употребом својих способности: дај што је добро у теби па ћеш бити целоме свету од користи. Имаш ли склоности да будеш охол? Остави се охолости, она се сама собом храни и ничим не користи; али јачај у себи поноситост која се у теби јавља кад умеш избећи прљава дела, јер уздиже изнад свега честитост. Дира ли те јако оно што други раде? Клони се зависти, то је бич немоћних људи; али се труди да стигнеш оне којима се дивиш. Волиш ли свет? Нека те тамо

не воде ни жудња за славом ни жеља за уживањем, већ мисао да своје место у друштву одржиш. Волиш ли тишину и усамљеност? Немој се одавати лености већ се предај радовима који се успешно могу водити у повученом животу.

Испитај добро све склоности своје душе, па ако те свуда руководи братство, мало их је, на којима не би могао усадити по какву врлину, или којој не би могао наћи добру примену. Мудрост не тежи да све људе дотера па један калуп; разноликост у карактерима је једна од особина природиних и снага друштва, које, њој захваљујући, има толике способности. Мудрост не иде за тим да обдари људе оним што се није добило, већ учи свакога да исцрпе највећу корист од оних дарова које има, дајући им у исто време средства да поштено живе с оним чиме располажу.

Па донекле и извесне склоности које воде најгрђим пороцима, ако немају реда, могу дати користи, ако се њима добро влада. Да би се боље учврстио у овоме, разгледајмо, сваку за себе, главне склоности које владају људима.

5. О славољубљу

Јеси ли славољубив? Осећаш ли у себи неопходну потребу да обележиш, ма на какав начин, своју надмоћност? Жудиш ли за славом? Тежиш ли за тим да у сећању људи заузмеш велико место и да умреш уверен да ће твоје име помињати поколења која за тобом дођу? Ономе који је савршено

честит не треба друго признање до признање своје савести, па дакле ни туђе мишљење; али ми смо бића, створена за живот у заједници, па нам је с тога у природи да не можемо а да не мислимо и на осећања наших ближњих. Правда налаже да будемо пријатни, а кад смо пријатни зар ту није већ и жеље да нас наши ближњи воле, зар ту није већ жеља за њихово одобравање? Кад покуда буди у нама стид и води нас добру, природно је да се хвали радујемо, она подстиче нашу добру вољу. Марко Аурелије је презирао славу, и ако је био цар и господар целога света; човек који се не понесе и кад се тако високо издигне наћи ће увек задовољства кад му се други диве.

Није корисно покушавати да се уништи тако јака, готово непобедна склоност; боље је удесити тако да јој се одузме све оно што се не слаже с љубављу према ближњему. Славољубље без уставе гази законе и наклоности, па онда и оно што је добро у нама за навек пропада; ако се њиме добро управља оно силно ојачава нашу вољу, може постати основа за најлепша дѣла.

Почасти се дају из захвалности људске, а у друштву неко треба да управља снагом; према томе нема ништа праведније него желети то двоје, само да се не губи из вида честитост.

Обладати вољом ближњих лукавством или силом; прибећи сплеткама, ласкању пли превари да их обманемо; издавати се за човека од заслуга којих нема, да би истиснуо оне који их имају, све то неће чинити

честит човек. Он се ослања на самога себе и своје способности; трудећи се да исцрпе све што оне могу дати, он служи општем добру и себи, он доводи у склад са својом дужношћу и своје славољубље и своју жудњу за славом. Имаш ли способности да постанеш велики сликар, бићеш вечно крив ако останеш обичан мазало, јер ниси дао све што је у теби добро. Ако тако схватиш славољубље, онда ти честитост налаже да будеш славољубив; али ни чепање пред вратима, ни молбе, ни сплетке, ни купљене хвале, ни повика на твоје такмаце, неће створити од тебе великога сликара; тебе ће ценити, најзад, према ономе што будеш сâм урадио, а ако изађеш на глас купљеним хвалама, то ће се све срушити једнога дана заједно с лажима.

У своме послу покажи се *сав*, а све остало нека те се слабо тиче.

6. Гордост

Да ли си наклоњен гордости? Пази на то, као и на очи кад те почну болети: ко је горд тај је и заслепљен.

Упамти да је савршенство у томе да човек воли своје ближње као и себе сама, а ако мисли да је нешто више од њих, па тако и ради, значи да чини оно што није за хваљење. Гордост треба сматрати као препреку, јер нам она смета да познамо сами себе. Горд човек неће никада пристати да подвргне своја осећања непрекидном испиту, а без тога неће никада знати шта је с њим. Не само што се вара,

него неће ни да зна за истину. Не допадне ли му се каква мисао, на мах се умеша гордост, и он је одбацује као лажну само зато што му се не допада; ако му се, напротив, каква допадне, он ће се ње држати опет из истога разлога, па макар била и очигледно погрешна. Противуречност га љути, уместо да га обавести; рад би видети око себе људе, који ће на све ствари гледати као он; избегава поштене људе, јер га вређа њихов отворен и слободан говор. Није, бедник, у стању да види сâм истину, а затвара своје уши да је не би дознао споља. Као сви којима облада каква страст и он иде противу своје сврхе; жудња да буде свуда први, понижава га дотле, док не постане чак и смешан, а због високог мишљења које има о себи, губи свачије поштовање уместо да га задобије.

Сети се увек савета о мудрости, своја осећања суочавај увек с љубављу према ближњем, да би им вредност могао оценити; гледај да се не показујеш оно што ниси, већ да будеш оно што би хтео, како би твоје владање било без приговора. Насупрот гордости стављај поноситост: прва се задовољава спољним обликом заслуге, а друга тек кад се свака дужност испуни. Ко је горд боји се привидне погрешке, а ко је поносит страши се срамоте. Гордост се храни празном спољашњошћу, која није довољна једноме човеку; поноситост одржава осећање части које личи на обожавање честитости.

7. Завист

Завидљивца треба жалити: њему не само није доста што се њему зло догађа, него му није право што се нешто добро другоме догађа. Он не зна шта ће са собом, расположење му зависи од оних што су око њега; било да подноси муке, гледајући како се неки уздижу, било да се радује што види како се неко понижава, осећање немоћи оживљује и трује сва његова осећања. Таква страст као што је завист, сасвим противна љубави према ближњему, највише се удаљава од наше природе; она ствара људско друштво мучиљиштем и изналази муке и онде, где би требало да је сама радост.

Коме да завидиш? Ако волиш људе као другове, њихово добро и твоје је, њихов напредак и твој је, јер је од користи Отаџбини твојој. Много је људи и с мање поштовања и с мање богатства него што их ти имаш; ако их има који су и угледнији и богатији од тебе, зар за тебе неће то бити задовољство што дарови, које си ти желео, нису сасвим изгубљени, већ раздељени међу твојим друговима. Срећа то може мимоилазити, али она ти не може укратити братско осећање солидарности, које чини да уживаш у срећи оних који је имају.

А зашто би и био завидљив? Ако се умеднеш одржати на своме месту, ако чиниш оно што треба, ако одговараш задатку свога живота, ти ниси нижи ни од кога; један честит човек вреди исто толико [illegible] и други, нити ће положај нити богатство, нити [illegible] ји има, моћи ма што додати његовој честитости.

А чему би завидео? Да ли положају, богатству и доброме гласу? Ако их некоме случај додели, онда значи да ти ту не можеш ништа учинити, па ће те и завист узалуд мучити, јер ти нећеш моћи то ничим променити. Завидиш ли на стеченој заслузи? Ако ти имаш сличну заслугу, чекај стрпљиво прилику за награду: паше је да спремамо догађаје, али не да их изазивамо; ништа не даје стрпљењу више хране него ли уверење да смо чинили што треба да чинимо. А ако немаш сличне заслуге? Онда гледај па је стеци. Не осећаш ли се способан да је стечеш, утеши се и помисли да је за Отаџбину твоју велика срећа што јој служе способнији људи од тебе. Ако завидиш другима па њиховим врлинама, много је лакше стећи их него ли жалити што их други имају. Од утиска који они чине на тебе сачувај само онај део његов који ће ти помоћи да се на њих угледаш.

Завист није плодна, јер тражи да други буду понижени, а нас не уздиже нимало. Ми остајемо оно што смо и пре били; али жеља да будемо бољи, налик на благе пролетне кише које убрзавају пролаз сокова, ствара у нама добре склоности; кад је она у нама, друштво је за нас средина која нам треба; пример других подстиче нас да непрестано тежимо потпуноме развитку.

8. Гњев

Ми смо по природи склони волети живе утиске, а пошто је п радљивост предмет живота, све оно што нам о њој даје јачу слику нама се допада.

Ватрена душа, хитра да чини добро и да се клони зла, осваја добре људе, јер у њој виде остварен свој идеал. Чувај се да ову живост не смешаш с напраситошћу, па да је, као што се то често ради, поркаш с оном бујношћу, која се јавља у племенитих људи. Напраситост је израз слабе и грубе природе, која се још није отресла саможивости; ако посматраш гњев, опазићеш да оно што га изазива није чиста љубав према добру, већ увек какво увређено лично осећање. Гњев је најстрашнији порок. Ако нас обузме друга каква страст, бар смо свесни своје погрешке, па се можемо и покајати и окренути добру, али кад се разгњевимо, ми смо слепи и у стању смо себе изгубити, само да бисмо нашкодили ономе кога мрзимо. Гњев подржавају баш они разлози којима се покушава да се он ублажи; тек кад га нестане, у стању смо видети шта смо учинили.

Има ли грђега призора, него ли кад се један човек разгњеви? Млатарајући рукама, разрогачених очију, промукла гласа, поцрвенео или побледео, намргођена лица које подсећа на раздражену звер, он вређа, без права и основе, своје пријатеље и сугрђане. Да ли има ишта на свету, што лакше скида лепоту с добрих односа међу људма, стварајући их несносним, него ли добро расположење које се за најнезнатнију ствар промени. Гњев се ни у ком случају не може одобрити код човека.

Зашто се човек љути? Зато што је и сувише везан за оно што је његово. Шта он хоће? Да врати зло за зло, да се освети. Честит се човек не свети.

Навикнут да му љубав према ближњему буде вођ у понашању, човек не треба да се показује осетљив на увреде; он се привикава да се уздржава, да говори благо, да брижљиво пази на себе, како му се не би никада измакла ни рђава реч ни неправедна радња. Ако га неко увреди, он ће се сетити да је то његов друг, па ће према њему поступати пре са сажаљавањем него ли са срџбом. Ништа не треба да га нађути, јер га ништа не зачуђава; он зна унапред да има незналица и неваљалаца у свету, па је спреман на незнање и неваљалство. Ако не може да угуши своје љутито нестрпљење, он тада неће ништа предузимати, јер је љут и осећа да би се у његов посао мешала и саможивост, а кад то буде, ни његов суд неће бити праведан. Чекаће, док се не поврати. Ако је погрешка лака, он неће на кривца гледати с висине, да би се овај лакше покајао; не хтедне ли се покајати, он ће га избегавати, да га не би поново увредио. Ако је погрешка велика, најпре треба бити начисто с тим, да ли општи интерес не захтева да учинилац буде кажњен, јер напредак друштва тражи да се неваљалци, лопови и злочинци сваке врсте казне, а лажна племенитост, која оставља без казне покваренога човека одговорна је за његова нова неваљалства. Нека човек, колико му је више могућно, оставља на страну, при оцени туђих поступака, личну мржњу и злопамћење; судећи о другима нека мисли на своје погрешке; а кад о себи суди нека мисли на добра дела других људи; поређење га упућује на скромност и даје му мерило у суђењу.

9. Како треба поступати с богатством

Ако си сиромах подноси храбро сиротињу; нека она не буде терет за твоја млада плећа. Смета ли ти она да чиниш своју дужност и да испуњаваш обавезе према средини у којој се због ње крећеш? Не, сваки од нас треба да чини што може. Може ли те сиротиња спречити да не будеш, ако ти је савест мирна, ведре и веселе душе? Опет не. То је најважније. Због ње нећеш никада озбиљно страдати, на себи ћеш осетити да је богат само онај који је задовољан оним што има.

Ако би ипак зажелео да будеш имућнији, не заборави никада да се до богатства може доћи на поштен начин само тако, ако добро употребиш своје способности, и да нам је свака ствар корисна само онда кад је корисна и Отаџбини.

Постанеш ли једнога дана богат, добијеш ли својим радом богатство, прими га као награду коју друштво даје за радљивост, кад јој је срећа наклоњена, а њиме располажи као човек који може бити и без њега. Стари су се радо препирали око тога, да ли се могу слагати мудрост и богатство. Питање је без вредности: честитост не бира положај и имање; богатство није ни порок који треба избегавати, ни врлина којој треба тежити; све зависи од тога како се њиме располаже. Ако је неко богатији, он је добио већи део народнога имања, а с тим и више могућности да развије своју љубав према ближњему; с овим се увеличавају и његова одговорност и његове

дужности, па су отуда чешће и прилике да их не испуњава.

Богатство треба да ти буде један разлог више да боље пазиш на своје владање. Богатство води за собом поворку ласкаваца, зато отварај четворе очи: они ће умети погодити, где је у теби најприступачнија себичност, па ће покушати да с те стране уђу; они ће хвалити твоје слабости; они ће умети обасипати хвалом и твоје презрење, па ће и у твоме задовољству, да будеш честит, наћи побуду за самољубље. Ако их послушаш ти ћеш постајати непажљив, себи ћеш попуштати, своје ћеш склоности, мало по мало, почети сматрати као истине којих се треба држати; гледајући сама себе убрзо ћеш заборавити на љубав према ближњем. Остани увек једнак, а не чини као оне слабе душе које падају све ниже што се богатство све више пење. Немој се подавати мекуштву и гордости, не буди груб и надувен. Ако се лепо носиш, не хвали свога кројача; ако ти је у кући лепо, не уздижи никога. Ако си богат, богатство неће ништа додати твојој честитости, а ако си чувен, ни у колико ти оно неће увећати заслуге. Имај увек на уму да је слава оно што је у теби, а не оно што ти срећа може одузети, као што ти је и дала. Нека ти је пре свега душа слободна; својим богатством располажи ти а не оно тобом; имај ти њега а не оно тебе Сматрај себе у богатству као онога који је срећан што може својим добром да помогне својима ближњима, буди искрен и широке руке; што си богатији то буди и приступачнији.

Себичност се доказује несебичношћу и племенитошћу; малодушност пак — жудњом за добитком и прождрљивошћу за новац. Од свих порока тврдичење је најгрђи, јер се нискост у њему јавља у потпуној грозоти својој. Тврдица скупља и скрива богатство, од којега немају ни он ни други никакве користи; његова жалосна страст осиромашава друштво, а њега не обогаћава. Немој опет ни сувише трошити: твоје је имање део имања које припада Отаџбини; ако га расипаш без користи, нарушићеш братство с ближњима. Мудар човек не оставља случају оно чиме је у стању управљати, према томе ни богатство, као ни живот.

10. Чистота срца. Брак

Немој се поводити за изреком: у младости треба лудовати. Избегавај ситна уживања, срце се у њима дражи, па постане, најзад, неспособно за истинита осећања. То ти саветује пријатељ који ти добра жели.

Погледај распуснике како се увек жале: па докле ћемо гледати све једно те једно! Они личе много на музичке инструменте, чије су жице попуцале под руком свирачевом: чуде се што више не одјекују, а заборављају да не могу одјекивати, јер су, тражећи нешто чега у животу нема, уништили своме животу сваки принцип. Сладострасност облада сасвим оним који јој се подâ, све оно што не може ти она сруши, па кад га је дотле довела да њој ужива, сладострасник тек онда опажа да многоме на оне изворе, који не гасе, него

подстичу жеђ. Пошто се ограничава само на тело, сладострасност је и сама врло ограничена; распуштеност се креће у монотономе кругу; сладострашће је увек исто, а ненасита га жеља руши, не понављајући га никада. Само су она уживања неисцрпна, која из душе иду, јер је она бескрајна: што је она осетљивија и уживања су различнија. Ко се клони распуштености, тај ће и своју душу одржати.

Гледај да скућиш кућу док си млад: жени се млад. Не чекај док свршиш с младошћу, веруј ми, немој свој живот упропашћивати. Усамљеност гаји саможивост, а она нам неће помоћи да се отресемо веза које ствара груби прохтев. Жени се из љубави, руковођен честитошћу, јер се онај који је честит покорава природи, а у природи је нашој да тежимо животу у заједници и да стварамо породицу. Ми смо створени да стварамо. Ма каква те беда снашла, у жени ћеш наћи потпоре, која нам је свима потребна; у њеноме ћеш срцу имати увек исто место и видећеш да је могућно дићи се изнад ћудљиве судбине: она ће бити пријатељски наклоњен сведок, којега ти и мудрост препоручује и чији ће се поглед заустављати на свакоме раду твоме, те ћеш и према себи бити пажљивији. Кад видиш да одговараш још за једно бићс, и сам ћеш бити мудрији, озбиљнији, достојанственији. Посветивши се жени, ти се покораваш оном природном закону људском, по коме ми не живимо само за себе. Имаднеш ли деце, живо ћеш у њима осетити ону отаџбинску везу која нас везује за прошлост и будућност нашега племена. Време које

се у свашта меша учврстиће ту свезу захвалношћу на срећи коју ћеш наћи, ако будеш правичан и честит.

У браку је и живот. Они који су се лишили брака, мислећи да ће избећи некакав терет, доцкан ће увидети да су себи одузели најпоузданије и најслађе радости. Њих треба жалити, али неће бити никога да их жали; хтели су остати независни, па су постали као скитачи у свету. Ништа их не веже за свет; будућност губи сваку чар за њих; они осећају да ће умрети сасвим сами.

11. Неговање тела

У јелу буди умерен. Нигде природа не казни више претеривања него у јелу. Ако се само прејеш глава одмах отежа заједно с телом, а душа буде помрачена. Једеш ли много претоварићеш стомак; пијеш ли много опићеш се, а ако то често понављаш, цео организам твој неће радити како треба, наићи ће болест, те ћеш у старости бити немоћан. Може ли се рећи за некога да је човек, кад га видиш на улици несигурна хода, узнемирена срца, без воље, помрачена ума, који износи на видик, налик на поток чије су дно замутили, све оне рђаве стране које понос скрива кад је човек при свести? А какав може бити тај грађанин који мисли само на свој трбух и добро јело? Кад би те запитали: волиш ли бити паметно и слободно бића или прасе, које после јела брекће да пукне? Ја погађам какав би био твој одговор; твоје је да бираш. Твоја је сврха да будеш

моћан и вредан члан друштва, те с тога треба да обратиш пажњу на своје здравље, јер је то не само у твоме интересу, него и у интересу друштва. Ни сувише, ни мало хране, слободна душа у здравоме телу, ето то нека ти буде правило. Једи и пиј колико је потребно да одржиш радљивост у своме телу, али упамти добро да твоја мисао, ако се вредност једног лица цени према предметима о којима мисли, не треба да буде заузета само тим, шта ћеш јести и пити.

12. О задовољствима

У дивљем заносу да савладају људску природу, моралисте су осудиле уметност. За тебе, уметника, није таква наука, она није ни за кога. Какав је идеал једног бића, створена за живот у заједници? Постићи савршенство живота путем свих врлина и сазнања. Да бисмо се приближили таквом животу треба да развијемо у себи све клице које су у нама. У нашем је, па и у заједничкоме интересу да тако чинимо, јер ако будемо напредовали, у неколико ћемо боље служити другима. Тако је, на пример, са знањем. Природно је, да је знање боље него ли незнање, да образован човек има више средстава да буде користан него ли необразован. Зар може човек боље употребити своје слободно време него кад тражи задовољства којима га вуче здрав укус? Нема чистијега задовољства од онога што га можемо наћи у делима књижевним, уметничким и научним; у њима ће добра и отмена душа најрадије тражити и наћи

одмора. Пријатна осећања која нас обузимају, кад се у њих удубемо, уздижу и чисте нашу мисао, одбацујући све оно што је ситно и незнатно, па и саможивост, која је плод и обичних и незнатних мисли. У интелектуалним пределима, тако да речемо, има једна висина, изнад које не постоји ништа што не ваља; честит човек тежиће, читајући добра дела и радећи паметно, да ту висину достигне.

Немој мислити да мудрост налаже клонити се задовољстава у простим забавама. Свет није земља изгнаника, а честитости није сврха да води тузи него радости. Зашто би се онда мудар човек лишавао задовољстава, у којима налази забаве, кад она никога не штети? Зашто се не би могло сматрати да је допуштено све оно што је за другога задовољство, а не вређа љубав према ближњем? Зашто би мудар човек избегавао какав весео разговор? Зашто би избегавао вежбања, у којима би се његово тело осећало гипко и лако? Зашто би сматрао као недостојне игре, у којима заборављаш за тренутак послове? Зашто му се не би допадали музика, мирис цвећа, лепе позоришне представе? Мудрост не тражи увек само напрезања и озбиљност; и њој су одлике добро расположење и осмех. Зар би она могла осудити весеља, при којима људи осећају братску љубав у заједничкој радости? Кад си своју дужност испунио, природно је да унутрашње задовољство потражи одушке споља; да би нам се ум оснажио, потребан му је одмор у коме ће прибрати своју снагу.

Сва таква задовољства нису противна честитости; главно је да забава остане забава и да споредна ствар никад не шкоди главној ствари. Докле год поступаш с њима као са стварима које су ти добро дошле кад их имаш, али којих се можеш лишити без напора, ти си на правоме путу. Подаш ли се навици да се забављаш толико да ти то постане неопходно, будеш ли све своје време употребљавао на забаву, онда ти је и душа спутана оковима: забава и одмор прећи ће у леност; задовољство, ако тобом облада, може постати порок, и ти ниси више способан за свој позив.

Сви смо ми створени да радимо; позив коме си се посветио и разлог је за твој опстанак у друштву и у Отаџбини; све оно што би те од тога одвраћало, било би противно честитости, и тога треба увек да се сећаш.

13. И општи и лични интерес налажу умереност

Кад будеш тражио шта је твојим склоностима оправдано а шта није, нека ти увек буде на помоћи љубав према ближњему и опште добро. Имај увек на уму мисао, да ти Отаџбина помаже свакога часа у животу и да ти је друштво, у чијој се средини развијаш, исто толико потребно, колико ваздух који дишеш; захвалност ће, према томе, испунити твоје срце и изагнати из њега грамзљивост и неумерене жеље. Опште добро и твоје је добро, па ако ти се кадгод учини да ћеш нешто од себе жртвовати за опште добро, ти ћеш сматрати да си од себе одвојио

нешто, што није корисно ни теби ни другима. У свима питањима твој се лични интерес, ако је добро схваћен, слаже с општим. Зар не би корисно било ослободити завидљивца оних непрестаних мука, распуснику уштедети прерану старост, а пијаницу излечити од срамнога порока? Опште ти добро налаже да се чуваш од тих зала.

Наше страсти праве од нас слепе извршиоце прохтева само зато, што мислимо да је наша срећа у њима, док су међутим задовољства која оне дају и непотпуна и пролазна. Облада ли човеком једна страст, значи да је допустио да она облада целим му бићем, уместо само једним дѣлом његовим: тако осећање онда господари, а остала су потпуно угушена; оно га, тако рећи, гази како хоће, рушећи хармонију која влада у њему, а коју је природа одредила, те уместо да нађе тражено савршенство у животу, он налази само рушевине свога тела и свога ума. Унутрашњи мир, ведрина душе, осећање савршенства, — а у томе је највеће уживање што га можемо очекивати — све се то може добити само тако, ако наше владање буде у потпуном складу са сврхом коју смо поставили своме животу.

За онога се може рећи да живи, који је у стању покренути све своје моћи и способности, који се развија, који се стара да буде оно што треба; само под тим погодбама постаје прави и потпун човек.

О ЈАЧИНИ ДУШЕ

1. Туга се рађа из саможивости

Много се штошта дешава противу наше воље; неумољива природа иде унапред без обзира на судбину појединаца; ми нисмо у стању да схватимо величину сила које се око нас крећу. Човек који мисли о томе, па затим испитује себе, осетиће како је мален, подлећи ће малодушности као борац који се, уверен да ће бити побеђен, клони борбе; туга га оставља клонула, те остане, најзад, без сврхе, без рада.

Кад човек ово гледа споља изгледаће му сасвим природно. Међутим, како све наше патње и нерасположења долазе отуда, што се удаљавамо од наше природе, заборављајући да нам је у природи тежити да живимо удружени, то је и ова појава само последица саможивости.

Ако некога свладају спољни догађаји, то је само зато, што их цени према себи; не бацају га у такво стање спољни узроци и догађаји, него његова усамљеност и слабост. Напротив, честит се човек, у слозн с осталим људима, а тиме и с човечанством и целом природом, осећа у васељенином реду на своме месту;

уместо да се осећа смрвљен на своме путу кроз живот, он је срећан да се придружи томе општем раду, покоравајући се својој судбини. Он се стара да позна све оно што зависи од његове воље, па да то и чини, како би му живот збиља био прави живот. Што се пак тиче онога што не зависи од његове воље ту се он поверава оној унутрашњој сили која свет покреће; он види да га она непрестано креће нечем бољем, долази до уверења да тако мора бити и да би била права лудорија мислити и тражити да се она, ради појединаца, задржи и уништи.

Према томе, дакле, само од тебе зависи да неустрашива срца излазиш насу́срет свима догађајима, да останеш, па ма шта се догодило, онај *који воли живот и своју Отаџбину*. А да би тако могао радити, утуви ово: сврха је твоме животу, не да се према њему и твојој вољи уреде догађаји, те да и развијање света буде подчињено твојој машти, него да живиш, као бу́ће способно за живот у заједници, у догађајима који ће се низати један за другим. Како се унутрашњи мир састоји у томе, да се наше бу́ће прилагоди својој сврси, ти ћеш моћи, ако радиш како треба, задовољно живети, и када ти срећа буде леђа окренула. Оно што ти је у власти, твоје је; твоја је судбина у теби, од тебе она и зависи. Ако хоћеш да будеш честит човек, ко те може спречити? Нико. Ето твоје власти! Ако хоћеш да се владаш у свакој прилици како је теби воља, може ли те ко спречити? Не може. Ето опет твоје власти! Али, ако се, после

ч што си учинио, а што је требало учинити, не

догоди оно што желиш, зависи ли то од тебе! Не. Ту твоје власти нема, па ни унутрашњи мир не зависи од тога.

2. Ако не успеш утеха ти је да си чинио своју дужност

У сваком твом послу твоје је да спремиш да до успеха дође, хоће ли га пак бити, то није твоје; не зависи само од твојих жеља и од онога што ти радиш да га буде, већ, и нарочито, од општега рада коме је све подчињено. Ако неко предузеће пропадне само зато што га ниси довољно припремно. то може бити прави узрок туге, јер није учињено нешто што је од тебе зависило, а ти си за то одговоран. Ако оно пропадне и поред свега твога старања, уверење да си чинио и своју дужност и све што си могао, утешиће те.

Ако ти срећа окрене плећа, ако си сиромах, ако си непознат, ако си болестан, немој клети ни викати. Чему воде уздисаји и клетве? Ради више. труди се да чиниш боље, зови лекара. па ако и то не помогне, онда ћеш, у напору који си чинио да до успеха дођеш, наћи утехе за свој неуспех. Унутрашњи мир зависи од тога, како вршимо своје дужности: што будеш боље чинио своју дужност, то ће и спољни узроци све слабије на тебе утицати. Отуда и оно свеопште правило: да је сваки своје среће ковач.

Останеш ли после неуспеха сломљен и помућен. не будеш ли у стању да се повратиш, испитај брижљиво узроке твога стања. Жудиш ли, себе ради. за

богатством, гласом и здрављем? Ако за тим тежиш, не чуди се што ниси у стању да се измириш са судбином, јер ти је саможивост у томе била главни покретач. Тежиш ли за богатством, гласом и здрављем само зато да свој живот јаче и корисније употребиш за ближње? Сети се увек да заслуга нашега живота није у погодбама, под којима га ми имамо, него у употреби коју од њега чинимо; ми ћемо га довести у склад с намерама пририде, нѐ богатством, гласом и здрављем, него радећи као створови способни за живот у заједници и живећи као добри грађани и праведни људи. Ако си сиромах, незнатан, болестан, поље твога рада је истина сужено, али доста је да чинимо оно што треба, па да будемо корисни Отаџбини; ми јој дугујемо само оно што можемо.

Врши своје дужности у кругу који ти је судба одредила, па ћеш опет бити честит човек, на кога се срећа смеши: имаћеш увек мирну савест. Ми не бирамо улогу; наш је задатак да играмо добро ону која нам је додељена.

3. Сећај се увек онога од чега зависи унутрашњи мир

Савет је лако дати, рећи ћеш ти; али како се могу ја уздржати, ако поред себе, честита и сиромаха, видим неваљалца како постаде богат; ако поред себе, паметна и незнатна, видим како се незналица пење до славе; ако поред себе, уморена и болесна, видим распусника здрава као дрен?

Опомени се само онога, да се највеће добро добија нѐ богатством, славом и здрављем, него радом

какав налажу природни закони, покоравајући се својој судбини. Ако сматраш богатство, славу, и здравље као оно што се највише може пожелети, шта ће онда бити? Ако ти срећа окрене леђа, ти ћеш се љутити, али ће ти узалуд бити, јер се противу тога не може ништа; твоја ће се жалост увећати, и, уместо да рàну залечиш, ти ћеш је већма отровати. Ако се, напротив, привикнеш желети само оно што си у стању добити и сачувати, онда ти могу разне незгоде у животу долазити, њихови ударци неће ти много нахудити. Ко се може назвати мудрим? Да ли онај који своју срећу тражи у ономе што не зависи од њега и што се може за час срушити, или онај који је тражи у себи самоме и заснива је на поуздању да, само ако он то хоће, ништа није у стању пореметити мир савести његове?

Ти се смејеш детету што удара камен о који се спотакло: немој да се и теби тако смеју; немој протестовати ни бунити се противу онога што је неизбежно. Прими све без слабости, као човек који је, давши свој пристанак да ће живети као и остали свет, на све унапред спреман.

4. Јачина душе. Нада

Зар је обично разлагање, рећи ћеш ти, јаче од саме очевидности? Зар није боље бити здрав и богат, него ли болестан, незнатан и сиромах? Ако јесте, зашто не бих то и сâм волео; а кад волим оно што немам, зашто не бих то и желео; кад желим, а не могу то добити, могу ли бити равнодушан?

Извесно је боље добити оно што се жели, а како је снажан и моћан грађанин много способнији да служи заједничкоме интересу, него ли онај који је слаб и болестан, и пошто је допуштено све оно што се не противи љубави према ближњему, ти можеш желети и здравље и богатство. Јачина душе није зато да будеш равнодушан према жељи за здрављем и богатством, него да се свикнеш бити и без тога, и да, тога ради, не стваращ веће зло него што је у ствари. Здравље и богатство нису предмет за живот, него само средства да се до њега лакше дође, то јест, помоћне, а не и неопходне погодбе. Твоја би туга била претерана ако се одречеш својега позива зато што њих немаш; подаш ли се тузи, ти ћеш то и учинити и угушити у себи извор радљивости. Највеће је добро — то јест унутрашњи мир — награда за савесно вршење дужности; ако у томе тражиш себи потпоре, јачина ће твоје душе одмерити сваку ствар по њеној заслузи; оно што долази на друго место, никада неће победити оно што долази на прво место, и све оне муке, које долазе споља, доћи ће на друго место, као и узроци који су их створили.

Ако те јачина душе и не сачува потпуно од њих, бар ће учинити да будеш у стању једнога дана поднети стрпљиво све што се сутра може и променити. Један ти удар нанесе жалост, а други ће ти донети радост; будућност је утеха за садашњост. Будп увек добре воље да би увек био и јак. Угледај се на сељаке; да ли они, кад берба омане, губе храброст и напуштају своје винограде? Не. Опет

раде, ђубрê, окопавају, вежу, режу и опет окопавају с таквом вољом као да је берба била одлична. Радећи те послове они чак и певају, јер докле год се сунце, извор живота, сјаји на видику, дотле ни њих нада не оставља. После рђаве године доћи ће добра.

5. Ради као што треба Србин да ради

Створиш ли од љубави према ближњему један — и то најбољи — део самога себе, још ниси створио прибежиште у коме ћеш наћи ведрину и једнако расположење. Нека ти осећање солидарности, које те везује за твоје суграђане, подиже храброст и помаже у мучним тренутцима. Сећај се увек славне прошлости своје Отаџбине, врлинâ њених у тешким данима, њене будућности и ђênијâ њених, с муком и неизмерним жртвама извојеваних тековина, њене велике улоге ослободитељке неослобођене браће, апостола правде и слободе!... Сећај се великих људи који су играли важне улоге у тој прошлости и били огњиште славе; опомени се грађана слављених ради њихових грађанских врлина, војводâ који су водили војску у победу, писаца и уметника, у чијим се делима најбоље огледају наш језик и укус. Нека се и твоја душа загрева љубављу према Отаџбини која је њихову душу испуњавала. Увек се питај: као син овога народа, као наследник ових дивова, ових јунака, шта треба да радим па да будем прави Србин?

6. Губитак оних које волимо

Има таквих туга и жалости, за које је у будућности немогућно наћи утехе, па ни наде да ће боље

бити, јер се не може поправити губитак који нас баца у жалост. Ти ме волиш, а ја ћу умрети, и умрећу, тако треба да буде, пре тебе. Шта треба у таквим тешким трепутцима да ради ваљан човек, гледајући, како нестаје са света оних што су му најмилији?

Да ли да ти речем, немој жалити? Или да те, као стоици, светујем: опај који ми даде пријатеља, одузе ми га; ја га нисам изгубио, већ му га само вратио. Зар нећеш осетити губитак ако мене нестане? Шта, зар да не зажалиш! Зар је пријатељство што и камен с улице; чим се истроши замењуј га другим? Та и дрво плаче кад му се гране одсеку, те неће срце кад му се ишчупа оно што је за њ прирасло. Не жалити, дакле, значило би немати срца, не волети. Буди спреман за жалост, иначе ће ти срце бити сухо; а кад то време дође, сети се да ни један од нас нема само једну љубав и једну дужност и да смо, докле смо живи, обавезани Отаџбини и онима који су око нас. Ако се раскине веза, која те за свет везује, она не кида све оне које те везују за породицу, пријатеље и остале грађане. Ти си и даље обавезан, ти и даље водиш рачуна о својим делима; чак и онда, када тобом облада туга, сачувај храброст, да би могао и даље радити шта треба.

Жалост уместо да те обори може да ојача твоју честитост. У свакој великој жалости — где нас губитак онога кога смо волели дирне до срца — има то добро, што нас она уздиже изнад саможивости: пред величином боље отпадају све оне ситне личне

ствари које често узимају оно што је у нама најбоље. Употреби такву прилику, те се озбиљно одлучи да се бавиш само о оном што је достојно човека; здружи успомену оних, за којима тугујеш, с поправком својом.

Никад не ропћи на судбину. На што то? Ако те нешто много тишти, помисли у себи да сваки човек нешто трпи, да је то уздарје природе, да је жалење, као и све на свету, ограничено. Сваки дан доноси собом свој део забаве, па оне остале потискује у заборав, као што песак, ношен таласима, покрива слојеве који су пре њега били на обали. Живот се обнавља; доће час кад од рâнâ остане само ожиљак, кад од туге не остаје друго до сёта. Оно што може твоја воља, не дај сили да себи подчини. Пошто ће временом нестати твоје туге, дођи к себи, употреби све силе и од ње начини оруђе које ти неће никад дати да заборавиш да си бйће створено за живот у заједници, нити да престанеш бити вредан и радљив син Отаџбине.

7. Смрт

И ти ћеш умрети! Доћи ће дан кад ваља оставити све: радост и тугу, пријатеље и љубав, остварене жеље и дела своја.

Мудраци су од памтивека тражили начине и средства да се човек спреми за тај час. Једни су говорили да се треба свикнути на мисао: да је смрт сврха живота, а родити се, да је то почетак умирања. Савест се буни против оваквог мудровања; кад ратар

пође на њиву, он иде да ради, а не да се врати; повратак прекида његов рад, али се не сме рећи да је то била његова сврха. Други су опет учили: на смрт не треба мислити, као да се може о њој не мислити и не размишљати. Сва та умовања нису ништа друго до голе сањарије.

Живот је себи сврха која налази задовољења у својој потпуности; човек је зато да ради што му је природа наменила. Ако тако ради, то јест ако је честит, што ће рећи, ако му је владање у складу са сврхом живота његова и унутрашњи му је мир ујемчен, па га мисао о смрти неће мучити. Чини што треба да чиниш, предај се сав своме позиву па нећеш мислити на смрт.

Дође ли смрт нагло, затећи ће те на послу, зашто би се, дакле, о томе бринуо? Ако ли пак старост, болест или постепени губитак снаге преобладају, видећеш како смрт долази, па за што би је се плашио? Ако си радио што честит човек треба целога живота да ради, савест ће ти бити мирна, умрећеш с уверењем да ниси свој живот у лудо провео.

Да, знам добро, тешко је раставити се од својих, тешко је престати учити се и у науци уживати; али ако је у твоме срцу љубав према ближњему ухватила корена, она ће својом благошћу умањити сву тугу. Сваки од нас има по нешто да уради у општем раду, а да би се дело продужило, потребно је да човек, кад учини што је имао, уступи место другима који ће радити на истоме послу, баш као што се пшеница, кад је пожње, замењује новом. Зашто да

жали живот онај који је у њему имао више рђавих него добрих дана? Ако је некоме био више пријатан него мучан, нека се покаже захвалан, остављајући га без роптања. Зар не осећа да ће сасвим умрети? Заједничко дело, које је за тренутак било и његово, продужиће се: Отаџбина, у којој си живео помажући својим радом њезину животу, остаће и после тебе и предаће онима који за тобом дођу оно што си ти урадио.

8. Ако ти је савест мирна биће ш и благ и спреман на све

Страдали ми материјално или морално, у свакој прилици, где је нешто наше повређено, ваља да нам је савест чиста, да смо с њом у миру — то је лек. Имати мирну савест, то је добро које нам нико не може одузети. Старај се да ти је савест мирна. Кад имаш мирну савест, бићеш милостив према људима и готов да сносиш много штошта, и ништа не може онда то добро умањити. А ако волиш живот, мирна ће ти савест сачувати увек добро расположење и радљивост.

Чини све што до тебе стоји, јер ти је то удео у општем послу; оно што од тебе не зависи прими без поговора. Ма какви се догађаји развијали, срећни или несрећни, сматрај их као прилику где ћеш на делу огледати честитост. Да је све као што треба на овоме свету, поштење не би ни постојало као врлина. Њега има, јер има и зла, па нам ваља бирати између зла и добра. Догађаји ће тежити да те

на много начина повуку за собом; не допуштај то и води сâм себе. Сматрај их као питања која ти судбина поставља; ако их не разрешиш ти си њезин роб. Ради као онај стоик, за свако од њих имај као одговор једну врлину. Ако те превари пријатељ, мудрост те подсећа да је то био човек. Ако се разболиш, лечи се и предај се судбини својој. Ако те каква страст обузме, ту је умереност. Ако ти се срећа укаже буди скроман. Догоди ли ти се каква несрећа, ту је храброст. И тако иде редом: на сваки нов догађај одговори новом врлином. На тај начин уместо да ти шкоде, они ће ти сваког дана оснажавати душу, привикавајући те да слободом владаш. Мало по мало научићеш да се узвишујеш над догађајима, па ћеш, ван њихова домашаја, доћи дотле да ћеш мирно гледати како пролазе поред тебе; ни њихова хука, ни претња, ни примамљивост неће помутити твоју душевну ведрину.

Колико се треба дивити оној неустрашивој души која, здраво судећи о свему, не подлеже утицају случаја и судбине! Она је велика, јер је посве слободна; она има пред собом своју сврху; њезина воља не зна за препреке. Кад потпуно употреби своје моћи, човек такве душе достиже до највећег задовољства — задовољства са самим собом.

О РАДЉИВОСТИ

1. Заједничким се радом ствара човек

Што је у души види се често по телу оно је снажно и издржљиво само тако ако му се крепе силе и ако се чува од неумерености: треба га хранити, одевати и заклањати. Живот нам зависи потпуно од тога, како задовољавамо ове потребе, и с тога смо обавезани старати се да њих, пре свега, подмиримо. Што нам више времена одузима ова потреба, више смо робови спољнога света, па смо, према томе, и мање слободни да развијамо наше моралне и умне способности и да располажемо собом. Умањити количину рада који је људима неопходан, да би задовољили своје неодложне потребе, значи увећати количину пажње коју могу поклонити своме усавршавању. То је очевидно. Због тога се и славе као добротвори човечанства они чија су открића допринела да се дође до овога резултата: кад се мучи целога дана да заради што му треба за живот, он је сасвим подчињен материјалним потребама; али ако му какво откриће скрати труд, у толико ће ослободити његов дух, дајући му времена да га усавршава. То је људе и нагнало да се удружују;

радећи у заједници, они једни другима помажу; поделивши послове према својим склоностима, они су се користили својим силама како се најбоље могло, те су узајамним помагањем лакше задовољавали своје потребе. Друштва чувају раније стечена знања, те се поколења која долазе једна за другима користе искуством прошлости. На тај су се начин људи, додајући данашњу тековину јучерашњој, мало по мало, ослободили првобитног варварства, када се, подчињени најгрубљим прохтевима, не разликоваху нимало од других животиња, и достигли су висок ступањ цивилизације, у којој ти можеш данас потпуно да се развијаш.

Погледај како се међусобно помажу људи кад су у друштву. Обућар шије обућу, орач сеје пшеницу, хлебар пече хлеб, ткач и кројач справљају одело, мислилац усавршава своје дело које ће уму давати хране, а државник бди да се извршују закони који им штите интересе. Један ради за све, а сви раде за једнога. Усамљен човек, ван друштва, био би преплављен потребама, јер не би могао у исто време орати и ткати, шити обућу и пећи хлеб, размишљати и бранити своја права, ако би му их суседи вређали; у друштву му је, напротив, доста да ради како треба свој посао, па да му оно подмири све остало. А кад га оно ослобођава од толиких брига, зар није онда право рећи да човек само у друштву ужива истински своју слободу, да му је само у њему допуштено изабрати начин живота који одговара његову укусу и склоностима. Један ради

тешке послове, јер је снажан; други тражи и учи занат за који се хоће само окретности, јер је слаб; који је мирне нарави задовољава се и малим добитком, само ако је сигуран; предузимљив човек подухвата се, ма не успео, великих предузећа. Један се прихвата разних послова, други се бави науком или изучава вештине, трећи се посвећује државној служби; овај остаје у селу, онај више воли варош. А сваки, према своме позиву и тражећи како ће најбоље употребити своје способности, приноси свој део потребнога рада општем благостању; занимање његово није само средство за опстанак, него је, у исто време, и средство, помоћу којега сâм плаћа другима оно што од њих прима — оно је његова друштвена дужност.

2. Честитост остаје увек честитост

Стари су добро осећали колико смета нашем умном и моралном напредовању ова подчињеност материјалним потребама, и већина је њихових философа била мишљења да је томе лек у добровољној сиротињи. Сузбијајући природне склоности, које упућују човека на лак и угодан живот, они су саветовали своје ученике да се задовољавају оним што је неопходно.

Таква су учења поникла у оним срећним странама, у којима се може спавати под ведрим небом и живети од плодова с дрвета; али онамо, где тело, због сурове климе, има већих и јачих захтева, осећа се да нису у складу с истином, да су супротна оном

што мора бити. Који су гладни мисле о јелу, којима је зима, о оделу и склоништу, и никакво уживање не одржа победу над овим потребама: они су им робови и, да би их задовољили, заборављају на све друго.

Није важно да се навикавамо не водити бригу о потреби која нам се готово неодољиво намеће, него нам се ваља трудити да умањимо, у колико је то могућно, њезину власт над собом. Морамо се покорити ономе што бива, али тек онда кад видимо да друкчије не може бити, јер храброст није зато да нам помогне трпети што нас снађе, него да нам помогне побољшати своју судбину. Лепо је стоички подносити жалост, али је још лепше старати се да јој се уклоне узроци. Човекова је природа таква да од ње треба захтевати само напоре који су неопходни. Ослобођавајући човека беде рад му умањује изгледе да се огреши о честитост, утврђује у њему друштвени нагон, ублажује му обичаје и упућује га правилним мислима, јер му даје прилике да усаврша свој ум. То управо даје раду обележје и светиње и величине, јер човечанство, ослободивши се притиска нужности, а помоћу рада, осваја свет и без престанка се уздиже све више, потпуно свесно да је оно само део васељенин.

3. Ми смо дужни радом помагати друштву

Бити јаке воље, трезвен и умерен, не допуштати да га збуне ни спољашњи догађаји, ни властите страсти, то је неопходно свакоме који хоће да ради право,

али то још није довољно; сваки је, уз то, дужан принети свој део величини рада од којега живи друштво. Шта је стало Отаџбини и твојим сугрђанима, што ти достижеш унутрашње савршенство, ако не помажеш општем послу, и ако ти се то савршенство не огледа у животу који треба да је испуњен радом? Од друштва позајмљујеш његову сурадњу, па си му зато и ти дужан указивати своју; не радиш ли тако, значи да не дајеш што си му дужан. Пошто си створен за живот у заједници, па су ти баш због тога потребни други, не можеш радити усамљен, јер си и сâм другима потребан. Треба да си и једно и друго, и пошто друштву имаш да захвалиш што си одрастао и што се још развијаш, у свакој прилици треба да радиш, како то приличи бићу створеном за живот у заједници.

Отаџбина има право да ти каже: ако си паметан, ја сам ти памет створпла; ако си учен, мени за то дугујеш; ако си слободан, у мени налазиш своју слободу; ако су ти на расположењу сва блага најлепша од свих цивилизација, ја сам их скупила и очувала — како ћеш ми се ти за све то одужити? Ти си део мога живота, п. одговоран си ми за један делић мога благостања; изабрао си према својим способностима и укусу један од заната који одговарају мојим потребама, и дужност ти је да га како треба радиш, те да се мени одужиш. Обогатих те својом тековином и твојих сугрђана, обогати и ти мене својим делима.

су се дивили Диогену који се задовољавао само оним што му је најпотребније. Уместо да га је водила његовој снази и величини, та је недоследна филозофија уништавала живот; она је била одрицање закона природних, којима је тежила. Она је створена од неутешних доктрина које су постављале за идеал живоме створу ово: да живи што мање, да бежи од друштва, и да га, пошто је од света створила пустињу, очајна баци у страховиту чаму усамљености и некорисности. „Зар слободна душа не личи на усамљено небесно тело, које се окреће у празноме простору“ узвикнуо је застрашени Марко Аврелије, коме се, пошто није марио више за живот, чинило да смрт сувише споро долази.

5. Садашња су времена боља од старих

Радујмо се што смо се родили у боље доба. Једнакост је законом призната; братство је свуда објављено; сви смо грађани Отаџбине; њезино имање и наше је, њезина слава и нама припада. Сврха нашем животу далеко је над личном коришћу, отуда он црпе племенитост и величину, због којих га и волимо и у најмучнијим тренутцима. Живот није више само проба без важности, коју треба што пре издржати, него један део живота свега човечанства; њега има, јер је потребан другим људима, а наша мудрост води правоме добру, унутрашњему задовољству, јер је животу начело и сврха: љубав према себи равнима у којој ћемо наћи најсавршенији развој нашега бића.

Како је бедан Диоген у своме бурету без одела и с нешто зрна за храну! Зашто је живео? Говорио је да може бити без других људи. Да лепа триумфа таштини његовој! Али и други су људи могли без њега; жалостан резултат за такве повреде човечје природе. У своме бурету нити је могао склонити какву породицу, нити пријатеље својом храном исхранити, нити помоћи у својој намерној беди људе који би, мање јаке воље од његове, морали подлећи, да су се лишавали онога чега се он лишавао. Усамљени живот одаје саможива човека, и он је противан братству. И све то му је било узалуд; и ако је он презирао људе било их је у Атини много који су му се дивили; то доказује да смо ми нешто тек поред оних који су нама равни и да је друштво наша природна средина.

Наш идеал одговара потпуно нашој природи да у друштву живимо; он је у томе да се не кријемо; да се не повлачимо у себе саме, него, напротив, да смо свуда; да дамо све оно што је добро у нама; да се нашим способностима користе сви, као што се ми служимо њиховим; да трошимо не упропашћујући оно што су нам стари оставили, али да и ми нашим наследницима оставимо увећану тековину.

6. Занимање је служба друштву

Друштво, чији си члан, налик је на послугу што је на броду, сваки помаже у нечему његову кретању. Капетан брода и кормар имају важнију улогу од

обичних мрнара; али су потребни: и прост мрнар, он распиње једрила, и кувар, он спрема своме друштву храну. Ако један од њих не чини оно што му је дужност и занемарује свој посао, уди и броду и своме друштву. Такво је и друштво: грађани су мрнари, занимање које изберу њихова је помоћ у кретању брода па, према томе, како који своју дужност врши, добро или рђаво, и интереси друштвени су добро заштићени или не. Земљорадник који не обрађује свој комад земље не само што је ленивац, већ и непоштен човек: користи се доброчинствима друштва а не враћа их, и на тај начин краде жито осталима, којима је требало да га дâ. Томе је сличан и радник који не гледа свој занат, и јавни службеник који не гледа своју службу, и уметник који не ради свој посао: сви они раде и против солидарности и против правде.

На посао! Ако хоћеш да живиш као човек у друштву, стеци знања која можеш, вежбај своју снагу, усавршисе у своме послу, управљај савесно оним што је твоје. Гледај да што више допринесеш заједничком послу и благостању своје Отаџбине.

7. Мислити на друге значи мислити и на себе

Никада немој у љутњи рећи: та докле ћу већ мислити о другима? Шта, зар никада да не помислим на себе! Да се увериш да најбоље мислиш на себе кад мислиш на друге, нека ти за пример послужи ово. Опазиш ли некога да зевајући говори, како је

свет досадан и живот једнолик, упитај га одмах: шта радите ви? Ако је искрен, он ће ти одговорити: не радим ништа; а на што у осталом и радити? Ти ћеш му онда моћи одговорити: почните што да радите, па ће и досаде нестати, ви ћете заволети и свет и живот.

Наша душа и наше тело створени су да се вежбају; оставити их да труну у лености значи ићи противу природе, изложити их мукама. Живот је у раду, без којега пема здравља живоме створу, јер иначе не може наћи потребну му равнотежу.

Снага, коју ленивац никако не употребљава, претвара се у разне чудноватости и ситничарења као расад који се у мраку развија, те не даје друго до безбојно, без облика и без плода биље. Досада га мучи и удесетостручава његове пороке, јер јој он у њима тражи лека; ако је развратник или пијаница, он разврат и пијанство хоће да отера досаду, а што је на овај начин више избегава, све то дубље гази у саможивост и несрећу. Ненавикнут на рад и труд, све је суровији према другима, што је попустљивији према себи; лако опрашта све што годи његовоме мекуштву, али не опрашта ништа што му уди, те тако постаје неосетљив, кукавица и подао; то је пре људска лешина, него ли човек. Таква будућност очекује свакога ленивца, и то неизбежно.

Радљив човек, напротив, црпе снагу да истраје као честит, у самој радљивости својој; кад се удубе у свој посао, све страсти његове спавају и он не

осећа много муке да их савлада. Суделујући у заједничкоме животу он осећа да је већи, те му никад и не могу пасти на ум оне нискости о којима се баве беспосличари; он је уверен да ради свој задатак, живот му није празан, те му и осећа сладости, налазећи у њему у исто време и потпуна мира.

О ПРАВДИ

I Љубав према ближњему

1. Шта је то правда

Кад постанеш мудар и одлучан, вредан и умерен, онда ћеш моћи с правом тежити узвишенијем животу, држећи се у свему врлине која треба да нам буде водиља у нашим односима с другим људима. Кад у теби не буде ничега саможивога, правда ће руководити твојим осећањима и држањем, а сâм ћеш бити у сагласности с оним неодољивим редом који влада у свему што те окружује; уздићи ћеш се толико, да ћеш тачно знати, од чега ти зависи опстанак и волећеш оне који ти буду помагали да чиниш што треба.

Правда држи у хармонији појединце и друштво. Хоће ли грађанин, испунивши своје дужности, стећи унутрашњи мир, хоће ли Отаџбина уживати плодове слоге, које може бити само тамо где је честитости међу њеним синовима; хоће ли обоје, и грађанин и Отаџбина, достићи у животу ону потпуност коју му могу дати само врлине, кад се тачно врше — све то зависи од погодаба на којима се заснива правда.

Где је правде ту нема сукоба личних и друштвених интереса, нити борбе између њих, ту постоји само заједнички интерес, за који праведан човек ради према својој снази. Друштво је таквом човеку природна средина, у којој једино може живети, тешко му пада све оно што га од ње удаљује, као што му је тешка и свака повреда, нанесена његову бићу; он осећа да себи шкоди кад наноси штету његовим члановима; он их воли као нешто без чега не може живети и њега боли најмања штета која се њима чини. Све оно чега се сам боји и што себи жели, то жели својима ближњима и тога се боји за своје ближње; како они мисле тако мисли и он; у свакоме послу има увек на уму да је створен да живи у друштву, и свака његова радња, удешена према природним законима, изазива радосно осећање да је испунио оно што треба, те с тога чинити добро и имати га значи за њега једно исто.

И љубав према ближњему има својих задовољстава. Она ствара исто онолико радости онима који чине добро, колико и онима којима се оно чини. Она се храни сама од себе, јер има у себи и разлог своме постојању и основу своје животности.

2. Разлика између правде и законитости

Обично се каже да је праведан онај који чини другима оно што је дужан чинити. Треба имати на уму да вратити оно што је неко нама чинио, не значи вратити потпуно оно што је нама чињено, па, према томе, то и не значи бити потпуно праведан.

Кад неко учини услугу, није ту само услуга, већ и воља с којом се то чини. Ако се услуга може проценити, воља не може: она се **може** вратити једино захвалношћу која је само облик љубави.

Вратити просто учињене услуге значи учинити само оно на што човека и закон може нагнати, јер закон не може регулисати и осећања, а правда је тек кад се врати учињена услуга и човек опет остане захвалан ономе који му је учинио. Ето, зашто и та врлина има за предмет љубав према ближњем, који нас свакога часа помаже. Ми не можемо живети без друштва, и онда је неправедна свака саможива радња, тј. свака радња која њему штету наноси, јер јој је основа у незахвалности. Оно без чега не можемо бити треба сматрати као један део наш без кога не бисмо могли живети, а како без ближњих не можемо бити, то их морамо волети као себе саме, њихове интересе сматрати као своје и према томе радити, а то ће рећи, да не радимо оно што би им било штетно, а да радимо оно што би им било корисно.

3. Ако ниси у стању волети људе онда ни сâм ниси добар

Не допадне ли ти се свет; не успеш ли волети га; не нађеш ли никаква задовољства у правди, томе си сâм крив, јер значи да се ниси још отресао своје саможивости и да ниси још довољно спреман. Онај који људе не воли, сâм је томе крив, а не људи. Желиш ли да ти буде добро међу њима, да делиш њихову жалост и њихову радост, да осећаш нежна

осећања љубави, гледај да се промениш, буди сâм најпре добар; какав си сâм таква је и слика која се ствара о њима у твоме духу. Савршенство тра́жи у себи, а не у њима: оно ће ти дати, с унутрашњим миром, благост која ће се око тебе разлити у доброту.

На основи каквога би права смео помислити да не дугујеш своме ближњему ништа и да га презиреш? Ти си грађанин цивилизоване земље само зато што су наши стари неуморно прикупљали све што видиш око себе. Зар ово друштво у коме живиш не траје само зато што су снаге његове, тј. његове врлине, јаче од порокâ који теже да упропасте друштво? Па зар то није доста да људе волиш?

Сећај се увек знакова љубави, доказа братства, којима си само ти окружаван; колико су те родитељи волели, колико твоји пријатељи, колико је њих потекло теби и ако си их једва познавао? Зар не видиш око себе толико врлина свакога дана? Погледај онога колико је мудар; овај је племенит; други без страха; трећи поштен; онај опет неће склизнути с права пута. Зар и то није доста па да волиш људе? Замисли да можеш бити одвојен од тих људи којих се клониш, као вечно сит човек пуна стола. Страх од усамљености нашао би у твоме срцу осећања љубави, која захвалност није у стању пронаћи.

Зато их воли, поступај с њима као с друговима, а ако мораднеш нешто њих ради и трпети, опомени се колико су они теби чинили. Сети се нашега детињства. Шта су наши, отац и мајка, мука поднели, докле су нас одгајили? Шта су све они морали радити,

да бисмо само боље спремни ушли у животну борбу? Па знаш ли кад су они срећни били? Онда када су од својих уста одвајали да нама, сем онога што је за наш живот потребно било, набаве какву играчку. Родитељи су живи пример свакидашњега пожртвовања. Сећај се увек њих; пример њихов изнеће ти најбоље пред очи доказ, да ти ниси створен да живиш усамљен и да човек, кад већ не може бити без туђе помоћи, не треба ни своју да одриче.

4. Како треба поделити нашу љубав према другима

Правда је заснована на захвалности, па и наша љубав према ближњему треба да буде у сразмери с услугама које нам ближњи чине; иначе би она дошла у опреку с правдом.

Не треба ни помињати, мислим, да ми не можемо ставити добра, честита и друштву корисна човека у исти ред с непоштеним људима који су само од штете. Први има права на љубав и поштовање, а други само на сажаљавање које обично изазива несрећа ближњега.

Воли оне који су око тебе, онако и онолико, колике су и какве њихове услуге; према њиховоме карактеру одмери и своја осећања. Пре свега воли оца и мајку своју, они су ти дали живот; поштуј их чак и онда када чине нешто што ти не одобраваш. Било би Богу противно када би ти противу њих устао! Воли породицу, у њој си, слабачак и нејак, нашао прве заштите, у њеноме си крилу налазио увек искрене помоћи; ради тако да те нико не може

наговорити да учиниш нешто против ње под изговором, да ћеш имати целога живота времена да јој се одужиш. После породице воли своје сроднике који су ти природом одређени за савезнике и потпору; па онда пријатеље за које те веже узајамно поштовање, њих си сам изабрао, у пријатељству је оличено оно што је најлепше у друштвеном нагону; најзад и све своје земљаке који раде с тобом на истоме послу, а који су тако рећи саставни делови исте зграде. Дај свакоме своје: одобравање добрим људима, почаст онима који се достојно владају, поштовање онима који, вршећи разне јавне послове, представљају тако рећи вољу твојих суграђана; диви се онима којима је, било судбином, било природом, било приликама, намењено да учине велике услуге држави; поштуј старе људе који су већ дали свој део рада на заједничкоме послу; чувај младеж, ту наду народну; води бригу о паћеницима којима нико помоћи не може; буди благ и добар према скромнима, који су друштву потребни као и темељ згради каквој.

Идеал је свакоме друштву у томе, да сваки грађанин врши правду у кругу у коме се креће; везе пријатељства учврсте се тако да их ништа не може раскинути, те и слога почива на необоривој основи узајамне љубави.

5. Особине праведна човека

У праведна човека преобладује осећање части, које одређује све његове радње, те не зна за кукавичлук. Кад има да бира између два зла, моралнога

или телеснога, између срама да буде незахвалан друштву, чинећи зло, и невоље да умре пре него да га учини, кукавица више воли вечну срамоту; праведник ће пак, уверен да ће га нечастан посао бацити с правога пута, радије и умрети него срамно живети.

Данас су врло ретки случајеви да се честитост смрћу плаћа, али је пуно тренутака у животу праведникову, у којима треба без страха да погледа смрти у очи. Све оно што се не слаже с љубављу према ближњему стидно је, па зато се он, ма шта га то стало, тога клони; осећање части даје му снагу да не попусти никада; ма у какву прилику дошао, он остаје исти: искрен, поштен, племенит, добар, великодушан, чврст и благ.

6. Презири лаж

Друштво може живети само кад су сви у слози, а слоге може бити само тако, ако су односи између грађана потпуно поуздани; они помажу једни друге, рачунају једни на друге, а међусобно поверење чини снагу и благост њихове заједнице. Уздрмати то поверење значи повести у опасност и сам друштвени опстанак.

Човек, који вара своје ближње, да би отуда имао какве користи, најочигледније обелодањује своју саможивост; закони у највише оваквих прилика кажњавају његово непоштење; онај који лаже без икакве користи, само зато што воли, није мањи кривац, јер је

ужасна радња служити се речју — без које се бити може — да се поремете односи међу људма.

Да не говоримо о ономе што закон осуђује, јер праведник не чини зло зато што му то закон забрањује; слободна воља му је правило о владању, па како га она само добру води, то он и не може чинити ништа што није добро. Он ради и збори отворено, просто, без хвалисања, јер му је још сувише далеко доћи до сврхе којој тежи, па је зато и скроман; не полаже на спољне знаке, њему није главно оно што споља врлину одаје, јер он саму врлину поштује; ради без претварања, јер, тежећи ономе што је честито, нема шта да крије. У речи му се душа огледа. Као год што се ни на што неће одлучити пре него што добро промисли и створи план за своју радњу, исто тако неће тврдити оно што ни сâм не верује. Он обећава само оно што може испунити, да се не би они којима је што обрекао узалуд радовали, а кад што обећа, стара се да обећање испуни, како му се не би казало да не држи реч. Он је сав такав да свàк, ко с њим дође у додир, може одмах видети, какве су његове одлуке и колико се на њих може ослонити. А оне ће увек бити онакве какве честитост налаже, и, пошто се само на један начин може бити честит, он неће никада двоумити којим ће путем поћи. Као човек он може и погрешити, али ће се и ту моћи видети његова честитост. Ако га стид није спречио да погреши, никакав лажан стид неће моћи то поправити; неће се он, заборавивши друштвене

обзире онда кад је грешио, сетити стида кад треба погрешку испаштати.

Ма како се чврсто држао, у животу његову нема ничега усамљенога. Он врши нечујно своју дужност. Љубав према ближњему упућује га да буде одмерен, да свакој речи даје праву вредност и место; ако је озбиљан у важним пословима, умеће се и насмејати кад затреба. Он ће се нашалити и у шали ће говорити истину, али је никада неће брутално казивати. Он зна да је и задовољство друштвена врлина и да неотесан човек није далеко од порока кад презире своју честитост.

7. Клони се подлости

Ко хоће да заслужи име праведника тај не сме имати у карактеру нискости, које нису никада по вољи друштву. Све оне имају своје основе у саможивости, те не допуштају човеку да види даље ван својих прохтева, а лек му је у братској љубави, која враћа прохтеве у њихове природне границе.

Ако си ситничарских осећања, суморан и суревњив, значи да ти мислиш наћи добро онде где га нема: добро је у томе, да ти савест буде мирна. Ко цео свој живот посвети љубави према другима, не боји се да ће му ко то задовољство отети; његова је жеља да га подели са својим ближњим. Ако си сумњало значи да ти дајеш своме ближњему више власти над собом него што је има; кад је твоја једина брига да чиниш своју дужност, шта те је стало шта други мисли. Ако си огорчен, значи да, место

да сâм своју срећу створиш, остављаш тај посао другима и отуда разочарање: буди енергичнији. Јеси ли тужан и невесео, знај да не чиниш оно што треба и да ти то тешко пада, зато се одмах поправљај. Ако си ћудљив и несталан, буди уверен да ниси још на путу честитости, само је онај одлучан у својим радњама, који има за сврху само добро. Ако си свађалица, закерало, заједало, лечи се одмах, јер то значи да се занимаш много стварима без важности; када би знао пре свега шта ти ваља стећи и сачувати, ти би видео да оно што је остало не вреди нимало срџбе. Ако ли си лармало, прёк, љут, суров, то значи да још не умеш да оцениш захвалност којом треба да си задахнут према ближњима који ти свуда помажу. Не трпиш ли туђа мишљења, знај да своја уверења чуваш из сујете, а не из љубави према истини; онај који воли истину готов је увек исправљати своја уверења, да би се само њој приближио.

Немој мислити да ове побројане мáне нису противне правди и да су незнатне само зато што чине зла другима а не теби. Не реци никад: такав сам ја, не могу се поправити, али ја ипак волим људе. Ако ти је природа таква, треба је исправљати, јер све оно, што те спречава у вршењу твојих дужности према ближњему, неће ти дати ни да радиш као бића створено за живот у заједници, нити ћеш моћи ићи одређеним путем.

Уверење да је на своме месту на овоме свету, да је у складу с редом који влада светом, проширће погледе праведника те ће, свикнувши се да мисли

о оном што је велико, бити равнодушан према ономе што је незнатно. Шта су увреде којима га терете, незгоде које му се чине, и непријатности које му се догађају, према задовољству његову? Све то не ремети његов унутрашњи мир, све то он посматра хладно. Сем тога задовољства има он још једно: осећа да му нико не може парушити мирноћу, коју му даје уверење да је радио што му прописује врлина.

8. Буди племенит

Ко је великe душе тај је и племенит, или боље: једно без другога не иде.

Праведник цени богатство не богатства ради, него зато што може више добра учинити; како му је љубав према ближњему главно у животу, богатство му даје више прилике да то докаже. Али он не чека богатство па да помаже убогима; који мисли да даје само оно што је њему сувишно, тај ће залуду чекати дан да буде племенит. Племенитост се не цени по ономе што се даје, него по доброј намери онога који даје. Кад сиромах помаже пријатеље према ономе што има, чини исто толико колико и какав богати Гаван. Био имућан или обичног стања, он даје с истом вољом. Ова врлина му чини највеће радости, јер су ту најпотпуније оличене љубав према ближњем и чистота намере.

Он је и добар; кад затреба он је ту; никад не одлаже за сутра што може одмах учинити, јер има услуга које, ако се не учине одмах, немају доцније

исту вредност. Он зна удесити тако да својим пријатељима уштеди непријатности које сваки осећа кад говори о својим потребама. Све што ради, ради без вике, из задовољства да помогне и испуни своје дужности у Отаџбини; то је радња која потиче из љубави, а такве радње су пријатне.

Кад даје из сујете да би га хвалили, нема права да га зову племенитим, јер он чини добра из личних рачуна а не из братске љубави; даје што очекује хвалу а не што воли добро које чини; кад би знао да нико неће рећи ништа о његову доброчинству, не би ништа ни чинио. То је лажна врлина. Она може имати добрих последица, али има и рђавих. Ко даје из сујете, даје несвесно; нити је праведно бити претерано дарежљив, нити се тиме разметати.

Праведник не даје свакоме без разлике; своја ограничена средства распоређује тако, да их што боље употреби — он чини избор; прво обвезује сроднике, па пријатеље, па онда остале добре, а на послетку незаслужне људе.

Неки мисле да су племенити, а у ствари су мекушци; њих често какве варалице тако обрлате, да све од њих добију, докле други, одиста убоги, не могу ништа добити, јер су бојажљиви и скромни. Често ћеш чути да кажу за некога, који не може да гледа туђе патње и да их се клони, како је добар. Не, такав човек не воли непријатности и избегава их из чисте саможивости; добар човек савлада своје узбуђење, жртвује себе и покушава да помогне.

Праве племенитости и доброте има само у онога који, навикнут да влада собом, чини добра из љубави према ближњему и с размишљањем.

9. Како ваља примати доброчинства. Дивљење

Као год што уме дати, исто тако честит човек уме и примити, а то није најлакша ствар. Он прима доброчинство од другога тако просто и скромно, да не губи ништа од своје племенитости.

Онај, који се осећа понижен зато што су му други помогли, као и онај, који је незахвалан, нису достојни друштва, јер је прва дужност људи, који живе у друштву, да помажу једни другима.

Праведник види у добру које му се чини само доказ братства, и срећан је што око њега влада љубав. Он добро враћа чиста срца, као што га је и примио, и то што пре може; он не чини то зато што му је обавеза тешка, већ иде за тим да сâм себи помогне, како би они, од којих је доброчинство примио, могли помоћи другима, мање одлучним и несрећнијима од њега.

Његова захвалност се не простире само на оно што је њему учињено. Сваки грађанин, кад учини какво добро дело, учинио га је на добро свију, па му је праведник и за то захвалан. Где је племенитост, ту ће и он бити. Велики књижевници, уметници, научници, политичари, војници, људи широких груди и велика ума, чине добра Отаџбини и дижу јој углед; праведник себе сматра за њихова дужника. Он се диви заслузи свуда и труди се да јој се одужи. Њу

подржава и помаже јој. Он не чека да цео свет заслужнога најпре као таквога обележи, па онда да га хвали; чим га нађе, одмах га пред свет износи; учинивши ово он доказује да је од користи и утицаја.

Дивљење и љубав основа су наших најпријатнијих осећања; неосетљивост упропашћује свет, ствара самоћу, у којој душа људска вене и пропада.

10. Буди благ

Ко је велики душом, тај је и благ према својим сугрђанима; презирати их и набусито их примати није честито; који то чини, тај мора бити помало и глуп. Откуда му грубост или презирање? Јамачно не од врлина, јер ко њих има тај је благ и добар, него или због богатства, положаја, некога спољнога преимућства, које му је дао случај, а које му случај може и однети, често због претерано високога мишљења о себи, и ако оно чиме се поноси или није његово или и не постоји.

Не заборави никада да су твоји земљаци твоји другови. Од најмањега до највећега све је то везано оним: сви за једнога, један за све. Ти можеш мирно радити оно чему те је срце вукло само зато, што има људи који свршују остале грубе послове место тебе. Ако какав човек без срца напада немилостиво своје ближње, правећи шалу на њихов рачун, знај да то може чинити само зато, што сељак производи пшенично зрно с тешком муком. Сваки грађанин ради по нешто корисно у Отаџбини, а тиме доприноси заједничкоме животу; он ти је потребан; увредиш ли

га каквом грубошћу или подсмевком, знај да си увредио свога помоћника.

Ако си неједнако благ према ближњима, гледај да будеш блажи према ништима, њима то дугујеш. Образовање, које си добио, чини те се служиш тековинама наших предака у много већој мери него ништа, ма да и они имају на њих исто онолико права, колико и ми, јер раде на томе да се оне очувају и увећају.

Немој мислити да је образовање, које ти је отворило очи, отворило провалију између њих и тебе; срце враћа једнакост тамо где је ум поколеба: тиме се може објаснити откуда у великих људи пријатељство с незнатнима. Поштен и савестан човек, ма каквога положаја био, раван је највишем по врлини и здравом мишљењу. Гледај само лепе душевне особине оних с којима се дружиш, само с те стране треба да их и проучаваш, а кад то нађеш наћи ћеш места где ће љубав твоја ухватити корена. Моћи ћеш их без усиљавања волети; нигде и никад нећеш бити усамљен, нáлик на оне феникс-тице, којима нигде равних нема.

11. Буди попустљив без слабости а оштар без грубости

Често се говори за понекога човека да је праведан, и ако је груб према онима који су га увредили. Кад је праведан, зашто је неосетљив према злу које чини; ако га осећа, где му је нежност? Сажаљавање наше није за оне којима је све добро.

Треба да смо баш онда најблажи кад нам се зло чини. Ко учини што у гњеву, или је злопамтило па хоће да се свети, или ма због чега не заборавља увреду, тај се не може похвалити да је великодушан.

Човек није савршен, зато је и несрећан; пуно је на овоме свету и глупака и уображених, и подлаца и завидљиваца, и претворица и развратника, и тврдица и себичњака свакојакога рода. Глупаци ће те презирати, јер нећеш имати оно што они највише поштују, смелости; уображени те неће видети, јер само о себи мисле. Зашто би их ти мрзео? Хоће ли они умањити оно што ти имаш? Чим не цениш онога који ти се диви, на што ти и његово дивљење? Подлаци ће те преварити, завидљив ће ти замке плести, а страдаћеш и од добрих људи само зато што су слаби и невешти. Зашто би се ти томе чудио, као оно странац кад дође у непознату земљу? Зар теби није одавно познато да се незналице лако варају а да неваљалци само зла чине? Кад то знаш лако ти је онда не љутити се; неће ти изгледати чудно што се они покоравају својој природи, јер у гњеву увек има и понешто чуђења. Кад и једни и други зло чине, значи да не знају где је право добро; није у реду да се ти љутиш онде где треба друге само жалити. Чинећи зло теби они га не чине само теби, него још и друштву чији си ти члан; није дакле добро да се угледаш на оне који вређају и исмевају туђе погрешке, да би показали своју надмоћност.

Према онима који ти зла чине употреби само једно: буди непоколебљиво праведан, остави гњев, презирање и подсмевање.

Никада немој одмах закључивати да је онај који ти је зло чинио радио то из рђаве намере; врло је тешко погодити све узроке који гоне некога на зло рађење, а попустљивост годи нашој немоћи да се добро обавестимо. Зато је потребна благост, јер наше суђење не може бити увек тачно. Осим тога разликуј добро код кривца оно што је последица рђаве навике од онога што је дејство тренутнога расположења. Не би било право да будемо оштрији у једном него ли у другоме случају; тренутак заборава много је лакше опростити тим пре, што је вероватно да се он неће поновити. Кад будеш тако свео на праву меру учињено ти зло, онда испитај, шта ти општи интерес налаже да чиниш с његовим творцем. Ако му опростиш — а племенит човек треба да тежи томе — поступај благо; покажи како се преварио, реци шта је рђаво у његовој радњи, али ипак немој испољавати да си паметнији и бољи од њега. Удеси тако да се не можеш покајати, иначе ће ти мука узалудна бити. Ако мислиш да га треба казнити, расуди хладно и не губи из вида да само правда има право да кажњава а не гњев, па се реши на осуду само тако ако нађеш: било да се он не може на други начин поправити, било да опште добро, које мора бити увек претежније од личнога, тражи да се казни. Гледај да у томе послу удесиш своје понашање тако, као да ниси ти у

питању, како не би био себичан и слаб него праведан и добар.

12. Предусретљивост чини један део правде

Праведник не показује своју доброту према другима само у великим приликама него свакад и свуда; она њега никад не оставља ни за тренутак. Предусретљивост је у његовим очима део правде, па зато и држи да није довољно волети, већ треба бити и предусретљив у друштву. Кад би све друштво било непријатно, људи би га избегавали, клонећи се онога што није добро; чим човек удешава да му односи према другима буду пријатни, значи да служи друштву. А чему другоме и приличи највише љубазност, ако не честитости, без ње она није потпуна.

Немој мислити да је учтивост недостојна твоје пажње, нити пак прихватај начело оних надри-философа који тврде да расејаност и немарност највише приличе озбиљноме човеку. Сметати није лепо, досађивати није паметно, а вређати своје другове, не водећи рачуна о обичајима друштвеним, значи не бити далеко од неправде; радити пак ово што поменусмо значи шкодити друштву.

Кад већ ставиш себи у задатак да волиш ближње као себе сама, онда треба да радиш тако како ће се та љубав показивати свакога дана и свуда!

13. О доброме попашању

Не треба напуштати своју одлучност, па гледати само да се човек допадне. Честит човек има увек на

уму добро и зато никад неће одобравати што није право, а гледаће да оне, који се удаљују, врати на прави пут. Ако се неко не уме решити, кад затреба да учини на жао онима око себе, значи да је и несмелица и неваљао човек; кад зло одобрава и сâм у неколико чини зло. Треба бити љубазан, али не и ласкавац; дотера ли неко с љубазношћу до ласкања само зато да отуда има користи, знај да је то непоштен човек, на кога се не треба никад угледати.

Исто тако не треба узимати на себе само ону сјајну скрамицу, испод које се личност губи у маси друштвених правила. Дрвеће у шуми сиса сокове из исте земље, па опет зато није по лепоти све једнако. Тако је и с људском мудрошћу која је свуда једнака, али сваки треба да се њоме окити сагласно своме карактеру. Човек без карактера личи на јело без укуса; то је ништавило, најгора мáна, јер у ништавилу нема ничега.

Да се човек допадне не мора се огрешити ни о честитост ни о природу, него треба да их обоје прикаже у најлепшој светлости. Сваки од нас има извесних особина које нам дају нарочиту физиономију. Сваки треба да удеси своје понашање према природним даровима, одбацујући као код драгога камена оно што се не слаже с његовим особинама и што би му сметало да се покаже међу људима с којима мора живети. Што силноме приличи не приличи слабоме, јер се не поклања иста пажња обојици; оно што се лепоти опрашта не може се опростити и ругоби; што је пријатно у весела човека, може

бити непријатно код озбиљнога човека; живу и лаку човеку гледа се кроз прсте и кад се сувише расплине, али и троми може не мање занимати својом озбиљношћу. Једном речју треба водити рачуна о своме срцу, своме уму, своме правцу и своме месту у друштву, па узети оно што је за кога, и то је тек право средство да човек буде љубазан. Сваки који је у стању да развије све своје особине достиже пуну лепоту коју може имати, а лепота се увек добро предусрета.

Развијање нарочитих способности у појединих људи не само да не штети добре односе, него напротив, докле се креће у границама предусретљивости, даје им нарочите разнолике пријатности. Као год што разнолике способности грађана чине снагу друштвену, исто тако разнолики карактери дају људским односима бескрајну разноврсност. Онај који ужива у тим односима, стара се да буде што боље оно што има да допринесе општем добру; труди се да се не истиче сувише много да не би заморавао, а ни сувише мало да не би изгледао дивљак.

14. Добро расположење доликује праведнику

Унутрашњи мир ствара и добру вољу. Ко је обдарен правим добром, тога никад нећеш видети нерасположена; дужност му налаже да буде благ према својима ближњима, а то му није тешко бити, пошто је благост последица душевне му ведрине. Он зна да су часови одмора потребни и да су они у толико пријатнији у колико се у њима лакше човек

разоноди; због тога с правом мисли да се може занимати и с оним што је чиста забава; зато је добар друг, па му изгледа корисно све оно што може учинити пријатнијим заједнички живот. Он неће осуђивати забаве, игре и сва она уживања којима се честит човек може одавати без зазора; ако му то допуштају године и положај и сам ће их делити с другима. Он не трпи да се исмева што је лепо и поштено; ако је духовит, прави шале, а ако то не уме, он се смеје од срца доброј шали. Кад нема других разлога он ће пре пристати уз шалу него ли уз празан разговор; досада чини да сваки бежи из друштва, а веселост напротив даје му привлачне силе, па се према томе и управља.

Гледај да се никад не показујеш без разлога озбиљна и мрачна лица своме ближњему. Добра воља је као и оно руменило у младих људи, што представља здраву душу те привлачи, освоја и готово изнуђава симпатију. Буди отворена срца. Зар човек не види око себе ваздан разлога да воли и да буде весео? Кад год сам рано ујутру угледао с прозора сунце, био сам радостан, па ма какве муке да сам имао.

15. Треба бити љубазан

У својим односима с људма треба увек имати на уму ово: штедети људе као своје другове и помоћнике, без којих нема живота и радости. Не треба никад чинити оно што им не годи, ако им то није од користи; треба чинити оно што им годи, ако то

тебн не шкоди. У свима својим односима човек треба да тражи праву меру између захвалности којом треба да је задахнут и правде којој је свуда место.

Радуј се успеху других, помози свакоме да своје лепе особине изнесе, буди попустљив према туђим слабостима; нека други страда због тебе само онда када то тражи честитост. Ако си на положају, с којега се заповеда, своме ауторитету тражи разлога у памети, а клони се увек сујете; ако си млађи, не буди ни нестрпљив ни подао; ако мораш кога карати, чини то с благошћу, као грађанин кога боли што је други погрешио; ако те неко моли, води рачуна о срамежљивости онога који моли; ако молиш немој се понижавати; ако се препиреш с ким буди тих и разложан, као што приличи човеку који хоће да увери другога или да буде уверен; ако говориш, гледај да говориш само оно што може твоје слушаоце да занима.

Научи се слушати онога који говори, како не би опазио, пошто сврши своје разлагање, да га ти ниси ни слушао. Пази да створиш више другоме него себи прилику да му се диве; не буди ни према коме немаран и поношљив. Ако ти је когод и досадан, немој му то одмах показати; ако умеш а ти му то вешто покажи; ако и даље настави, ти га се онда клони; ако не може ни то бити, онда помисли у себи да и ти имаш мáнâ. Кад говориш пази да ниси досадан — ништа горе од брбљива човека; жеља да се допаднеш нека ти каже да ли можеш наставити. Старај се да говориш пријатно; све што чини лепоту и даје

снагу друштву вредно је пажње; лепо изговарај речи, тачно их слажи, будп јасан; научи се да ти у говору има реда, како бп се бистрина твога ума огледала у јасноћи твојих речи; не употребљавај речи које вређају нежне уши, а којима се простаци увесељавају; нека ти је говор покретач ми́сли́, избегавај забуну, немар, неправилности — знаке човека без воље. Ко се труди да искаже добро своју мисао тај се стара да добро мисли.

Буди свакад пријатан, али се старај да се по твоме понашању не види да си простак или претворица; нека ти се на лицу огледа душа; нека се на њему види твоја срдачност, одлучност и благост; нека сва твоја спољашњост одаје да у унутрашњем миру налазиш највећега задовољства. На скроман начин покажи да те не може ништа споља помутити. Треба бити скроман, јер сваку хвалу тешко подносе други људи; у томе не треба претеривати, јер онај који не осећа да је достојан не може бити ни одговоран. Не треба бити ни плашљив, јер је плашљивост скривена сујета: ко је плашљив често не ради ништа па је и без користи.

Чак и у своме оделу гледај да не будеш немаран: ни аљкав, ни којекако обучен, нити по претераној моди — смејаће ти се. Неко је лепо рекао, да философа облачи његов кројач; избегавати оно што други носи не ваља, као што не ваља ни преко мере модити се.

Волети и бити пријатан то је сврха којој тежи сваки праведник; љубав је знак да си испунио своје

дужности, а пријатност јој је спољни знак. Обе представљају савршенство у човека.

II О пожртвовању

16. Није довољно да смо само праведни у својим односима с људма

И кад будеш искрен, поштен, племенит и добар према онима око тебе, нећеш још бити праведан, нити ћеш заслужити име честита човека, јер тиме још није враћено све што си ти примио.

Кад си већ дужан волети сваког твога суграђанина као друга, без кога не можеш бити, тим пре треба да волиш државу чији си грађанин и да испуњаваш према њој све своје дужности. Није њој доста да људи поштују своја права и једни друге и да међу њима влада слога. Сем тога, да би она живела и напредовала, људи су дужни старати се о њеним интересима, покоравајући се заједничкој вољи у којој она црпе своју власт над појединцима, заједнички сносити све трошкове око управљања и бити готови за сваку жртву за њезин спас. Ко се клони ових дужности тај није праведник, па ма каквим се врлинама одликовао, јер не враћа ништа од онога што је примио.

Ето зато у почетку рекосмо да нема честитости без патриотизма. Доиста, прва је врлина честита човека правда, а праведник није онај који не плаћа потпуном оданошћу сва доброчинства што му их Отаџбина пружа! Није праведан према својим суграђа-

нима, на које падају оне обавезе које он не испуњава; држава има својих потреба које, кад се не задоволе, доводе њен опстанак у питање; он њих штети, јер их је лишио помоћника на којега су могли с правом рачунати. Није праведан према предцима који су стекли ово што уживамо; њих је нестало, те не можемо њима своју захвалност доказати, али како је Отаџбина њихова наследница, ми њој дугујемо захвалност. Они су окрчили ову земљу, саградили путове, направили железнице, сазидали градове, увели земљорадњу и занате, отворили путове нашој трговини; они су нам, после дугих искустава, дали законе данашње, оставили нам све лепе вештине, наш језик поправили и створили од њега узор јасноће; они су створили лепе обичаје, поправили наш укус и створили народни дух; предци наши починише она храбра дела, којима се ми данас поносимо; они су створили нашу државу, излагали су се свима опасностима само да је створе великом, остављајући за собом примере храбрости и преданости и у случајевима када их је срећа остављала. Ово ни с чим неупоређено наследство од богатства и славе није наше; ми га можемо само уживати, али рачуна о њему морамо дати Отаџбини, која ће га предати онима који за нама дођу. Она поколења која га увећавају и на тај начин плаћају приходе од њега, чине славу једнога народа; она пак која не могу, поред свих својих напора, да спрече да се оно умањи, сматрају се као несрећна поколења, којих се сећамо с тугом. Она поколења, која су могла учинити да се Отаџбина не смањи, па нису

то учинила, било из кукавичлука, било из мекуштва, историја презире као срамна. Историја их проклиње што су, волећи више срам од дужности, напустили сасвим интересе који су им били поверени, што им је милија била срамота од дужности.

17. Треба бити добар грађанин

Отаџбина је слободна земља; у њој је суверенитет у рукама грађана, па зато и ти, као такав, имаш у рукама један део суверенитета. То ти право даје и известан утицај у народу, а то је служба за коју си одговоран. На теби је да бираш да будеш од користи или од штете; обоје се не може. Одрећи се свога права, живети одвојено не значи скинути и сваку одговорност са себе. Кад не радиш за какво добро, па га ипак буде, неће бити твоје заслуге; али ако не употребиш своје право те да зло спречиш, мораш сносити као и остали његове последице.

Ко се клони јавних послова није праведан; ако хоћеш да живиш као честит човек, волећи своје ближње, мораш испуњавати све своје грађанске дужности. Немој рећи: „А зар ће моје немешање наудити коме?“ Хоће, дабогме! Пре свега то би значило да си незахвалан према својим сугрђанима, а затим снага Отаџбине, наше заједничке мајке, лежи у заједници воље свих њених чланова; њену снагу умањује онај коме је то све једно.

А зар би могла велика и племенита душа не старати се о својој земљи? У земљи можеш мирно расти само зато, што у њој влада мир, а чим ти је

он потребан, не можеш бити равнодушан према томе хоће ли га бити или неће. Нико није био дужан да ти пружа плодове садашње цивилизације, и зато, кад их уживаш, треба да покажеш да си тога достојан. Зар су се наши предци мучили и са сваким злом борили, да би ти могао у мекуштву живети? Чим нам је задатак да оставимо у наслеђе онима који за нама дођу моћну и напредну Отаџбину, зар није несумњиво да је наша судбина тесно везана с њеном и да све што се њој догоди и ми у неколико осећамо? Зар кад њој прети погибао да се умањи, не прети да обешчасти и нас који ћемо за то носити срам пред историјом? Нама ће исто тако бити на част све што Отаџбину уздигне, јер смо ми то заслужили.

Воли дакле Отаџбину оном љубављу која ствара одлучне људе; свој део суверенитета употреби на њено добро; име њено нека буде правило у твоме животу, а њен напредак твоја стална жеља.

18. Од јачине народноснога осећања зависи и сиага једнога народа

Благо ономе народу чији су грађани одани Отаџбини! Он је силан и моћан; у њега је једна душа, те ради свом снагом својом, саможивост му нимало не смета; осећање части одушевљава га и уздиже мисли његове: свестан је својих дужности и има храбрости да их испуњава; стара се више о томе да буде достојан оних добара која су му предци оставили и да их умножи, него ли да их се нау-

жива; заслужује сваку срећу, јер је увек готов да жртвује све само да њу добије. Он се развија паметном употребом природних дарова, а у друштву заузима оно место, на које су му они дали право; такав је народ оно што треба да буде.

Јави ли се откуд каква погибао, сви грађани устају у одбрану — на то их не треба гонити, знају добро да независан и слободан живот доликује само онима који су у стању да га жртвују за независност и слободу; они сви иду добровољно погибли у сусрет, а уверење које их везује и напред гони, чини да су страх и трепет непријатељу.

Влада ли свуда мир, старање о општем добру отвара велики видик духовима, величина душе огледа се у уобразиљи и увећава творачку снагу; све што човек чини носи обележје величине. Само у оних народа који су се отресли невољаштва после великих криза, у којима је народносно осећање достизало врхунац у заједничким напорима, и када је успомена на јуначка дела још била свежа у памети, а народни понос испуњавао срца поноситошћу — настајала су она славна времена, у којима се човечански геније јављао у најпотпунијој својој лепоти, којој се ми и дан данъи дивимо.

Надјача ли код народа саможивост, онда је и извору живота крај: грађани, и сувише занесени својим личним интересима, губе осећање солидарности, које би требало да их везује, не врше обавезе према својим наследницима, не воде никаква рачуна о потребама државним; што се више удаљују

један од другога, мисли им постају све ситније; генија и моћи изналажења нигде нема, јер их саможивост убија, а грађани троше стечено имање не обнављајући га. Може се за неко време чинити као да такав народ плива у благостању својих предака, али он постепено пропада, као дрво које под здравом кором скрива труло стабло; најмањи потреси показују, и ако доцкан, какву је пустош учинило зло. Народ који почне, заборављајући дужности, тражити лепши живот, примиче се путем стида бедноме крају.

19. Спремај себе да будеш добар грађанин

Не буди мекушац! Не брани се софизмима, испод њих се крије и грамзљивост! Не буди саможив! У радњама својим имај увек на уму да Отаџбини дугујеш захвалност! Нека ти сваки поступак буде у складу с обзирима друштвености. Немој се никада заустављати само на намери да добро радиш, него се старај свом снагом да радиш на општем добру; хтети радити још није довољно, главно је умети радити. Себе спремај за добра и корисна грађанина, и тога ради обрати пажњу на своје тело и на свој ум.

Лепо је и племенито за млада човека да се вежба у гимнастици, да уме ићи и потрчати, подићи и понети, трпети умор, владати оружјем, добро гађати из пушке, како би Отаџбина, кад јој затреба његова помоћ, имала доброга војника. То је лепо, јер је лепота само у онога, чије су све моћи потпуно развијене; снага телесна, као и умна, достиже савршенство само вежбањем. Ово је и племенито зато, што

снага и окретност представљају вредна грађанина, способна да се бори за Отаџбину.

И племенито је и лепо да у снажноме телу буде здрава памет. Људи могу бити слободни, само ако су паметни, а лепота и племенитост здравог ума долазе отуда што је он достојан слободе. Гледај да увек образложаваш свој суд; мишљење је врло озбиљна ствар, јер од њега зависи и судбина целе земље, зато свако мишљење усвајај само после зрела размишљања. Ко хоће да има јасан појам о том, уз какво мишљење треба да пристане у јавним пословима, тај треба да зна како функционише управа друштвена без чега она не може бити, шта је од штете, шта корисно, зашто тражи извесне жртве и какве ће користи отуда бити.

Као што ти добра правила помажу да уочиш где је зло или добро за тебе, исто тако има добрих правила и о томе шта треба желети и чега се бојати за Отаџбину. Ако хоћеш можемо овде да пређемо и испитамо правила, којих треба да се држи сваки добар грађанин. Прво ћемо изнети она, која се баве о унутрашњем животу народном, па ћемо прећи на она која се тичу веза с другим народима.

20. Отаџбина долази на прво место

Било да се ствар тиче спољних, било унутрашњих послова, треба увек имати на уму ово: пошто је у нашим рукама опстанак Отаџбине, морамо увек бити готови да дамо свој живот за њу. Она је сачувала

цивилизацију наших предака, те можемо напредовати, а помоћ наших суграђана даје нам она због наше слабости; да би захвалност била потпуна не сме бити мања од учињене услуге; да није Отаџбине не бисмо могли живети, па зато морамо, ако је то њој потребно, и свој живот за њу жртвовати. Ко није у стању то учинити, тај своје ближње не воли, тај није достојан имена праведника, тај никад неће моћи себе потпуно поштовати, никад неће имати мирну савест, јер нема потребне снаге да испуни своје дужности.

Кад треба дати за Отаџбину свој живот, онда тим пре треба жртвовати оно што је од мање вредности. Чим су у питању њени интереси, пред њима се губи сваки други интерес. Треба ли предузети какве мере за добро Отаџбине, буди за њих мирне душе, па макар оне биле на твоју личну штету; буде ли обратно, одбаци их од себе с истом храброшћу. Поштен и племенит човек стидеће се онога што је штетно по општи интерес, а срама ће се честит човек највише клонити.

Такав буди и у опхођењу са својим земљацима! Ако је твој непријатељ у стању да земљи помогне, угуши своју мржњу и помози му. Ти можеш уживати сва грађанска права само зато, што ти их друштво ујемчава; будеш ли ти од њих чинио употребу само зато да своју освету и мржњу искалиш, ти онда чиниш издајство према Отаџбини. У свему имај на уму љубав према њој.

Кад они око тебе нападају твоје мишљење, немој их због тога мрзити, јер и то значи уносити у питања

од општега интереса чисто личне побуде. Прва је потреба једне државе унутрашња слога: ако ове не може бити у мишљењу, може је бити у радњама којима је основа заједничко покоравање законима; крив ћеш бити што уносиш растројство у државу, ако ти неслагање у мишљењу потиче из мржње. Имај на уму да они и с којима се ти слажеш у начелу, а не у појединостима, раде на томе, да се јавни послови врше на основи заједничкога начела. Њима треба да си захвалан што те помажу у мислима твојим, то је разлог да их волиш. Не треба мрзити ни оне који се с тобом ни у чему не слажу. Докле год поштују законе којима су уједчени рад и друштвена безбедност, они су слободни, те могу мислити како хоће; ако су им намере чисте и искрене, њихова начела ваља поштовати као и твоја. Ако мислиш да су у заблуди, покушај да их, без подсмевања, оштрине и зле воље, изведеш на прави пут; не хтедну ли те послушати, немој их мрзити, поступај с њима као са својим друговима, јер су и они чланови исте Отаџбине и раде на заједничкоме послу. Нема прилике у животу да се праведник мора показати напрасит и без обзира према својим сугрђанима.

21. Поштуј законе своје земље

Сва правила по којима треба један грађанин да поступа у унутрашњим пословима своје земље могу се свести на ова два: покоравати се законима и тежити увек слободи. Прво се правило тиче

његових рáдњâ које су само онда поштене ако су сагласне с љубављу према ближњему; а друго мúслй које могу бити поштене само тако ако имају основу у тој љубави.

У слободној су земљи закони израз воље грађана, правила за заједничко добро. Доиста, грађани би их променили, кад би им они од штете били, пошто их они — грађани — могу изменити. Према томе поштен човек, кад има на уму опште добро, не може радити против законâ а да се о њих не огреши. Ко их не поштује, гази законе, саможивац је, коме је лични интерес пречи од општега, те се буни против својих сугрђана; кад се појединци не би покоравали заједничкој вољи, ни друштво не би могло постојати, јер смо ми створени да живимо у друштву.

Покоравај се законима чак и онда када их потпуно не одобраваш; чим тражиш од њих заштите и помоћи у своме животу, ти треба да примаш њихове одредбе такве какве су. Поштуј у њима погодбе помоћу којих држава постоји, обезбеђујући ред и слогу. Чини све што они налажу, јер то захтевају од тебе интереси Отаџбине, која ти помоћу њих обезбеђује живот. Ако налазиш да су то велике жртве, опомени се свих оних доброчинстава, према којима су те жртве незнатно враћање, па ти оне неће изгледати тешке. Онај који је велике душе не може примати услуге које не би могао вратити. Ма какве биле његове обавезе, лакше му је признање од незахвалности.

22. Тежи увек слободи

Ако је потребно да се наше радње крећу у границама закона, потребно је и да имамо право исказивати потпуно своје мисли. Пошто закон има утицаја тек онда кад је израз заједничке воље, како би се ова показала, кад грађани не би били слободни исказивати своје мишљење.

Кад се покораваш законима није ти забрањено да их оцењујеш; нађеш ли да не одговарају општем добру, што је њихова сврха, допуштено ти је да то и кажеш. То ти је чак и дужност; човек, који је пронашао истину, нема права да је крије; љубав према ближњему налаже му да је покаже, колико је то у његовој власти. Главно је да умедне добро употребити право дискусије.

Упамти добро и пре свега ово: ма како да изгледа тачно твоје мишљење и ма како да су ти корисни предлози о унапређењу и побољшању нечега, уверавање је једини начин да истина победи. Оно што је од опште користи лако је доказати и увести, јер се то одмах позна; за онога, који употребљава грубу силу да наметне своју вољу, нема опроштаја, такав је човек безбожник који удара на друштво. Главно је да кажеш своје мишљење, није твоје да га силом намећеш; ако га прихвате, радоваћеш се; не усвоје ли га, ти си своју дужност учинио, јер правда не тражи и да постигнемо успех, него само да га што боље припремимо.

Имај на уму увек слободу својих суграђана. Зашто људи живе у друштву? Покоравају се природи

која им налаже да живе заједно и траже пута за своје савршено развијање. Ако се они не могу развити ни умно ни телесно колико им треба, онда друштво не постиже своју сврху; с друге стране људи се могу телесно и умно развијати само ако су потпуно слободни. У земљама где нема слободе људи морају да говоре друкчије него што мисле, јер им иначе није могуће живети. Грађани су подељени на два реда: на оне који друге лишавају слободе и на оне који су ове лишени; братства не може бити међу њима, јер угњетачи, презирући мишљење угњетених, остају без уставе, па зато могу да раде по својој злој вољи и ћуди; пошто угњетени нису слободни, то нису ни одговорни, а без одговорности нема ни достојанства; ако се закон покаже наклоњен више једнима него другима, онда не стоји у сагласности с правдом и гони на буну оне који нису њиме заштићени. Најзад, кад све установе не почивају на заједничкој вољи, значи да постоје силом и да троше један део енергије да униште друге. Слобода, напротив, оставља сваком своје мишљење и не намеће претворство; она поставља људе и ствари на њихово место; она то чини с људима према њиховој заслузи а не случајно; по правди а не по ћуди. Где је слободе сваки може да развије своје моћи, да употреби сву своју снагу, да чини оно што му је судбином намењено; у слободи се развија лако и узајампа љубав међу људима. Отуда се може извести да без слободе нема ни развијања ни напредовања људи, и зато онај који ближње воли треба за победом да тежи.

Слободи не треба само тежити него је и примењивати. Дајући једној народности власт да сама собом може располагати, слобода јој даје у руке и спас; она нас дакле гони да будемо пажљиви, одлучни, храбри, готови на пожртвовање, одушевљени врлинама. Ропство тражи од људи да занемаре све, а сврха је људи да достигну прави и потпуни живот. Ради ли се о слободи, буди без страха; ни за тренутак немој сумњати да је она ипак најбољи лек противу оних рáдњâ које се, заклоњене њеним именом, рђаво изводе. Грађанима припада суверенитет, па зато од њих само и зависи, да никаква сила не поколеба њихову вољу: без њихова пристанка не може се ни јавити друга воља. Ако не умедну хтети, нека за нереде, који затим настају, криве само своју слабост а не слободу; то је поуздан знак да за њих није слобода.

23. Народ може живети само тако ако има за то и снаге

До сада смо говорили о унутрашњим стварима. Као грађанин треба да имаш своје мишљење и о спољним пословима своје Отаџбине. Да би могао и у томе радити као честит човек, коме је стало за тим да продужи дело својих предака и да ради на благостању своје Отаџбине, постарај се најпре да тачно сазнаш, какве су погодбе потребне за живот једнога народа.

Људи не могу сами да живе; за свој живот дугују друштву чији су чланови, и зато морају бити

и праведни. Народи, стварајући сваки за себе целину којој, на случај невоље, не треба туђе помоћи, дакле ни удружења, нису везани захвалношћу, па не морају бити баш ни праведни међу собом. Међу њима нема ни заједничке воље, према томе ни законâ који би регулисали њихове односе; њихов посебни интерес иде свуда напред; сваки иде сврси својим путем. Та усамљеност, гонећи их да се сами старају о своме спасењу, јесте и њихов највиши закон; они морају рачунати на своју властиту снагу у одбрани противу онога што прети њихову опстанку; њих ће поштовати само тако ако могу да наметну своје поштовање. Како су народима сигурна само она права, која су у стању сами обезбедити од повредâ, то се може рећи да они могу живети само тако, ако имају за то снаге.

Наћи ће се неко који ће жалити што је то тако, али сваки грађанин треба према томе да удеси своје владање. Он је одговоран за благостање своје Отаџбине; дужност је његова да обезбеди своме потомству за живот оно што је и сâм у наслеђе добио; он мора непрестано гледати стварности у очи, како би знао шта треба да ради. Увек треба да има на уму да мир, коме теже сви народи, припада само ономе који га и заслужи. Уговори, на којима почива мир, било да су закључени из невоље или из интереса, трају само донде, докле и узроци који су их изазвали; чим се нико не боји некога народа, нити тражи његово пријатељство, значи да мир није сигуран.

Народ који мисли да је његова намера, да буде миран, довољна гарантија за општи мир, могао би се успавати у привидној безбедности. Разлика у раси, језику и цивилизацији, спречавају народе да се споразумеју; несавладљив нагон који вуче мору народе удаљене од обала морских; неједнакост климатолошких прилика које чине да људи са севера завиде онима па југу; отмице из прошлих времена, које су дугим држањем постале својина, не престају бити предмет протеста унижене савести; жеља за уједињењем, која је обузела људе исте народности, политиком подељене у више држава; несигурност добрих граница и потреба за бољим; надмоћност беле расе која хоће целу земљу да освоји; мржња, амбиција, гњев, завидљивост и сва она противна осећања и интереси — све су то узроци нелоге и несигурности. Зато сваки добар грађанин, имајући све ово пред очима, треба да има вазда на уму да је за напредак народни, за одржање наше цивилизације, за дуг живот наше Отаџбине и за будућност наше расе, потребна уједињена и јака земља.

Да бисмо за сваки случај могли стати на пут тој сталној опасности, омладина наша проводи више година под заставом, служећи у војсци која је израз снаге народне. Данас, када си и сâм војник, разни послови војнички могу ти посведочити, колико је војска важна установа. Сматрај да се, служећи војску, неразлучно везујеш за Отаџбину, па ће ти и тешки послови изгледати лакши. Војска је створила Отаџбину, она је његина одбрана, његина снага која ће

провалити бране и прегради што раздвајају народе исте расе, те ће им дати свест о братству и помоћи да се уједине; она ће им начинити места на земљи и отворити путове светске; она ће бити заштитник наше цивилизације; у њеним је рукама и наша судбина. Кад се вратиш кући и ступиш у грађанску службу, сачувај у срцу своме место које јој по праву припада; народ треба да је награди симпатијама, поштовањем и почастима за њену ваздашњу готовост да се жртвује за добро Отаџбине; војску треба волети као оно без чега Отаџбина не може бити.

24. Снага народна

Један народ може бити обезбеђен само тако ако су му средства за обрану онаква каквима располаже народ од кога се очекује напад. Ако тога не буде, нема ни довољно разлога животу његову. Сваки грађанин треба да има увек на уму развијање отпорне снаге: оставити је да се умањи, значи упропастити је, а увећати је, то је исто што и ојачати народни живот.

Први је састојак народне снаге добро војнички извежбана омладина; други је исто тако важан састојак једнодушна жеља грађана да служе Отаџбину; није доста само бити у стању служити Отаџбину, треба за то и вољу имати. Више вреди један човек одлучна карактера који је испуњен осећањем дужности, него стотина који раде против своје воље; народ располаже својом снагом својом само онда ако свуда влада исто уверење. Да би могао допринети

томе сваки је грађанин дужан знати историју своје земље, научити прошлост, видети како је она створена и како је живела. Па кад имадне пред собом традиције, у којима се огледају њена снага и судбина, кад позна њен положај међу осталим народима и промену у политици која се свакога часа догађа — онда нека се стара да она одржи свој углед међу осталим државама, како би је оставио у наследство потомству онако велику и напредну какву је од предака примисмо.

Сваки грађанин треба да има на уму да снага и слабост једнога народа не зависе само од стања у коме се налази његова снага, него тако исто и од тога какве је снаге народ који му је такмац. Ако средства овога такмаца јачају, а његова остају иста, сумње нема да је он слабији. Ограничити се на то да снагу Отаџбине одржимо у ономе стању у коме смо је нашли, и гледати мирно шта се око нас догађа, не значи према томе очувати јој место које је дотле имала. Напротив, треба бадрим оком пратити све промене које се догађају код других народа и помагати своју Отаџбину што више. Као год што све оно што увећава снагу њених такмаца умањава њену, а квари равнотежу на којој је основана била њена безбедност, исто тако и народ, који не пази на све што се око њега збива, иде сигурној пропасти.

Хоћемо ли да будемо чврсто сједињени, старајмо се да **ми**, грађани, имамо чист појам о улози коју наша земља има и да смо решени да је у њој одржимо; тада нам Отаџбина има духовно јединство,

представља једну душу; кад је на невољи сви листом устају да је бране и спасавају.

Сваки народ, као и појединци, мора имати једну сврху. Нису били најсрећнији народи увек они који су били најспособнији, него они који су веровали у будућност, имали једну сврху и њој одважно ишли. Они су штедели своју снагу, користећи се паметно сваком приликом; чим би се згода указала ступали су корак напред и на заузетом земљишту упорно остајали и онда кад није било сигурно; њихова сталност и одлучност водила их је сигурно кроз догађаје, те у несрећи нису клонули, јер им је храброст давала веру у себе саме, а успеси су им били брзи, јер су их очекивали; кад је требало могли су сву своју снагу употребити.

Такве примере мора увек имати пред очима онај који воли своје сограђане и хоће да се одужи и њима и својим предцима за примљена доброчинства. Сврха је његова: величина и снага његове Отаџбине; без величине, храбрости и самоодрицања нема ничега великога.

25. Част је прво добро једнога народа

Најтежа је заблуда за једну земљу кад се мисли да је ленивост исто што и мир. Онај који не прихвата енергично одлуке само зато што не може да пристане на жртве које оне траже, не жели мир, јер не уме да тражи оно чиме се може мир обезбедити. Па како мисли он да избегне погибли? Нада се да ће их догађаји отклонити. То ће рећи, уместо да

се сâм брине о своме спасењу, он га оставља случају, те му живот не зависи више од његових врлина већ од пуке среће, и зато је и бедан и без достојанства: он не располаже више собом — није слободан, губи с потребном енергијом за живот и право на њега.

Прави мир уједчава народу и потпуну безбедност и погодбе да се слободно развија; мир није последица слабости и кукавичлука, већ је, као и код појединаца, последица потпуна живота, у коме су тачно вршене све дужности. Мир је заснован на осећању поштовања које једна земља уме себи да прибави; у колико пажљивије врши своје дужности и чува свој образ, у толико је веће поштовање па и безбедност. Ето, зато је част прво добро једнога народа. Док је части сви га поштују, па ма какве га несреће сналазиле. Сваки се боји народа који је готов да даде све — његово се пријатељство тражи; ако је мекушан и слаб, презиру га, и његови се интереси слабо штеде, јер се зна да је неспособан бранити их. Кукавичлук га може спасти неке невоље, али чим једна невоља дође, биће још већих, јер сад сваки зна да може све с њим чинити.

Кад је год у питању твој народ, имај на уму његову част и гледај да он чини оно што му дужност налаже.

Упамти добро ово: ако је Отаџбина наша и ми смо њени, без тога нема ни узајамности ни узајамног поверења међу грађанима. Ма где био треба да уживаш исту безбедност као и у Отаџбини и да имаш уверење да за тобом стоји Отаџбина, готова да те

свом снагом заштити. Њезин је интерес и наш интерес, јер је овај последњи део општега; а част је сваког нашега сугрђанина и наша, јер је део заједничке части. Ако би њу Отаџбина напустила, она би сама себе напустила. Чим нестане правила: један за све и сви за једнога, Отаџбина је само једно обично име.

Не заборављај никада да један народ није сâм на овоме свету, као какво васељенско тело, па да се може кретати и стати кад хоће. Око њега има и других, који по нагону теже своме развитку; треба удесити његово кретање према потребама и приликама, које су око њега створене. Држава је као и лађа на мору: овде није у питању да се зна да ли мора ићи, него како мора ићи, јер стајала или летела, лађа је на отвореноме мору изложена бури, и зато треба да они, који њоме управљају, удесе да она ову избегне. Ако мислиш да твоја Отаџбина не треба да се меша у извесно питање, нека то буде само зато што ти мислиш да је у њеноме интересу да тако ради, а не зато што се бојиш напора. Кад се више држава сложе да учине нешто заједнички, често се догађа да оне остале, које нису улазиле у заједнички рад, плаћају то; отуда и стално уклањање од заједничког рада може бити често врло опасно. А како би и могло бити друкчије? Што је добро за једну ствар, није добро за другу; све оно што је унапред и брзо решено осуђено је као заблуда.

Имај увек на уму и ово: чини што треба па ма шта било. Отклањај свуда лични интерес. Ма шта

ти претило, *воли своју земљу;* онај који из личних рачуна уништава у себи грађанина једне земље, нити је праведан, нити поштен човек. Не помисли никад: Да не изгубим своје имање? Да не изгубимо главу ја или моји? Увек нека ти је на уму питање: Шта захтева част Отаџбине? Чим сазнаш каква ти је права дужност чини је одлучно. Где је част ту је и прави интерес.

Последња реч

Ето, то су, читаоче, мисли које би требало да имаш увек на уму, а желео бих да их сви млади људи имају увек у памети. Оне су, по моме мишљењу, такве да могу обезбедити величину нашој Отаџбини, а срећу свакоме грађанину. Као што си могао видети све потичу из истога принципа, а тај је: да се ми, кад већ не можемо живети усамљени, не покоравамо природноме нагону за живот у заједници, да идемо против свога позива и не поштујемо себе саме, да се не можемо хвалити да смо чисте савести, докле год не чинимо све што је потребно да се очува друштво, без којега не можемо бити. Нужда и захвалност прописују нам дужности. Солидарност између човека и друштва с једне, а између грађанина и државе с друге стране, таква је да нам живот, коме помажу наши ближњи, нема ни интереса ни достојанства ако и ми нисмо од користи својим сугрђанима.

Зато их воли као другове без којих не можеш бити. Нека ти то буде стално правило у животу.

Будеш ли га се држао у животу, стећи ћеш унутрашњи мир и задовољство што живиш. Само тако моћи ће се у теби развити све оно што је добро. Када ти дође старост, моћи ћеш са задовољством погледати на прошлост, које ћеш се мирно сећати, потпуно свестан да ниси оставио запарложену ниједну своју лепу особину, да си корисно употребио своје природне дарове и права, да си чинио своју дужност, да си био човек у правом смислу те речи. Ако имаднеш потомака, у којима ћеш с радошћу гледати себе, старај се да пођу спремни у живот, угледајући се на тебе. А кад дође смрт бићеш готов да уђеш у незнани свет, без жалости за прошлошћу, ако се не надаш оживети, без бојазни за будућност, ако мислиш да ћеш изаћи пред Праведнога Судију.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

I Записник свечанога скупа Српске Краљевске Академије 8 септембра 1900 године VII

II Велики просветни добротвор Димитрије Стаменковић, његов живот и рад (1845—1899) XV

Од Одбора LXVII

Отаџбина

1. Нема честитости без патриотизма 3
2. Шта је Отаџбина . . . . . —
3. Благодати Отаџбине. Наслеђе од предака 4
4. Наслеђе од наших предака *(наставак)* 6
5. Благодати Отаџбине. Сурадњ наших сутрађана 7
6. Без Отаџбине се не може 8
7. Наша је цивилизација дело наше Отаџбине 9
8. Странце и сународнике не можеш подједнако волети . . 10
9. Буди захвалан Отаџбини 13
10. Интереси Отаџбине и интереси грађана истоветни су . . 14

О честитости

1. Шта је добро а шта је рђаво 15
2. Социјални је нагон основа савести 18
3. Шта је дужност. Блиска веза између честитости и патриотизма 19
4. Наше дужности према странцима 20
5. Честитост чини живот узвишеним 22
6. Честитост ствара и достојанство 23
7. Ма које вере био дужност остаје иста . . . . . —
8. Честитост је извор унутрашњега мира и спокојства . . . 24
9. Сваки се мора подчинити законима природе 25
10. Срећа у лепоти 27
11. Погледај свуд око себе па ћеш видети зашто си на овоме свету —
12. Честитошћу ћеш стећи љубав ближњих 29
13. Честит човек 30

О мудрости

	СТРАНА
1. Честитости се ваља учити без одлагања	35
2. Љубав према ближњему даје нам поуздано мерило за суђење о нашим осећањима	36
3. Проучавај себе на другима	37
4. Дисциплина је потребна	38
5. Пријатељи	39
6. Користи од пријатељства	41
7. Господар си свога понашања, зато нека не утиче на тебе привидно победа порока	42
8. Бирај себи књиге као и пријатеље	43
9. Мудре изреке учвршћују суђење	44
10. Ништа не остављај случају	46
11. У раду треба бити одлучан онолико колико обазрив при одлучивању	46
12. Треба тачно знати шта хоћеш у животу	47

О умерености

1. Умереност води правоме животу	49
2. Умереност и неумереност	51
3. Ником није у власти разоравати ни своје здравље ни свој ум	52
4. Склоности у служби добра	53
5. О славољубљу	54
6. Гордост	56
7. Завист	58
8. Гњев	59
9. Како треба поступати с богатством	62
10. Чистота срца. Брак	64
11. Неговање тела	66
12. О задовољствима	67
13. И општи и лични интерес налажу умереност	69

О јачини душе

1. Туга се рађа из саможивости	71
2. Ако не успеш утеха ти је да си чинио своју дужност	73
3. Сећај се увек онога од чега зависи унутрашњи мир	74
4. Јачина душе. Нада	75
5. Ради као што треба Србин да ради	77
6. Губитак оних које волимо	—
7. Смрт	79
8. Ако ти је савест мирна бићеш и благ и спреман на све	81

О радљивости

СТРАНА

1. Заједничким се радом ствара човек 83
2. Честитост остаје увек честитост 85
3. Ми смо дужни радом помагати друштву 86
4. Стара мудрост није знала дати сврху људској радљивости 88
5. Садашња су времена боља од старих 90
6. Занимање је служба друштву 91
7. Мислити на друге значи мислити и на себе 92

О правди

I Љубав према ближњему

1. Шта је то правда 95
2. Разлика између правде и законитости 96
3. Ако ниси у стању волети људе онда ни сâм ниси добар . 97
4. Како треба поделити нашу љубав према другима 99
5. Особине праведна човека 100
6. Презири лаж 101
7. Клони се подлости 103
8. Буди племенит 105
9. Како ваља примати доброчинства. Дивљење 107
10. Буди благ 108
11. Буди попустљив без слабости а оштар без грубости . . 109
12. Предусретљивост чини један део правде 112
13. О доброме понашању . . . . . —
14. Добро расположење доликује праведнику 114
15. Треба бити љубазан 115

II О пожртвовању

16. Није довољно да смо само праведни у својим односима с људма 118
17. Треба бити добар грађанин 120
18. Од јачине народноснога осећања зависи и снага једнога народа 121
19. Спремај себе да будеш добар грађанин 123
20. Отаџбина долази на прво место 124
21. Поштуј законе своје земље 126
22. Тежи увек слободи 128
23. Народ може живети само тако ако има за то и снаге . . 130
24. Снага народна 133
25. Част је прво добро једнога народа 135

Последња реч 138